

خەلقئارالىق مۇتەخەسسسلەر  
نەزىرىدىكى يەرلىك مىللەت  
مائارىپى ۋە ئانا تىلى

ئەرگىن سىدىق

[www.meripet.com](http://www.meripet.com)

## مۇندەرىجە

1- قىسىم ..... 3

1. مۇقەددىمە ..... 20

2- قىسىم ..... 46

2. ھۆكۈمران تىلىدا ئېلىپ

بېرىلىدىغان مائارىپنىڭ

ماھىيىتى ۋە تەسىرى \_\_\_\_\_

ئىجتىمائىي ۋە تەلىم-تەربىيە

جەھەتتىكى كۆرگەن-

بىلگەنلىرىمىز ..... 61

3- قىسىم ..... 96

3. ئىرقىي قىرغىنچىلىق ... 140

4- قىسىم ..... 173

4. ئىنسانىيەت ئۈستىدىن

ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت .. 174

5. خۇلاسىە ..... 184

ئاخىرقى سۆز ..... 190

# 1 - قىسىم

2009 - يىلى 1 - ئاينىڭ 16 -

كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن  
رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى  
ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر  
قانداق تور بەتلەردە ئېلان قىلىشىڭىز  
بولۇۋېرىدۇ.)

[www.meripet.com](http://www.meripet.com)

[www.meripet.org](http://www.meripet.org)

بۇ يازمىغا ئىنكاس يازماقچى  
بولسىڭىز، تۆۋەندىكى تور بېتىنى  
زىيارەت قىلىڭ:

<http://bbs.salkin.cn/read.php?t>

[id=54612-fpage=0-toread=-](http://bbs.salkin.cn/read.php?id=54612-fpage=0-toread=-)

مەن ئۆزۈمنىڭ "قوش تىللىق  
 مائارىپ" توغرىسىدىكى ئالدىنقى  
 ئىككى يازمامدا خەلقئارالىق  
 مۇتەخەسسسلەرنىڭ كۆچمەن  
 مىللەتلەر مائارىپى ۋە ئانا تىلى  
 ھەققىدىكى ئىلمىي كۆز-قاراشلىرىنى  
 تونۇشتۇرۇپ ئۆتتۈم. ئاشۇ يازمىلارنى  
 تەييارلاش ئۈچۈن كۆرگەن  
 ماتېرىياللارغا ئاساسەن، قوش  
 تىللىق مائارىپنى يولغا قويغان  
 جەمئىيەتلەرنى ئۈچ خىل تىپقا  
 ئايرىپ چىقىپ، ئۇيغۇر جەمئىيىتى  
 ئۇ ئۈچ خىل جەمئىيەتلەرنىڭ ھېچ  
 قايسىسىغا توغرا كەلمەيدىغانلىقىنى  
 ئوتتۇرىغا قويدۇم. مەن يېقىندا  
 "قوش تىللىق مائارىپ"

توغرىسىدىكى ئىزدىنىشىمنى  
داۋاملاشتۇرۇش جەريانىدا،  
خەلقئارالىق مۇتەخەسسسلەرنىڭ  
يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئۇلارنىڭ  
ئانا تىلى ھەققىدىكى ئىلمىي  
نەزەرىيىلىرى بايان قىلىنغان  
ناھايىتى مۇھىم ماقالىدىن بىرنى  
ئۇچرىتىپ قالدىم. بۇ ماقالىدە  
نۇرغۇن مىساللار سۆزلەنگەن  
بولسىمۇ، ئۇيغۇرلار بىرەر قېتىم  
تىلغا ئېلىنماپتۇ. لېكىن، ئۇنىڭدا  
كۆزدە تۇتۇلغان جەمئىيەت ۋە  
ئۇنىڭدا ئانالىز قىلىنغان ئەھۋاللار  
ئۇيغۇر دىيارىنىڭكى بىلەن ئىنتايىن  
ئوخشىشىپ كېتىدىغان بولغاچقا،  
مەن ئۇنىڭ مەزمۇنىنى ئۇيغۇر  
دىيارىدىكى ئوقۇرمەنلەرگە تېزىرەك

تونۇشتۇرۇپ بېرىشكە ئىنتايىن  
تەقەززا بولۇپ كەتتىم. ئەمما،  
خىزمەتتىكى ۋە ئىشتىن سىرتقى  
ۋاقتلاردىكى جىددىيچىلىك  
تۈپەيلىدىن، مېنىڭ ئۇشبۇ يازمىنى  
تەييارلاشتىكى سۈرئىتىم ناھايىتى  
ئاستا بولۇپ قېلىپ، ئاخىرى بۇ  
يازمىنى بىر قانچە قىسىمغا بۆلۈپ  
يوللاشنى قارار قىلدىم.

مەن بۇ قېتىم تاپقان 30 بەتلەك  
ئىنگلىزچە ماقالە بولسا، كەڭگەيس  
(Kangas) خانىم قاتارلىق 4  
نەپەر دۇنياغا تونۇلغان  
مۇتەخەسسسلەر تەييارلاپ،  
2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-  
مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن  
دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ

"يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى  
7-نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت  
يىغىنى" دا دوكلات قىلغان بىر پارچە  
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي  
ماقالىسى" (ئىنگلىزچە "Expert  
Paper") دۇر. بۇ ماقالىنىڭ  
تېمىسى "يەرلىك بالىلار مائارىپىنىڭ  
شەكلىنى ئىنسانىيەت ئۈستىدىن  
ئۆتكۈزگەن جىنايەت، دەپ قاراشقا  
بولامدۇ؟" بولۇپ، ئۇنىڭدا ھېلىقى  
تۆت نەپەر ئاپتونىمىنىڭ بىر تەرىپى  
قويغان تەلەپلىرى تولۇق ئىلمىي  
ئاساسلار بىلەن بايان قىلىنغان. بۇ  
ماقالىنىڭ ئىنگلىزچە نۇسخىسىنى  
تۆۋەندىكى تور بەتتىن كۆرەلەيسىز:

[http://www.un.org/esa/socdev/  
unpfii/documents/E\\_C19\\_2008\\_](http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_)

بۇ ئىنگلىزچە ماقالە شەكىل  
 جەھەتتە "ئىسپات پېرش  
 ماقالىسى" تۈسىنى ئالغان بولۇپ،  
 ماقالىنىڭ نۇرغۇن يەرلىرىدە دۇنياغا  
 تونۇلغان ئالىم-  
 مۇتەخەسسسلەرنىڭ كىتاب ۋە  
 ئىلمىي ماقالىلەردە بايان قىلىنغان  
 سۆزلىرى نەقىل شەكىلدە ئەينەن  
 ئىشلىتىلگەن. مەن ئۇشبۇ يازمامدا  
 ئاشۇ ماقالىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى  
 ئەسلى ماقالىدىكى تەرتىپ ۋە تېما  
 بويىچە تەسۋىرلەپ ئۆتمەن.  
 بۇ ئىنگلىزچە ماقالىنىڭ تۆت  
 ئاپتورنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلۇشى  
 مۇنداق:

(1) دوكتور توۋ سىكۇتتاب-



كەڭگەس خانىم (Tove Skutnabb-Kangas) : فىنلاندىيەدىكى  
"روسكىلە" ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ  
پروفېسسورى بولۇپ، ئىنگلىز تىلى،  
دانىيە تىلى، فىنلاندىيە تىلى،  
گېرمان تىلى، نورۋېگىيە تىلى ۋە  
شۋېتسىيە تىلىدا تولۇق ساۋاتلىق  
ئىكەن. ئۇ خانىم پۈتۈن ئۆمرىنى  
تىل جەھەتتىكى كىشىلىك ھوقۇق،  
تىل جەھەتتىكى ئىمپېرىيالىزم، قوش  
تىللىق ۋە كۆپ تىللىق مائارىپ، تىل  
ۋە ھوقۇق، ئىنگلىز تىلىنىڭ  
كېڭىيىشىدىن كېلىپ چىققان  
كېمەيتىش مائارىپى، ۋە ئىنسانلارنىڭ  
تىل جەھەتتىكى كۆپ خىللىقى  
بىلەن بىئولوگىيە جەھەتتىكى كۆپ  
خىللىقى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت

قاتارلىق ساھەلەردىكى تەتقىقاتقا  
بېغىشلىغان بولۇپ، دۇنيادىكى  
نۇرغۇن ئەللەرگە بېرىپ ئىلمىي  
دوكلات بەرگەن. كۆپ قېتىم  
خەلقئارالىق مۇكاپاتقا ئېرىشكەن،  
ئوتتۇزدىن ئارتۇق كىتابقا ئاپتور  
ياكى تەھرىر بولغان. پۈتۈن دۇنيا  
مىقياسىدا ئوتتۇزدىن ئارتۇق تىلدا  
400 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي  
ماقالە ئېلان قىلغان. تۆۋەندىكىسى  
ئۇنىڭ تور ئادرېسى:

<http://www.neiu.edu/~duo/skut>

[nabb.htm](http://www.neiu.edu/~duo/skut/nabb.htm)

(2) روبېرت دانېپر ( Robert  
Dunbar): ئەنگلىيە "ئابەردىن  
(ئابەردەن)" ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ  
قانۇن ۋە تىلشۇناسلىق مۇھەررىرى.

(3) لارس - ئاندېرس بېر (Lars - Baer)  
Baer Anders: "ب د ت

يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى  
دائىمىي سۆھبەت يىغىنى " نىڭ  
ھازىرقى ئەزاسى.

(4) ئولى ھېنرىك ماگگا (Ole  
Magga Henrik): "ب د ت

يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى  
دائىمىي سۆھبەت يىغىنى " نىڭ سابىق  
ئەزاسى ۋە سابىق رەئىسى.

مەن بۇ يەردە ئېنىق ئەسكەرتىپ  
قويمىسام بولمايدىغان بىر ئىش بار.  
ئۇ بولسىمۇ، مەن ھەرگىزمۇ  
ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇ تىلىنى  
ئۆگىنىشىگە، خەنزۇ تىلىدا ساۋاتىنى  
تولۇق چىقىرىشىغا قارشى ئەمەس.  
ئۇنىڭ دەل ئەكسىچە، مەن ئۇيغۇر

ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ خەنزۇ تىلىنى  
پۇختا ئۆگىنىۋېلىشنى ئىزچىل تۈردە  
تەشەببۇس قىلىپ كەلدىم. 1979 -  
يىلىدىن 83 - يىلىغىچە شىنجاڭ  
ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇغۇچىلار  
ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولۇپ  
ئىشلىگەن مەزگىلدە، مەن ھەر يىلى  
مەكتەپتە ئۆتكۈزۈلگەن "يېڭى  
ئوقۇغۇچىلارنى قارشى ئېلىش  
مۇراسىمى" دا قىلغان سۆزۈمدە  
خەنزۇ تىلىنى ياخشى ئۆگىنىش  
مەسلىسى ئۈستىدە ئالاھىدە  
توختالغان بولۇپ، مەن ئوتتۇرىغا  
قويغان ئىدىيە مۇنداق بولغان  
ئىدى: "ھازىرقى زاماندا بىر مىللەت  
يەنە بىر مىللەتكە قۇل بولۇپ  
قالدىغان ئىشلار ئاسانلىقچە يۈز

بەرمەيدۇ. لېكىن، بىر مىللەت يەنە  
بىر مىللەتنىڭ تىلىغا قۇل بولۇپ  
قالدىغان ئىشلار ئىنتايىن كۆپ.  
ئەگەر سىز ئاشۇنداق تەقدىرگە  
ئۇچرىماي دېسىڭىز، 1-يىلدىكى  
خەنزۇچە ئۆگىنىش مۇددىتىدىن  
چوقۇم ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، خەنزۇ  
تىلى ساۋادىڭىزنى تولۇق  
چىقىرىۋېلىڭ. "مېنىڭ بۇ سۆزلەرنى  
قىلغىنىمغا ھازىر 25 يىلدىن ئاشتى.  
ھازىر بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتكە  
قۇل بولۇپ قېلىش ئېھتىماللىقى  
قانداقراق؟

ئۇيغۇر دىيارىدا ھازىرقىدەك  
ئۇيغۇر بالىلىرىغا باشلانغۇچ 1-  
سىنىپىدىن باشلاپ ھەممە  
دەرسلەرنى خەنزۇچە ئۆتۈش، ئۇيغۇر

تېلىنى 3- يىاى 4- سىنىقا  
كۆچمىگچە ئۆتمە سىك سىاستى  
يولغا قويۇلغىلى تېخى ئانچە ئۇزۇن  
بولمىدى. مەن ھازىرغىچە ئېرىشكەن  
چۈشەنچىگە ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇر  
دىيارىدا ياكى جۇڭگودا ئەنە شۇنداق  
قىلىشنىڭ مۇشۇ ئەۋلاد ۋە كېيىنكى  
ئەۋلاد ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تىلى،  
مەدەنىيەت، ۋە مىللىي  
مەۋجۇتلۇقىغا قانداق تەسىر  
كۆرسىتىدىغانلىقى توغرىسىدا بىر  
مۇكەممەل ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ  
بېرىلمىغان. بىر قىسىم دۆلەتلەردىكى  
مۇتەخەسسسلەر بۇ جەھەتتىكى  
تەتقىقاتنى باشلىغىلى ناھايىتى  
ئۇزۇن ۋاقىت بولغان بولۇپ، بۇ  
ساھەدىكى تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات

ئېلىپ بارغان ئەھۋاللارنىڭ ئەڭ  
بۇرۇنقىسى 1800-يىللىرى يۈز  
بەرگەن ئىشلار ئىكەن. بۇ  
تەتقىقاتلارنىڭ ئىلمىي يەكۈنلىرى  
يۇقىرىقى "ماقالە" دە ناھايىتى  
تولۇق تەسۋىرلەنگەن. ئاشۇ  
يەكۈنلەرگە ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇر  
بالىلىرىنىڭ باشلانغۇچ 1-سىنىپىدىن  
باشلاپ پەقەت خەنزۇ تىلىنىلا  
ئۆگىنىشى ئىنتايىن خاتا بولۇپ،  
ئەگەر ئىشلار مۇشۇ بويىچە  
كېتىۋەرسە، ئۇيغۇر بالىلىرى خەنزۇ  
تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەر  
ئىككىسىدە تولۇق ساۋاتلىق  
بولالمايدىكەن. ھەمدە ئۇلارنىڭ  
مەكتەپتىكى ئوقۇش نەتىجىسىمۇ زور  
دەرىجىدە تۆۋەنلەپ، جەمئىيەتتە

2- ئورۇنىدا تۇرىدىغان، پەقەت تۆۋەن دەرىجىلىك قارا خىزمەتكىلا يارايدىغان كىشىلەردىن بولۇپ يېتىشىپ چىقىدىكەن. شۇنداقلا، ئەگەر ھازىرقى بالىلارنى 1- ئەۋلاد دېسەك، ئۇلارنىڭ 2- ئەۋلاد كىشىلىرىگە ياكى ئۆز بالىلىرىغا ئۇيغۇر تىلى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ-ئادىتى ۋە ئەنئەنىسىنى ئۆگىتىش ئېھتىماللىقى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ، ئىككىنچى ئەۋلادنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە بارمايلا مىللەتنىڭ تىلى، مەدەنىيىتى ۋە مىللىي مەۋجۇتلۇقى يوقىلىپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىدىكەن. سىز ئۇشبۇ يازمامنى ئوقۇش ئارقىلىق، يۇقىرىقى گەپلەرنى دۇنياغا تونۇلغان



خەلقئارالىق مۇتەخەسسسلەرنىڭ  
ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىيالايسىز.  
يۇقىرىقى قۇرلارنى ئوقۇغاندىن  
كېيىن، بېزىلەر "كىچىكىدىن باشلاپ  
خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلار (يەنى  
مىن كاۋ خەنلەر) نىڭ ئىچىدىمۇ  
ئۇيغۇر دىيارى، جۇڭگو ۋە دۇنيادا  
كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجە قازانغان  
ئۇيغۇرلارمۇ بارغۇ؟"، دەپ سورىشى  
مۇمكىن. شۇنداق. ئاشۇنداق  
كىشىلەر ھەقىقەتەن بار. لېكىن،  
مېنىڭچە ئۇنداقلارنىڭ سانى ئۇيغۇر  
نوپۇسىنىڭ بىر پىرسەنتىگىمۇ  
يەتمەيدۇ. (ئويلاپ بېقىڭ: ئۇلارنىڭ  
ئىچىدە ئۇيغۇرچە ھېكايە-رومان،  
ئۇيغۇرچە تارىخ كىتابلىرىنى  
ئوقۇيالايدىغانلاردىن قانچىلىك بار؟

ئاششۇنداق كىتىباابلارنى  
يازالايدىغانلاردىنچۇ؟ ئالىملار  
تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق  
ئىلمىي يەكۈن چىقارغاندا، پەقەت  
ئومۇمىيلىقنىلا كۆزدە تۇتىدۇ. ھەر  
بىر ئىشتا ئومۇمىيلىق بولغىنىغا  
ئوخشاش، قىسمەنلىك ۋە ئالاھىدە  
مىساللارمۇ چوقۇم مەۋجۇت بولىدۇ.  
شۇڭلاشقا ئوقۇرمەنلەر ئۇشبۇ يازمىنى  
ئوقۇغاندا، دىققىتىنى ئومۇمىيلىققا  
مەركەزلەشتۈرۈشنى ئۈمىد قىلىمەن.  
رومىنىيەدە ياشايدىغان  
ۋېنگرىيىلىك يازغۇچى ئاندراس سۇتو  
(ئاندراس سۇتو) مۇنداق دەيدۇ:  
"ئەگەر بىر ئىنسان ئۆز ئانا تىلىدىن  
ئايرىلىشقا مەجبۇرلانسا، ئۇ ئۆز  
ھاياتىنىڭ مەنىسىدىنمۇ تەڭ

ئايرىلىدۇ. ھەر بىر مىللەتنىڭ بىر  
ئېرتسىيەتلىك ۋۇجۇدى بولىدۇ. بۇ  
ئېرتسىيەتلىك ۋۇجۇدنى كېيىنكى  
ئەۋلادلارغا پەقەت ئۆز ئانا تىلىدىلا  
ئەڭ ياخشى ئۆتكۈزۈپ بەرگىلى  
بولىدۇ. "مېنىڭچە ھېلىقى "ماقالە"  
دىكى "ب د ت" گە سۇنۇلغان  
تەلەپلەر ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ،  
ئۇلارغا قارىغاندا ئاشۇ تەلەپلەرنىڭ  
مەيدانغا كېلىشىدىكى ئىلمىي  
ئاساسلار تېخىمۇ مۇھىم ئىكەن. بۇ  
ئىلمىي ئاساسلارنى بىلىۋېلىش  
ئارقىلىق، ئوقۇرمەنلەر ھازىر ئۇيغۇر  
دىيارىدا يولغا قويۇلۇۋاتقان،  
باشلانغۇچنىڭ دەسلەپكى  
يىللىقلىرىدىلا خەنزۇ تىلىنى ئۇيغۇر  
تىلىنىڭ ئورنىغا دەسسەستىش

سىياسىتىنىڭ مىللەتكە ئېلىپ  
كېلىدىغان ئىنتايىن يامان  
ئاقىۋىتىنى يەنىمۇ چوڭقۇر  
چۈشىنەلەيدۇ، دەپ ئويلايمەن.  
شۇڭا مەن بارلىق ئۇيغۇر  
قېرىنداشلارنىڭ بۇ يازمىنى بىر قېتىم  
ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقىشىنى  
تەۋسىيە قىلىمەن.

## 1. مۇقەددىمە

مەملىكەتلىك مائارىپ  
سىياسەتلىرى كۆپىنچە ئەھۋالدا بىر  
يەرلىك تىلنى ئانا تىل قىلغان  
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ئوقۇ-  
ئوقۇتۇشنى ھۆكۈمران ئورۇندىكى  
تىلدا ئېلىپ بارىدىغان مەكتەپتە  
ئوقۇشقا مەجبۇرلايدۇ.

بىرىنچىدىن، بۇنداق سىياسەتلەر

تىل ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ  
چىقىرىشتا ناھايىتى مۇھىم رول  
ئوينايدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا يەرلىك  
مىللەتنىڭ ئانا تىلى مەكتەپلەردە  
ئىشلىتىلمىگەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ ئانا  
تىلى تەرەققىي قىلمايدۇ. يەنى،  
يەرلىك مىللەت تىلىنىڭ ئۆزى بىر  
يامان تەسىرگە ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىن  
باشقا، كىشىلەرنىڭ پوزىتسىيىسىمۇ  
يامان تەسىرگە ئۇچرايدۇ. يەنى  
بالىلار بىلەن ئاتا-ئانىلار ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى تىل بىلەن سېلىشتۇرغاندا  
ئۆزلىرىنىڭ تىلىنىڭ قىممىتىنى تۆۋەن  
چاغلاشقا يۈزلىنىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال  
يەرلىك مىللەت تىلىنىڭ  
ئىشلىتىلىشىگە نىسبەتەن ئىنتايىن  
ئېغىر سەلبىي تەسىر كۆرسىتىدۇ.

بالبالارنىڭ تىل، مەدەنىيەت، ئۆرپ-ئادەت ۋە ئەنئەنىسى ئۆگىنىشى ئۈچۈن ئۇلار ئاشۇ نەرسىلەرنىڭ ئىچىدە ياشىشى ھەمدە ئۇلارغا ئۇشبۇ نەرسىلەر ئۆگىتىلىشى كېرەك. ئەگەر بالىلار ئۆز مىللىتىدىن بولغان چوڭلار ۋە پېشقەدەملەر بىلەن بىرگە ياشمايدىكەن، ھەمدە بۇ چوڭلار، پېشقەدەملەر ۋە مەكتەپلەرنىڭ بالىلارغا ئۆز مىللىتىنىڭ تىلى، ھېكايىسى، ئۆرپ-ئادىتى ۋە ئەنئەنىسىنى ئۆگىتىشىگە يول قويۇلمايدىكەن، ئۇ ھالدا بالىلار ئۇ نەرسىلەرنى تولۇق ئۆگىنەلمەيدۇ. ئەگەر بالىلار ئۆز ئانا تىلىدا تولۇق ساۋاتىنى چىقارمايدىكەن، ئۇلارنىڭ ئانا تىلىنى ئۆزىدىن كېيىنكى

ئەۋلادلارغا (يەنى ئۆز بالىلىرىغا)  
ئۆگىتىش ئېھتىماللىقى زور دەرىجىدە  
تۆۋەنلەيدۇ.

ئىككىنچىدىن، مەكتەپلەردىكى  
ئوقۇ-ئوقۇتۇشتا پەقەت ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى تىلنىلا ئىشلىتىشتىن  
كېلىپ چىقىدىغان يامان ئاقىۋەت  
ئىنتايىن ئېغىر بولىدۇ. بۇنداق  
ئەھۋالدا بالىلارنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى  
ئىشلىتىشى ئوچۇق ياكى يوشۇرۇن  
ھالدا چەكلەنگەن بولىدۇ. بالىلارنىڭ  
ئانا تىلىنى ئۆگىنىشىگە يول  
قويماسلىق، ياكى ئۇلارنى ئانا تىلىنى  
پىششىق بىلىدىغان چوڭلاردىن  
ئايرىۋېتىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئانا  
تىلىنى ئىشلىتىشىگە توسالغۇلۇق  
قىلىش، يەرلىك مىللەتنىڭ ئۆز تىلىنى

كۈندىلىك تۇرمۇشتا ۋە مەكتەپتە ئىشلىتىشىگە يول قويماسلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق ئايرىۋېتىش ھەممە ياكى كۆپ ساندىكى ئوقۇتقۇچىلار يەرلىك مىللەت تىلىنى بىلمەيدىغان ھۆكۈمران مىللەت كىشىلىرىدىن تەركىب تاپقان ئەھۋالدىمۇ يۈز بېرىدۇ. بۇ خىل ئەھۋالنىڭ بىر روشەن مىسالى بالىلارنى ئۆيدىن ئايرىپ، مەكتەپتە يېتىپ-قوپۇپ ئوقۇيدىغان مەكتەپكە ئوقۇتۇشتۇر. بۇنداق سىياسەتلەر ھازىرغا قەدەر بالىلارغا يالغۇز ئېغىر دەرىجىدىكى جىسمانىي زەخمىلەرنى كەلتۈرۈپلا قالماي، يەنە ئېغىر دەرىجىدىكى روھىي زىيانلارنىمۇ سالدى. بۇ زەخمىلەر



مۇنداق بىر قانچە تەرەپنى ئۆز  
ئىچىگە ئالىدۇ: ئىجتىمائىي  
قالايمىقانچىلىق، پىسخولوگىيە  
جەھەتتىكى زەخمە، چۈشىنىش،  
ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش،  
خۇلاسىە چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش  
ئىقتىدارىدىكى زەخمە، تىل ۋە  
ئوقۇشتىكى زەخمىلەر. مۇشۇنداق  
زىيان-زەخمىلەرنىڭ نەتىجىسىدە  
ئۇلار ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە  
سىياسىي ساھەلەردىمۇ تۆۋەن  
ئورۇنغا چۈشۈپ قالدى. ئامېرىكىلىق  
زىيالىي تېرسا مېككارتى ( Teresa  
McCarty ) ئۆزىنىڭ ئىلمىي  
تەتقىقاتى ئاساسىدا مەكتەپتە  
ئىشلىتىلگەن تىلنىڭ ئاقىۋىتى  
توغرىسىدا توختىلىپ مۇنداق

دەيدۇ: يەرلىك ۋە ئاز سانلىق  
مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش  
نەتىجىسى ئەڭ ناچار، ئۇلارنىڭ  
ئادەت كىرىمى ئەڭ تۆۋەن بولۇپ،  
روھىي چۈشكۈنلۈك ۋە ياشلارنىڭ  
ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىش نىسبىتىمۇ  
يەرلىك مىللەت ياشلىرى ئىچىدە  
ئەڭ يۇقىرى.

ھازىر شۇ نەرسە ناھايىتى ئېنىق  
بولدىكى، ھۆكۈمەتلەر يەرلىك  
مىللەت بالىلىرىنى ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى تىلىدا ئوقۇشقا  
مەجبۇرلىسا يۇقىرىقىدەك ۋە  
ئۇنىڭدىنمۇ باشقا يامان ئاقىۋەتلەر  
كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى تولۇق  
بىلىپ بولدى. بىر ھۆكۈمەتنىڭ بۇ  
ئىشلاردىن تولۇق خەۋەردار بولۇپ

تۇرۇقلۇق، ئاشۇنداق مائارىپ  
سىياسىتىنى يولغا قويۇشى ھازىر تىل  
ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي  
قىرغىنچىلىقنىڭ بىر خىل شەكلى،  
دەپ قارىلىدۇ. بىزنىڭ (ئۇشبۇ  
ماقالىنىڭ تۆت ئاپتورىنى دېمەكچى)  
قارىشىمىزچە، ب د ت 1948 -  
يىلى ماقۇللىغان "ئىرقىي  
قىرغىنچىلىق جىنايىتىنىڭ ئالدىنى  
ئېلىش ۋە ئۇنى جازالاش  
توغرىسىدىكى كېلىشىم" نىڭ  
مەزمۇنىغا ئاساسلانغاندا، ھېلىقىدەك  
ئېغىر ئاقىۋەتلەرنىڭ كېلىپ  
چىقىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ  
ئەنەشۇنداق بىر مائارىپ سىياسىتىنى  
يولغا قويۇشنى بىر خىل ئىرقىي  
قىرغىنچىلىق، خەلقئارالىق جىنايەت،

ياكى ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن  
جىنايەت، دەپ قاراشقا بولىدۇ.

بىز (ئۇشبۇ ماقالىنىڭ تۆت  
ئاپتورىنى دېمەكچى) ئۆزلىرىمىزنىڭ  
2004-يىلى ئېلان قىلغان يەنە بىر  
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي  
ماقالىسى" دا تۆۋەندىكى نۇقتىلارنى  
بايان قىلغان ئىدۇق: يەرلىك ۋە ئاز  
سانلىق مىللەت بالىلىرىنىڭ ئوقۇ-  
ئوقۇتۇشىنى ئاساسەن ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى تىلدىلا ئېلىپ بارغاندا،  
مەركىزىي كىشىلىك ھوقۇق  
كېلىشىملىرىدە بېكىتىلگەن  
نىشانلارنى، بولۇپمۇ مائارىپ  
ھوقۇقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا  
نېسبەتەن ئادەتتىن تاشقىرى  
سەلبىي ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ.

ب د ت نىڭ مائارىپ ھوقۇقى  
ساھەسىدىكى سابىق ئالاھىدە  
پۈتۈكچىسى كاتارىنا توماسېۋسكى  
(Katarina Tomasevski) نىڭ  
سۆزىگە ئاساسلانغاندا، ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى تىلدا ئېلىپ بېرىلغان  
ئوقۇ-ئوقۇتۇش تىل، پېداگوگىكا ۋە  
پسخولوگىيە جەھەتتە بىر خىل  
توسالغۇ پەيدا قىلىپ، يەرلىك  
مىللەت بالىلىرىنى بىلىم ئېلىشتىن  
مەھرۇم قالدۇرىدۇ. ئەگەر مائارىپ  
تىلى جەھەتتىكى كىشىلىك ھوقۇقى  
كېلىشىمىسى بولمايدىكەن، بولۇپمۇ  
ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلنى  
ئىككىنچى تىل سۈپىتىدە شەرتى  
تولۇق توشىدىغان قوش تىللىق  
ئوقۇتقۇچىلار دەرس قىلىپ ئۆتكەن

ئاساستا، دۆلەت ئىگىلىگىلىدىكى  
مەكتەپلەردە ئوقۇ-ئوقۇتۇشنى ئانا  
تىلىدا ئېلىپ بېرىش ھوقۇقى  
بولمايدىكەن، كۆپ ساندىكى  
يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق  
مىللەت خەلقلەرى پەقەتلا  
"كېمەيتىلگەن مەكتەپ تەربىيىسى"  
نى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇ  
يەردىكى "كېمەيتىلگەن مەكتەپ  
تەربىيىسى" دېگىنىمىز،  
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى تىلىنى ئانا تىلىنىڭ  
ئورنىغا ياكى ئانا تىلىنىڭ بەدىلىگە  
ئۆگىنىشى بولۇپ، مۇشۇنداق  
كېمەيتىلگەن ئوقۇ-ئوقۇتۇش  
ئارقىلىق بالىلارنىڭ ئانا تىلى  
دەسلەپتە قالايمىقانلىشىدۇ،

كېيىنچە بولسا ئۇلارنىڭ ئانا تىلىنىڭ  
ئورنىنى پۈتۈنلەي ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى تىل ئالدىدۇ.  
كېمەيتىلگەن مەكتەپ تەربىيىسىنى  
ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن بالىلار،  
ياكى كەم دېگەندە ئۇلارنىڭ  
بالىلىرى، تىل ۋە مەدەنىيەت  
جەھەتتە ھۆكۈمران ئورۇندىكى  
مىللەتكە ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. بىر  
جەمئىيەت كۆلىمى بويىچە قارىغاندا،  
كېمەيتىلگەن مەكتەپ تەربىيىسىنى  
ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن مىللەتنىڭ  
ئاتا-ئانىلار بىلەن بالىلاردىن  
ئىبارەت ئەۋلادلار ئوتتۇرىسىدىكى  
ئالمىشش بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ،  
ئۇلارنىڭ ئانا تىلى ئالدى بىلەن  
يوقاپ كېتىش خەۋپىگە ئۇچرايدۇ.

كېيىنچە بولسا يەرلىك تىلنىڭ پۈتۈنلەي يوقاپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنداق ئەھۋال شۇنىڭ بىلەن دۇنيانىڭ تىلدىكى كۆپ خىللىقىنىڭ يوقاپ كېتىشىگە ھەسسە قوشىدۇ. بۇنداق ئۆزگىرىش ئۆزلۈكىدىن بولغان ئەمەس. بۇنداق ئۆزگىرىش يەرلىك مىللەتلەر ئۈچۈن باشقا تاللاش يولى بولمىغانلىقى، ھەمدە ئاتا-ئانىلارنىڭ ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان مەجبۇرىي سىياسەتلەرنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك يامان ئاقىۋىتى توغرىسىدا ئىلمىي تەتقىقاتلار ئارقىلىق ئىسپاتلانغان بىلىملەردىن تولۇق خەۋىرى بولمىغانلىقى سەۋەبىدىن يۈز بېرىدۇ. نۆۋەتتىكى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز



سانلىق مىللەت مائارىپىنىڭ ئاقىۋىتى  
توغرىسىدا چىقىرىلغان ئىلمىي  
تەتقىقات يەكۈنلىرى شۇنى  
كۆرسىتىدۇكى، قوش تىللىق  
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاخىرقى ئوقۇش  
نەتىجىسىنىڭ قانداق  
بولدىغانلىقىنى، ھەمدە ھۆكۈمران  
تىلدىكى ساۋاتلىق بولۇش  
سەۋىيىسىنىڭ قانداق بولدىغانلىقىنى  
بەلگىلەيدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل  
ئۇلارنىڭ ئانا تىلدا ئېلىپ بېرىلغان  
مەكتەپ تەربىيىسىنى قانچە ئۇزۇن  
كۆرگەنلىكىدىن ئىبارەت بولۇپ،  
ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي  
ئورنى قاتارلىق باشقا ئامىللار  
ئۇنچىۋالا مۇھىم ئەمەس. ئىلمىي  
تەتقىقات نەتىجىلىرى قوش تىللىق

ۋە كۆپ تىللىق بولۇشتىكى سەۋىيىنى  
قانداق قىلغاندا ناھايىتى يۇقىرى  
پەللىگە كۆتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى،  
ھەمدە ئاشۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ  
مەكتەپتىكى ئوقۇش نەتىجىسىنىمۇ  
قانداق قىلغاندا ناھايىتى يۇقىرى  
پەللىگە يەتكۈزگىلى بولىدىغانلىقىنى  
تولۇق ئىسپاتلاپ بولغان بولسىمۇ،  
نۆۋەتتىكى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز  
سانلىق مىللەت مائارىپىدا ئاشۇ  
ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرىگە  
پۈتۈنلەي قارىمۇ-قارشى بولغان  
سىياسەتلەر يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ.  
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ئوقۇ-  
ئوقۇتۇشنى ھۆكۈمران تىلدا ئېلىپ  
بارىدىغان مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش  
ئۇلارنىڭ ھەر خىل ئىقتىدارلىرىنىڭ

تەرەققىي قىلىشنى تۆۋەنلىتىۋېتىدۇ.  
ئۇلارنىڭ مەڭگۈ كەمبەغەل بولۇپ  
ياشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.  
ھەمدە ئۇلارغا روھىي جەھەتتە  
ئىنتايىن ئېغىر زىيان-زەخمىلەرنى  
ئېلىپ كېلىدۇ.

ئۇشبۇ ماقالىدا بىز يۇقىرىقىدەك  
مائارىپ سىياسىتىنىڭ ھازىرقى  
مەقسەتلىك ھالدا يولغا قويۇلۇش  
دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك  
ئېغىرلاشقانلىقىنى تەكشۈرۈپ  
چىقىمىز. ھەمدە ھازىر مەۋجۇت  
بولۇپ تۇرۇۋاتقان خەلقئارالىق  
قانۇن-پەرمانلارنىڭ دائىرىسىدە  
ئەنە شۇنداق ئىشلارنى بىر خىل  
جىنايى ھەرىكەت، دەپ قاراشقا  
بولدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ چىقىمىز.

يۇقىرىقىلار كەڭگەس خانىم  
قاتارلىق تۆت ئاپتورنىڭ  
ماقالىسىنىڭ "مۇقەددىمە" قىسمى  
بولۇپ، مەن بۇ قېتىم بۇ يازمانى  
مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتۇرۇمەن.  
ئۇيغۇر دىيارىدىكى قېرىنداشلىرىمىز  
ئۈچۈن كەڭگەس خانىملارنىڭ  
ماقالىسىدىكى ئىلمىي نۇقتىلار  
ئىنتايىن مۇھىم بولغاچقا، مەن  
بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۇ ماقالىنىڭ  
قالغان قىسمىنى ئىمكان قەدەر  
تېزىرەك تەييارلاپ يوللاشقا  
تىرىشىمەن. بۇ يەردە مەن  
ئوقۇرمەنلەردىن تۆۋەندىكى تور  
بەتتىكى مەزمۇنى چوقۇم بىر  
قېتىم ئوقۇپ چىقىشنى تەۋسىيە  
قىلىمەن:

<http://bbs.diyarim.com/read.php?tid=30697>

مەن ئۇشبۇ يازمامنى يېقىندا

<http://meripet.blogbus.co>

m گە يېزىلغان تۆۋەندىكى بىر  
ئىنكاس بىلەن ئاخىرلاشتۇرىمەن:

"ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەلەيكۇم  
ئەركىن سىدىق ئاكا: جەنۇبى  
شىنجاڭنىڭ خىلۋەتتىكى بوستانلىق  
كەنتىدىن سىزگە ئوتلۇق سالام.  
يىڭى يىلىڭىزغا مۇبارەك بولسۇن.  
مەرىپەتپەرۋەر ئۇيغۇر ياشلىرىغا  
ۋاكالىتەن تېنىڭىزگە سالامەتلىك،  
'ئائىلىڭىزگە بەخت تىلەيمەن. مەن  
سىزنىڭ يازمىلىرىڭىز ئارقىلىق سىزنى  
تونۇغان، يازمىلىرىڭىزنى سۆيۈپ  
ئوقۇيدىغان ئىخلاس مەنلىرىڭىزنىڭ

بىرى. مەن سىزگە خېلىدىن بېرى  
خەت يېزىشنى ئويلىغان بولساممۇ،  
ئەرزىمەس خەتلىرىم ئارقىلىق  
سىزنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىڭىزنى ئېلىپ  
قويۇشتىن ئەنسىرەپ سىزگە خەت  
يازمايغان ئىدىم، ئەمما سىزنىڭ  
دەييارىمىزدا يولغا قويۇلۇۋاتقان  
"قوش تىللىق مائارىپ"  
توغرىسىدىكى ماقالىڭىزنى ئوقۇپ،  
ئىختىيارسىز سىزگە خەت يېزىشقا  
كىرىشتىم. قوش تىللىق مائارىپنىڭ  
بىزگە ئېلىپ كېلىدىغان پۇرسەت ۋە  
خىرىسلىرى خېلىدىن بېرى مېنى  
ئويلاندۇرۇپ كەلگەن ئىدى. ئەمما  
باشقىلار قانداق ئويلىدى بۇنىسى  
ماڭا نامەلۇم بولغانلىقتىن،  
بۇجەھەتتە چوڭقۇرراق پىكىر

يۈرگۈزۈۋاتقانلار ئانچە كۆپ بولمىسا  
كېرەك دەپ ئويلىغان ئىدىم. سىزنىڭ  
يازىمىلىرىڭىز ۋە ئۇنىڭغا يېزىلغان  
ئىنكاسلاردىن مىللىتىمىزنىڭ  
تەرەققىياتىغا، پەن-مەدەنىيىتىگە  
ئۈزلۈكسىز كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلارنىڭ  
خىپىلا كۆپ ئىكەنلىكىنى  
بىلىپ، خېلى ئۈمۈدكە تولدۇم. بىزدە  
"تامام-تامام كۆل تولار" دېگەن گەپ  
بار. بىزدە مىللەتنىڭ تەرەققىياتى  
توغرىسىدا ئەتراپلىق پىكىر  
يۈرگۈزۈلۈپ، ئۆتكۈر پىكىرلىك  
كىشىلىرىمىز قانچە كۆپەيسە  
مىللەتنىڭ تەرەققىياتىغا شۇنچە  
پايدىلىق. دىيارىمىزدىكى پۇل-مال،  
ھوقۇقنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان  
بىرقىسىم نان قېپىلارغا قارىغاندا

مىللەتنىڭ تەرەققىياتىنى  
ئويلايدىغان ئۆتكۈر پىكىرلىك  
كىشىلىرىمىزنىڭ بولۇشى  
مىللىتىمىزنىڭ بەختى.

مەن كىچىكىمدىن باشلاپ كىتاب  
ئوقۇشقا ئامراق بولغاچقا ئۆزۈم  
ياخشى كۆرگەن كىتابلارنى چاڭ  
قوندۇرماي ئەتىۋارلاپ ساقلاپ  
كەلگەن ئىدىم. مەقسەت مەن  
سۆيۈپ ئوقۇغان كىتابلارنى  
پەرزەنتلىرىمۇ سۆيۈپ ئوقۇسا، ماڭا  
ئەجدادىمنى تونۇتقان كىتابلاردىن  
پەرزەنتلىرىمۇ ئاتا-بوۋىلىرىنى  
بىلىۋالسا، ئۆز مەدەنىيىتىنى  
بىلىۋالسا، پەرزەنتلىرىم ئۆز  
مىللىتىنىڭ پەن-مەدەنىيىتىنى،  
تارىخىنى قىزغىن سۆيىدىغان



ياراملىق كىشىلەردىن بولۇپ چىقسا  
دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. مىڭ  
ئەپسۇس، بالام مەكتەپ يىشىغا  
توشقاندىن كىيىن بۇجەھەتتىكى  
ئەندىشەم كۈنسېرى ئېشىپ باردى.  
بالام قوش تىل باشلانغۇچ مەكتىپىدە  
ئوقۇيدۇ. گەرچە بۇ مەكتەپنىڭ  
ۋىۋىسكىسىدا "قوش تىل مەكتەپ  
" دەپ يىزىقلىق بولسىمۇ بارلىق  
دەرسلەر خەنزۇ تىلىدا  
ئۆتۈلگەنلىكتىن ئادەتتىكى كىشىلەر  
بۇ مەكتەپنى "خەنزۇ مەكتەپ" دەپ  
ئاتايدۇ. شۇ سەۋەبتىن بالامنىڭ  
ئۇيغۇرچە ساۋاتىنى ئالىدە  
چىقىرىشقا مەجبۇر بولدۇم، ئەمما  
مەكتەپتە ئۇيغۇرچە يېزىق بىلەن  
ئۇچرىشىش پۇرسىتى بولمىغاندىن

كېيىن ئۇيغۇرچە سۆز- ئاتالغۇلارنى  
يېزىش، چۈشىنىشتە ۋە ئۇيغۇر تىل-  
يېزىق سەۋىيىسىنى داۋاملىق  
ئاشۇرۇشتا قىيىنچىلىق خېلى ئېغىر  
بولدىدەكەن. شۇنىڭ بىلەن مەن  
بالىلىرىمغا قىممەتلىك بۇيۇم  
سۈپىتىدە مىراس قالدۇرۇپ قويۇشنى  
ئويلىغان قىممەتلىك كىتابلار "ئىز"،  
"ئويغانغان زېمىن"، "ئانا يۇرت"،  
"جالات

خېنىم"..... قاتارلىق نۇرغۇن  
كىتابلار مەندىن كىيىن قالسا توپا  
بېسىپ، بىر بۇلۇڭدا بويۇن قىسىپ  
تۇرۇپ قالارمۇ- ھە؟! بالىلىرىم،  
بىزنى دۇنياغا تونۇتقان مەھمۇت  
قەشقىرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ،  
لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇخالىق

ئۇيغۇر، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر،  
ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەت  
ئىمىن..... قاتارلىق ئالىم،  
ئەدىبلېرىمىزنىڭ ئىسمىنى  
بىلمەيدىغان ۋە ئاتىيالمايدىغان  
(ھەتتا ئېغزى كەلمەيدىغان) بولۇپ  
چىقارمۇ-ھە؟! ئانا تىلىدا مۇنتىزىم  
تەربىيەلەنمىسە ئانا تىلىدا يېزىلغان  
قىممەتلىك كىتابلارنى قانداقمۇ  
ئوقۇپ چۈشىنەلەر؟

مەن ئىلگىرى بالام چوڭ بولسا  
ياخشىراق خىزمەتكە  
ئورۇنلىشالارمۇ؟ دېگەننى ئويلايتتىم.  
ئەمدى بالام چوڭ بولسا ماڭا ۋە  
ئاتا-بوۋىسىغا ئوخشىماي قالارمۇ؟  
دېگەننى ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم.  
خەيرىيەت، ھەممىمىز ئورتاق

تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ مىللەتنىڭ  
پەن-مەدەنىيەت ئىشلىرىنى قىزغىن  
سۆيىشىمىز، ئىزدەنىشىمىز  
قانائەتلىنەرلىك جاۋابقا چوقۇم  
ئېرىشەلەيمىز. مىللىتىمىز ئۈچۈن  
ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ. سىزگە بەخت  
تېلەپ: "...

تەھرىرلىگۈچى: مەرىپەت تورى  
<http://www.meripet.org> دىن  
ئۇيغۇر .

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان  
شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە  
مۇناسىۋەتلىك تور ئادرېسلىرى  
توپلىمى:

(1) "مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي  
ماقالىسى"

<http://www.un.org/esa/socdev/>

unpfii/documents/E\_C19\_2008\_7.pdf

(2) دوكتور توو سكوْتناپ-  
كه شگپس خانم (تووه سكوْتناپ-  
كه شگپس) :

<http://www.neiu.edu/~duo/skuttabb.htm>

(3) بۇ يازمىنىڭ ئاپتورى تەۋسىيە  
قىلغان بىر ماقالىنىڭ ئادرېسى:

<http://bbs.diyarim.com/read.php?tid=30697>

(4) ئاپتورنىڭ ئىلگىرىكى  
يازمىلىرىغا قارىتا ئىنكاس يېزىلغان  
توربەتنىڭ ئادرېسى:

<http://meripet.blogbus.com>



## 2 - قىسىم

2009 - يىلى 2 - ئاينىڭ 15 -

كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن  
رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى  
ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر  
قانداق تور بەتلەردە ئېلان قىلىشىڭىز  
بولۇۋېرىدۇ.)

ئىنكاس يېزىلغان كونا يېزىقتىكى  
تور بەتلەرنىڭ بىر قانچىسى:

[http://bbs.salkin.cn/read.](http://bbs.salkin.cn/read.php?tid=60320.html)

[php?tid=60320.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?tid=60320.html)

[http://bbs.xabnam.com/r](http://bbs.xabnam.com/read.php?tid=97066-fpage-2.html)

[\[2.html\]\(http://bbs.xabnam.com/read.php?tid=97066-fpage-2.html\)](http://bbs.xabnam.com/read.php?tid=97066-fpage-</a></p></div><div data-bbox=)

<http://bbs.diyarim.com/re>

[ad.php?tid=35196&fpag=2](http://ad.php?tid=35196&fpag=2)

[http://bbs.retim.cn/read.](http://bbs.retim.cn/read.php?tid=27070.html)

[php?tid=27070.html](http://bbs.retim.cn/read.php?tid=27070.html)

مەن ئۇشبۇ يازمامدا كەڭگەس خانىم قاتارلىق 4 نەپەر دۇنياغا تونۇلغان مۇتەخەسسسلەر تەييارلاپ، 2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ "يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى 7-نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت يىغىنى" دا دوكلات قىلغان 30 بەتللىك ئىنگلىزچە "مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي ماقالىسى" نىڭ مەزمۇنىنى تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىمەن. بۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى تۆۋەندىكى تور

بەتلەردە بار:

<http://bbs.salkin.cn/read.php?t>

[id=54612-fpage=0-toread--](http://bbs.salkin.cn/read.php?id=54612-fpage=0-toread--)

[page=2.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?page=2.html)

1999-يىلى ب د ت ھەر يىلى 2-

ئاينىڭ 21-كۈنىنى "خەلقئارالىق

ئانا تىل كۈنى" قىلىپ بېكىتكەن

بولۇپ، پۈتۈن دۇنيا خەلقى 2000-

يىلىدىن باشلاپ بۇ كۈننى ھەر يىلى

خاتىرىلەپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە

ئانا-تىلىم بلوگبۇس نىڭ تۆۋەندىكى

تور بېتىدە بىر قىسىم ئۇچۇرلار بار

ئىكەن:

<http://anatilim.blogbus.com/lo>

[gs/35011024.html](http://anatilim.blogbus.com/lo)

مەن ئوقۇرمەنلەردىن بۇ ئۇچۇرنى

بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشنى



تەشەببۇس قىلىمەن. شۇنداقلا  
ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى يازغۇچى ۋە  
زىيالىيلارنىڭ ئاشۇ كۈنى  
خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن بىر  
ئاز ئىزدىنىپ، ئۆز بىلىملىرىنى ئىشقا  
سېلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا تىلى  
ھەققىدە خەلققە پايدىلىق ماقالە ۋە  
باشقا ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يېزىپ  
ئېلان قىلىشنى ئۈمىد قىلىمەن.  
مېنىڭچە ئۇيغۇرلار ھازىر مۇشۇنداق  
بىر پائالىيەتكە ئىنتايىن  
ئېھتىياجلىق.

يېقىندىن بۇيان مېنىڭ كۈنلىرىم  
ئىنتايىن تىت-تىتچىلىق ئىچىدە  
ئۆتۈۋاتىدۇ. بۇنداق بولۇشىدىكى  
سەۋەب، مەن ئانا تىلنىڭ يەرلىك  
مىللەت مائارىپىدىكى رولى ھەققىدە

يېڭى ماتېرىياللارنى كۆرگەنسېرى، ئانا تىل مەسلىسىدە ھازىر ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان ئەھۋالنىڭ نەقەدەر يامانلىقىنى، نەقەدەر خەتەرلىكلىكىنى بارغانسېرى چوڭقۇرلاپ ھېس قىلىۋاتىمەن. مەن مۇشۇ خىلدىكى يازمىلارنى تېز-تېز تەييارلاپ تورغا يوللاشنى ئارزۇ قىلىۋاتقان بولساممۇ، بۇ يىل كىرگەندىن بۇيان خىزمىتىم باشقىچە جىددىي ھالەتكە كىرىپ قېلىپ، بۇ ماقالىلەرنى تېز-تېز تەييارلاشقا ۋاقىت چىقىرىشتا قىيىنلىق قىلىۋاتىمەن. نۇرغۇن تورداشلار ئۆز ئىنكاسلىرىدا "بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك" دەپ سوراپتۇ. مەن بۇ سوئالغا ئالدىنقى يازمىلىرىمدا

ئازراق جاۋاب بەردىم. يەنى  
ئۇيغۇرلار يەھۇدىيلارنىڭ يولىنى  
تۇتۇپ، ئۆزى دۇچ كېلىۋاتقان بۇ بىر  
كەسكىن مەسىلىنى قانۇنىي ۋاسىتىلەر  
ئارقىلىق ھەل قىلىشقا ئۇرۇنۇپ  
يېقىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىشنى  
ئالدى بىلەن ئاللىقاچان يېزىلىپ ۋە  
ماقۇللىنىپ بولغان، ئەمما ئىجرا  
قىلىنمايۋاتقان قانۇنلارنى ئىجرا  
قىلدۇرۇشتىن باشلاش كېرەك.  
ئاندىن ناچار، ئۇيغۇرلار ئۈچۈن  
پايدىسىز قانۇن - بەلگىلىمىلەرنى  
ئەڭ يۇقىرى بالداقتىن باشلاپ  
ئۆزگەرتىش يولىدا ئىش ئېلىپ بېرىش  
كېرەك. پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ ئالدىغا  
قويۇلغان بىر مەسىلىنى بىر قىسىم  
كىشىلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا ئايرىم -

ئايرىم ئىش ئېلىپ بېرىشى بىلەن  
ھەل قىلىپ بولغىلى بولمايدۇ.  
چوقۇم كۈچنى بىرلەشتۈرۈپ، قانۇنىي  
يوللار بىلەن بىر تۇتاش ئىش ئېلىپ  
بېرىش كېرەك. مەن يۇقىرىقى  
سوالنىڭ باشقا جاۋابلىرىنى تېپىش  
ھەققىدە بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق  
ئويلىنىمەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە،  
ئۇيغۇر دىيارى ۋە چەت ئەلدىكى  
باشقا بارلىق قېرىنداشلارنىڭمۇ،  
بولۇپمۇ باشقا بارلىق بىلىم  
ئەھلىلىرىنىڭمۇ بۇ جەھەتتە قاتتىق  
ئىزدىنىپ بېقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.  
ئۇيغۇر بىلىم ئەھلىلىرى ئۈچۈن  
"بىلىمنىڭ زاكىتىنى بېرىش" روھىنى  
تىكلەش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش  
پەيتى ھازىر تولۇق يېتىپ كەلدى.

يەنە ئۇخلاپ يېتىۋەرمەيلى. يەنە قاراپ ئولتۇرۇۋەرمەيلى. ئۇيغۇر ئەمەل ئەھلىلىرىدىنمۇ ئۆزىنىڭ تارىخى مەسئۇلىيىتىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئۆزىنىڭ مەمۇرىي ۋە مىللىي بۇرچىنى ئادا قىلىپ، ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتىگە ئىگە بۆلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ھازىر ئۇيغۇر خەلقى ئالدىغا قويۇلغان رەسىم بۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ خەنزۇ تىلى ساۋاتىنى چىقىرىپ، شۇ ئارقىلىق ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئۇيغۇر مىللىتىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش. لېكىن بۇ يەنىلا بىر پارچە رەسىم، بىر دانە گۈزەل ئارزۇ. مەن كىۋىرگەن ئىلمىي

ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا،  
ئۇيغۇرلار ھازىر ئۆز دىيارىدا يولغا  
قويۇلۇۋاتقان مائارىپ تۈزۈمىگە  
تايىنىپ تۇرۇپ يۇقىرىقىدەك ئارزۇنى  
ئەمەلگە ئاشۇرالمىدۇ. ئۇنىڭ  
ئەكسىچە، ئەگەر ھازىرقىدەك "قوش  
تىللىق مائارىپ تۈزۈمى" داۋاملىق  
يولغا قويۇلۇۋەرسە، ئۇيغۇرلارنىڭ  
ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنى  
تېخىمۇ تۆۋەنلەپ كېتىپ، ئۇيغۇرلار  
يېرىم قۇللۇق ئورنىغا چۈشۈپ  
قېلىشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىنمۇ يامان  
يېرى، ئۇيغۇرلار تىل ۋە مەدەنىيەت  
جەھەتتە پۈتۈنلەي  
ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ كېتىشى  
مۇمكىن. بۇنىڭدىن 60 يىل ئىلگىرى  
جۇڭگودا 56 مىللەت بار ئىدى.

ھازىر ئۇنىڭدىن قانچىسى قالدى؟  
قالغانلارغا نېمە بولدى؟ بولسا  
جىمجىت ئولتۇرۇپ تۇرۇپ،  
كۆزىڭىزنى يۇمۇپ تۇرۇپ، بۇ  
مەسىلىلەر ئۈستىدە بىر ئويلىنىپ  
بېقىڭ. ھازىر مېڭىۋاتقان يولىڭىز  
سىزنى قانداق بىر ئاقىۋەتكە، قانداق  
بىر تەقدىرگە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى  
تەسەۋۋۇر قىلىپ بېقىڭ. ئۇشبۇ  
يازىمدا يۇقىرىقى نۇقتىلار ھەققىدە  
بىر قىسىم مۇھىم ئىلمىي نەزەرىيىلەر  
بايان قىلىنغان بولۇپ، مەن  
ئۇيغۇرنىڭ كەلگۈسىگە كۆڭۈل  
بولدىغان ھەر بىر قېرىنداشىمىزدىن  
بۇ يازمىنى بىر قېتىم ئەستايىدىل  
ئوقۇپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئۇيغۇر دىيارىدىكى بىر قىسىم

ئاتا-ئانىلار ھازىر بارلىقىنى ئىشقا  
سېلىپ، باشقىلار بىلەن قاتتىق  
رىقابەتلىشىپ تۇرۇپ، بەس-بەس  
بىلەن كىچىك بىلىملىرىنى  
ئىچكىرىدىكى ئۆلكىلەردە ئوقۇشقا  
ماڭدۇرۇۋاتىدۇ. ئەگەر سىز  
ئاشۇنداق ئاتا-ئانىنىڭ بىرسى  
بولسىڭىز، بالىڭىز كېلەر قېتىم سىزنى  
يوقلاپ قايتىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ  
بىلەن ئوبدان پاراڭلىشىپ، ئۇنىڭ  
روھىي جەھەتتە قانداق ئەھۋاللارغا  
دۇچ كېلىۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ روھىي  
دۇنياسىدا قانداق ئۆزگىرىشلەر  
بولۇۋاتقانلىقىنى ئىنچىكىلەپ سوراپ  
بېقىڭ. مەن بۇ گەپنى ھازىر  
ئىچكىرىدە ئوقۇۋاتقان بىر قىسىم  
ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلاردىن كەلگەن



خەتلەرگە ئاساسەن دەۋاتىمەن.  
بۇنداق يولنى تاللىغان ئاتا-  
ئانىلارنىڭ مەقسىتى پەقەت بىرلا. ئۇ  
بولسىمۇ بالىسىنى تېخىمۇ ياخشىراق  
جان بېقىش پۇرسىتىگە ئېرىشتۈرۈش،  
بالىسىنى بەختلىك قىلىش. لېكىن  
قىلغان ئىشلىرىنىڭ ئاقىۋىتى  
بالىسىنىڭ نەزىرىدە ئۆزىگە  
زىيانكەشلىك قىلىش بولۇپ  
قالمىسۇن. ئىنسانلارغا خۇشاللىق،  
قاناەتچانلىق ۋە بەختلىك ئېلىپ  
كېلەلەيدىغان ئىشلار ئىنتايىن كۆپ.  
سىزگە بەختلىك بولۇپ تۇيۇلغان بىر  
ئىشنىڭ باشقىلارغىمۇ شۇنداق بولۇپ  
تۇيۇلۇشى ناتايىن. بىر ئادەمنىڭ  
ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنىنىڭ  
قانچىلىك يۇقىرى بولشىدىن قەتئىي

نەزەر، ئەگەر ئۇ بىر ۋىجدانلىق ۋە  
غۇرۇرلۇق ئادەم بولىدىكەن، ئۇ ئۆزى  
ئۈچۈن ئەڭ سۆيۈملۈك بولغان،  
ئۆزى ئەڭ قەدىرلەيدىغان بىر  
نەرسىدىن ئايرىلغاندا، ئۆزىنى  
داۋاملىق تۈردە بەختلىك دەپ  
ھېسابلىيالمىدۇ. ئۆزىدە داۋاملىق  
تۈردە بەختلىك تۇيغۇسى بولمايدۇ.  
مۇشۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ھەر  
بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى پۈتۈن  
مىللەتنىڭ تەقدىرى بىلەن  
چەمبەرچاس باغلانغان بولىدۇ.  
ئۇشبۇ يازمىدا ئۆز ئائىلىسىدىن،  
ئۆزىنىڭ مىللىي جەمئىيەتتىن  
ئايرىلىپ ئوقۇيدىغان بالىلار دۇچ  
كېلىدىغان بىر قىسىم يامان  
ئاقىۋەتلەر بايان قىلىنىدۇ. ئەگەر

سىز ئاشۇنداق بىر بالىنىڭ ئاتا-  
ئانىسى بولسىڭىز، بۇ يازمىنى چوقۇم  
بىر قېتىم ئوقۇپ بېقىڭ.

مىللەتنىڭ ھالى ياخشىلانماي  
تۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەر بىر ئەزاسىنىڭ  
ھالى مەڭگۈ ياخشىلانمايدۇ. شۇڭا  
ئۆز ئائىلىسىنىڭ ھالىنى ياخشىلاش  
ئۈچۈن يول تاللىغاندا، مىللەتنىڭ  
ھالىنى ياخشىلاش ئۈچۈن بىر يول  
تېپىشنىڭ ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىم، ھەتتا  
ئەڭ مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇلۇپ  
قالماسلىق كېرەك. مانا بۇ  
يەھۇدىيلار يەكۈنلەپ چىققان  
تەجربە - ساۋاقلارنىڭ بىرسى. مەن  
يېقىندا ئۆزىگە "تارىم 722" دەپ  
تەخەللۇس قويۇۋالغان بىر  
ئۆكىمىزنىڭ "قوپە ئېشەك، ئويغان،

قۇيىش كۆتۈرۈلدى " دېگەن  
ماۋزۇلۇق بىر يازمىسىنى ئوقۇپ  
چىقتىم. ئۇنىڭدا ئىلگىرى سۈرۈلگەن  
ئىدىيىلەر ۋە ئوتتۇرىغا قويۇلغان  
چاقىرىقلار ناھايىتى ئەھمىيەتلىك  
ئىكەن. ئۇيغۇرلارنىڭ نۆۋەتتىكى  
ئەھۋالىغا ناھايىتى ماس  
كېلىدىكەن. مەن ئوقۇرمەنلەرگە ئۇ  
يازمىنى بىر قېتىم ئوقۇپ بېقىشنى  
تەشەببۇس قىلىمەن. ئۇ يازمىنىڭ  
بىلىكتىكى تور بەت ئادرېسى:

[http://www.bilik.cn/bbs/viewthr  
ead.php?tid=21148](http://www.bilik.cn/bbs/viewthread.php?tid=21148)

مەن ئەمدى بۇ يازمىنىڭ رەسمىي  
مەزمۇنىنى باشلايمەن.

## 2. ھۆكۈمران تىلدا ئېلىپ

بېرىلىدىغان مائارىپنىڭ ماھىيىتى ۋە

تەسىرى \_\_\_\_\_ ئىجتىمائىي ۋە

تەلىم - تەربىيە جەھەتتىكى

كۆرگەن - بىلگەنلىرىمىز

### (1) تىلنىڭ مۇھىملىقى

بىز (ئەسلىدىكى ماقالىنىڭ 4

ئاپتورىنى دېمەكچى) ماقالىمىزنىڭ

بۇ قىسمىنى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز

سانلىق مىللەتلەر ئۆز ئانا تىلى،

مەدەنىيىتى، مىللىي كىملىكى ۋە

مىللىتىنىڭ يوقىتىلغىنىنى قانداق

چۈشەنگەنلىكى، ھەمدە جىسمانىي

جەھەتتىكى يوقىلىش بىلەن تىل ۋە

مەدەنىيەت جەھەتتىكى يوقىلىشىنى

قانداق چۈشەنگەنلىكى

توغرىسىدىكى بىر قانچە مىسالدىن

باشلايمىز.

كانادا ئونتاريو ئۆلكىسى  
زەھەرسىزلەندۈرۈش مەركىزى  
(ئىنگلىزچە " detoxification  
"center") نىڭ دىرېكتورى "راندى  
چوۋنچىللىور" ( Randy  
Councillor ) ئۆزىنىڭ "زېمىنىڭ  
ئاۋازى بىزنىڭ تىلىمىزدا" دېگەن  
ئىلمىي ماقالىسىدە مۇنداق دەيدۇ:  
"بىزنىڭ تىلىمىز يوقاپ كېتىۋاتىدۇ.  
مانا بۇ ناچارلىشىشنىڭ بىرىنچى  
ئالامىتى. بىزنىڭ مىللىي ھاياتىمىز  
مۇنداق تۆت ئېلېمېنتنىڭ ئاساسىدا  
مەۋجۇت بولۇشى كېرەك: ئەنئەنە،  
مەدەنىيەت، قىممەت كۆز-قارىشى،  
ۋە تىل. ئەگەر سىز بۇ تۆت  
ئاساسنىڭ بىرىسىنى يوقىتىپ

قويسىڭىز، بىزنىڭ مىللىي ھاياتىمىز  
چۇۋۇلۇشقا باشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن  
بىز مۇشۇنداق چۇۋۇلۇشنىڭ ئالامىتى  
بولغان ھاراقكەشلىك ۋە باشقا ناچار  
ئەھۋاللارغا دۇچ كېلىمىز."

بىز قانۇنىي جەھەتتە مۇھاكىمە  
يۈرگۈزۈشتىن بۇرۇن، كېمەيىتىمە  
مائارىپتا زورلۇق كۈچى ئىشلىتىش  
ئۇسۇللىرى، ھەمدە ئاشۇنداق  
قىلىشتىن كېلىپ چىقىدىغان ئوقۇ-  
ئوقۇتۇش ۋە جەمئىيەت-شۇناسلىق  
جەھەتتىكى يامان ئاقىۋەتلەر  
ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمىز.  
كېمەيىتىمە مائارىپ دېگىنىمىز،  
بالىلارغا ئۇلارنىڭ ئانا تىلىنى  
ئۆگەتمەي، ئۇنىڭ ئورنىغا ھۆكۈمدار  
تىلىنى ئۆگىتىش، شۇ ئارقىلىق

باللارنىڭ ئانا تىلىنى ئۇلارنىڭ تىل بىلىمى ئىچىدىن چىقىرۇپتەشكە قارىتىلغان. بۇ بىر ئاسمىلاتسىيىچىلىك بولۇپ، ئۇنداق قىلىش بىۋاسىتە تەن زەخمىلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇنداقلا ناھايىتى ئېغىر روھىي زەخمىلەرنى، ۋە ناھايىتى ئېغىر پىسخولوگىيىلىك، تىل، چۈشىنىش، ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش، خۇلاسىە چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش (ياكى سەۋەبىنى تېپىش) ئىقتىدارلىرى (ئىنگلىزچە "cognitive ability") جەھەتتىكى، ھەمدە ناھايىتى ئېغىر مائارىپ، تەن-سالامەتلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي زەخمىلەرنى كەلتۈرۈپ



چىقىرىدۇ. بۇنداق زەخمىلەر  
مەڭگۈلۈك بولىدۇ: يەرلىك مىللەت  
خەلقلەرى بۇنداق زەخمىلەرنىڭ  
تەسىرىدىن بىر ئۆمۈر خالى  
بولالمايدۇ.

(2) يەرلىك مىللەت مائارىپىدا  
قوللىنىلىدىغان زوراۋانلىق كۈچلەر:  
"تاياق"، "سەۋزە" ۋە "ئىدىيە"  
جەمئىيەت—شۇناسلىق ۋە  
مائارىپشۇناسلىق نۇقتىسىدا تۇرۇپ،  
بىز تىنچلىق تەتقىقاتچىسى "جوهان  
گالتۇڭ" (Johan Galtung)  
1980-يىلى ئوتتۇرىغا قويغان  
زوراۋانلىق كۈچىنىڭ مۇنداق 3 خىل  
شەكلىنى تەسۋىرلەيمىز: ھۆكۈمدارلار  
بىر ئورتاق مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن  
"تاياق"، "سەۋزە" ۋە "ئىدىيە"

دىن ئىبارەت 3 خىل كۈچتىن پايدىلىنىدۇ.

"تايىاق" ئىشلىتىشنىڭ مىساللىرىدىن مۇنداقلىرى بار: جىسمانىي زوراۋانلىق كۈچى ئىشلىتىش ئارقىلىق بالىلارنى ئاتا-ئانىسىدىن ئايرىپ ئەكېتىش، بالىلارغا ئۆز ئانا-تىلىنى ئىشلەتكەنلىكى سەۋەبى بىلەن تەن جازاسى بېرىش، ياكى ئۇلارغا تاماق بەرمەسلىك.

1851-يىلىدىن 1920-يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا، نورۋېگىيىدىكى ئوقۇتقۇچىلار سائامى ۋە كۋەن مىللىتىدىن بولغان بالىلارغا نورۋېگىيە تىلى ئۆگىتىشتە ياخشى نەتىجە قازانغان بولسا، ئۇلارغا

مۇكاپات تەرىقىسىدە قوشۇمچە  
مائاش بېرىلگەن. شۇنداقلا، ئەگەر  
كەمبەغەل بالىلار ۋە ئاتا-ئانىلار ئۆز  
ئانا تىلىنى تاشلىۋېتىش بەدىلىگە  
نورۇپىگىيە تىلىنى ئۆگىنىش ۋە  
ئىشلىتىشكە نىسبەتەن ئاكتىپ  
پوزىتسىيە تۇتقان بولسا، ئۇلار تاماق  
ۋە كىيىم-كېچەك مۇكاپاتىغا  
ئېرىشكەن. بۇ خىل ئۇسۇل "سەۋزە"  
ئىشلىتىش، دەپ ئاتالغان.

"ئىدىيە" دىن پايدىلىنىش  
مەسلىسى ئۈستىدە مۇشۇ ماقالىنىڭ  
3-قىسمىدا ئايرىم توختىلىمىز.

ئۆز تىلى، مەدەنىيىتى ۋە مىللىي  
ئۆزلۈكىدىن پىسخولوگىيە  
جەھەتتىن ئايرىلىش، ھەمدە باشقا  
بىر تىل، مەدەنىيەت ۋە كىملىكتىكى

ئادەمگە ئايلىنىش كۆپىنچە ئەھۋالدا  
ئۆز مىللىتىدىن جىسمانى جەھەتتە  
ئايرىلىش نەتىجىسىدە ۋۇجۇدقا  
كېلىدۇ. بىر دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ  
مەكتەپتە يېتىپ-قوپۇپ  
ئوقۇيدىغان مەكتەپ ۋە شۇنىڭغا  
ئوخشاش ئورۇنلارنى مەجبۇرى يولغا  
قويۇشى، يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى  
ئۆز ئويىدىن ۋە ئۆز جەمئىيىتىدىن  
ئايرىۋېتىش، ئۆز ئويى بىلەن ئۆز  
جەمئىيىتىدىن ناھايىتى يىراقتىكى  
ئورۇنغا يۆتكىۋېتىش، بەزىدە ھەتتا  
ھۆكۈمران مىللەت جەمئىيىتىدىكى  
ئايلىلەردە تۇرغۇزۇشنى كەلتۈرۈپ  
چىقاردى. "غەرق قىلىپ ئۆگىتىش  
تۈزۈمى" (ئىنگلىزچە "submersion  
education")

دىكى بالىلارنىڭ دەم ئېلىش كۈنلىرى  
ۋە ئوقۇش ئاخىرلاشقاندا ئۆز  
جەمئىيىتىگە جىسمانىي جەھەتتىن  
قايتىپ كېلىشىگە كۆپىنچە ئەھۋالدا  
يول قويۇلدى. لېكىن، ھۆكۈمەت  
بۇنداق ئىشلارغا شەرتلىك يول  
قويدىغان، بەزىدە بولسا بۇنداق  
ئىشلارنى مەڭگۈ چەكلەيدىغان  
ئەھۋاللارمۇ بار. بالىلارنى ئۆز ئاتا-  
ئانىسىنىڭ تەسىرىدىن ئايرىۋېتىشكە  
ئۇرۇنىدىغان ئىشلار تېخى  
ئاخىرلاشقىنى يوق—بۇ جەھەتتىكى  
ھازىرمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان  
مساللار ئىنتايىن كۆپ.

(3) "غەرق قىلىپ ئۆگىتىش  
تۈزۈمى" نىڭ مائارىپشۇناسلىق،  
جەمئىيەتشۇناسلىق، جىسمانىي ۋە

پسوخولوگيىلىك جەھەتلەردىكى  
يامان ئاقىۋەتلەرنى

ئەركىن سەدىقنىڭ ئىزاھاتى:

"غەرق قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى"  
مۇنداق بولىدۇ: مەكتەپ يېشىدىن  
بۇرۇن باشقا بىر مىللەت رايونىغا  
كۆچۈپ بارغان بالىلار ئاشۇ يات  
مىللەت بالىلىرىغا قوشۇلۇپ  
ئوقۇيدىغان بولۇپ، بۇ بالىلارغا يات  
مىللەت تىلىدىن ئايرىم دەرس  
بېرىلمەيدۇ. (ئىزاھات تامام)

جىسمانىي جەھەتتىكى  
ئايرىم-ئايرىملىق ۋە باشقا  
ئاسمىلاتسىيەچىلىك "تاياق" لىرىنى  
ئىشلىتىشنىڭ پسوخولوگىيە،  
چۈشىنىش، ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم  
قىلىش، خۇلاسە چىقىرىش، ۋە

ئاساسلاش ئىقتىدارلىرى جەھەتتە،  
ھەمدە تىل ۋە مائارىپ جەھەتتە  
ئىنتايىن زىيانلىق تەسىرى بار  
بولۇپ، بىر مىللەتنىڭ تىل ۋە  
مەدەنىيەت جەھەتتىكى  
ۋەيرانچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.  
تۆۋەندە بىز مۇنداق بىر قانچە  
نۇقتىلار ھەققىدىكى مىساللارنى  
تەسۋىرلەپ ئۆتىمىز:

[1] كېمەيتمە مائارىپتىن كېلىپ  
چىققان ئوقۇ-ئوقۇتۇش نەتىجىسى  
جەھەتتىكى يامان ئاقىۋەتلەر.

[2] جەمئىيەت، ئىقتىساد ۋە باشقا  
ئىجتىمائىي يامان ئاقىۋەتلەر،  
مەسىلەن، يەرلىك مىللەتتىكى  
يۇقىرى نىسبەتلىك ئىشسىزلىق،  
تۆۋەن كىرىم، ئىقتىسادىي ۋە

ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ تۆۋەنلىشى،  
مىللىي خاسلىقتىن ياتلىشىشى ۋە  
روھىي كېسەللىككە گىرىپتار بولۇشى.

[3] يىۋىقىرىقى ئىككىنچى  
ئاقىۋەتتىن كېلىپ چىققان يامان  
جىسمانىي ئاقىۋەتلەر، مەسىلەن،  
ھاراقكەشلىك، زىناخورلۇق، ئۆزىنى  
ئۆلتۈرۈۋېلىش، زوراۋانلىق كۈچى  
ئىشلىتىشتىن كېلىپ چىققان ئادەم  
ئۆلتۈرۈش، ۋە باشقىلار.

[4] يامان پىسخولوگىيىلىك  
ئاقىۋەتلەر، بولۇپمۇ مەكتەپتە  
يېتىپ-قوپۇپ ئوقۇيدىغان  
مەكتەپلەردە يىۋىقىرىقى  
ئىچىنىشلىق ئەھۋاللار.

ئەركىن سەدىقنىڭ ئىزاھاتى:

ئۇيغۇر جەمئىيىتى ۋە ئۇيغۇر



ھاياتىدا يۇقىرىقى بىر قانچە  
جەھەتلەردە يۈز بەرگەن ۋە يۈز  
بېرىۋاتقان مىساللار ئىنتايىن كۆپ.  
شۇڭلاشقا، ۋاقىت ۋە ماقالىنىڭ  
ھەجىمىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئەسلىدىكى  
ماقالىدا بېرىلگەن مىساللارنى بۇ  
يەردە تەپسىلىي بايان قىلمايمەن.  
(بۇ ئىزاھات تامام)

نۇرغۇن بالىلار كۈندۈزلۈك  
مەكتەپلەر ۋە مەكتەپتە يېتىپ-  
قوپۇپ ئوقۇيدىغان (ياكى ياتاقلىق)  
مەكتەپلەردىكى ئوقۇ-ئوقۇتۇش  
جەريانىدا ياكى ئاشۇنداق ئوقۇ-  
ئوقۇتۇشنىڭ سەۋەبى بىلەن ئۆز ئانا  
تىلىنىڭ بىر قىسمىنى ياكى  
ھەممىسىنى يوقىتىپ قويدۇ. بۇنداق  
ئىشلار بەزىدە بىر ئەۋلاد دەۋرى

ئىچىدىلا يۈز بېرىدۇ. بۇ جەھەتتە  
دۇنيادا مىڭلىغان مىساللار بار. بۇ  
يەردىكى مەسىلە بالىلار ئوقۇغان  
مەكتەپنىڭ قانداق مەكتەپ  
ئىكەنلىكىدە ئەمەس. بۇ يەردىكى  
ئاساسلىق مەسىلە مەكتەپنىڭ ئوقۇ-  
ئوقۇتۇش نىشانى بالىلارغا ئانا تىل  
ئاساسىدا باشقا تىلنىمۇ ئۆگىتىشمۇ  
ياكى ئانا تىلنى ئۇلارنىڭ تىل  
ئىقتىدارى قاتارىدىن كېمەيتىشمۇ،  
دېگەن نۇقتىدا. بالىلارنىڭ ئۆز ئانا  
تىلنى ساقلاش ۋە مۇستەھكەم  
تەرەققىي قىلدۇرۇشنى بىر ئېنىق  
نىشان قىلغان ئاساستا ئۇلارنى  
يۇقىرى سەۋىيىلىك قوش تىللىق  
كىشىلەردىن قىلىپ تەربىيەلەپ  
چىقىش - چىقماستىلىقتا. لېكىن،

ئاسمىلاتسىيىچىلىك كېمە يىستىمە  
مائارىپ تۈزۈمى ھازىرغىچە ۋە  
ھازىرمۇ يەرلىك ۋە ئاز سانلىق  
مىللەتلەردىن كېلىپ چىققان گاس  
ۋە قۇلىقى ياخشى ئاڭلىمايدىغان  
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەڭ ئاساسلىق  
ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئۇسۇلى بولۇپ  
تۇرماقتا. ئەنئەنىۋى مەكتەپلەر،  
ھەمدە بالىلار باشلانغۇچى ئۆز ئانا  
تىلىدا باشلاپ، ھۆكۈمران تىلىدىكى  
سەۋىيىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەندە  
ئاشۇ ھۆكۈمران تىل سىنىپىغا  
يۆتكىلىدىغان "ئۆتكۈنچى ئوقۇتۇش  
پروگراممىسى" نى يولغا قويغان  
مەكتەپلەردىمۇ يەرلىك مىللەت  
بالىلىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىدىكى  
سەۋىيىسى ئىنتايىن ناچار ھالەتتە

تۇرماقتا. شۇڭلاشقا ئۇلار ئانا تىلىنى  
ئۆز ئۆيىدە ئىشلىتەلمەيدۇ، ياكى  
بولمىسا ئانا تىلىنى ئۆزىنىڭ  
بالىلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرەلمەيدۇ.  
مائارىپ تۈزۈمى كەلتۈرۈپ چىقارغان  
تىل جەھەتتىكى ئاسمىلاتسىيىچىلىك  
دېگىنىمىز، مۇشۇنداق ئاسمىلاتسىيىگە  
ئۇچرىغان كىشىلەرنىڭ بالىلىرى  
ياكى نەۋرىلىرى ئانا تىلىنى  
ئۆگەنمەيدۇ، دېگەننى كۆرسىتىدۇ.  
بۇنداق كىشىلەر تىل جەھەتتە باشقا  
بىر مىللەتكە مەجبۇرى  
ئۆزگەرتىلىدۇ.

كېمە يىتمە ھۆكۈمران تىلدىكى  
ئوقۇ-ئوقۇتۇشنى ئۆز بەشىدىن  
ئۆتكۈزگەن يەرلىك بالىلار بىلىم  
ئېلىش ۋە باشقا روھىي جەھەتلەردە

ناھايىتى ئېغىر زىيانلارغا ئۇچرىدى.  
بۇنىڭداق زىيانلارنى كەلتۈرۈپ  
چىقارغان نەرسە دەل ئاشۇنداق  
مائارىپ تۈزۈمىنىڭ ئۆزىدۇر. يەرلىك  
بالىلار كۆپىنچە ئەھۋالدا مەكتەپ  
ئىچى ۋە سىرتىدا كەڭ دائىرىدىكى  
ناچار مۇئامىلىگە دۇچ كېلىدۇ.  
مائارىپ-شۇناسلىق، تىل-شۇناسلىق،  
پسخولوگىيە ۋە جەمئىيەت-شۇناسلىق  
ساھەلىرىدە ئېلىپ بېرىلغان  
تەتقىقاتلار بۇ نۇقتىنى كۈچلۈك  
دەرىجىدە ئىسپاتلىدى. مافى  
تەھرىرلىگەن 2001-يىلىدىكى بىر  
كىتابتىكى نۇرغۇن ماقالىلەردە  
كۆرسىتىلىشىچە، تىلنىڭ يوقىلىشىغا  
سەۋەبچى بولغان بىر نەرسە كۆچمەن  
بولۇش، يەنە بىر نەرسە بولسا

مەكتەپتىكى ئوقۇ-ئوقۇتۇشتىن  
ئىبارەت. تىسۋى بىلەن توللەفسون  
تەھرىرلىگەن 2004-يىلدىكى بىر  
كىتابتا پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا  
ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي تەتقىقاتلار  
ئاساسىدا مۇنداق بىر يەكۈن  
خۇلاسەلەپ چىقىلغان: بىر يات  
تىلدىكى ئاساسىي ئىپادىلەرنى تېخى  
تولۇق ئۆگىنىپ بولالمىغان بالىلارغا  
ئاشۇ يات تىلدا دەرس ئۆتۈلسە،  
يىالغۇز بۇ بالىلارنىڭ ئوقۇش  
نەتىجىسى بىلەن چۈشىنىش، ئەستە  
قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش، خۇلاسە  
چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش  
ئىقتىدارلىرىنىڭ تولۇق يېتىلىشىگە  
دەخلى يېتىپلا قالماي، ئۇلارنىڭ  
ئۆز-ئۆزىگە بولغان تونۇشى،

غۇرۇرى، روھىي جەھەتتىكى  
تىنچلىقى ۋە ئوقۇ-ئوقۇتۇش  
جەريانىغا ئۈنۈملۈك قاتنىشىش  
قابىلىيىتىگىمۇ دەخلى يېتىدۇ.

نۇرغۇن تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن  
شۇ نەرسە ئىنتايىن ئېنىق بولىدىكى،  
قىش تىللىق بالىلارنىڭ  
ئاكادېمىيىلىك مۇۋەپپەقىيىتىنى  
ئالدىن مۆلچەرلەشتە، باشقا ھەر  
قانداق ئامىللارغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ  
دەسلەپتە دەرسلەر ئۆز ئانا تىلىدا  
ئوتىلىدىغان مەكتەپتە قانچە ئۇزۇن  
ئوقۇغانلىقى ئەڭ مۇھىم رول  
ئوينايدۇ. بۇ ئامىل يەرلىك  
مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي  
ئورنىدىنمۇ مۇھىم بولۇپ، ھۆكۈمران  
قىلىنغان ياكى ئېزىلگەن يەرلىك

مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ  
ئىستىقبالىنىڭ قانداق بولۇشىدا  
ئىنتايىن ھالقىلىق رول ئوينايدۇ.  
ھازىر ئەڭ ناچار مائارىپ نەتىجىسى  
"غەرق قىلىپ ئۆگىتىش  
پروگراممىسى" دا ئوقۇۋاتقان  
ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا كۆرۈلۈۋاتقان  
بولۇپ، بۇنداق ئوقۇغۇچىلارغا ئانا  
تىل يا زادىلا ئۆتۈلمەيدۇ، ياكى  
بولمىسا ئانا تىل پەقەت بىر  
قوشۇمچە دەرس تەرىقىسىدە ئازراقلا  
ئوتىلىدۇ. يېڭى زېلانىدىيە مائارىپ  
مىنىستىرى ئورۇنلاشتۇرغان بىر  
ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسىگە  
ئاساسلانغاندا، پەقەت ھۆكۈمران  
تىلدىلا ئېلىپ بېرىلىدىغان "غەرق  
قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى" ئاز سانلىق



مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن  
ئۈنۈمى ئەڭ تۆۋەن بولغان ئوقۇتۇش  
ئۈسۈلى ئىكەن. توماس  
(Thomas) بىلەن كىولېر  
(Collier) 2002-يىلى 210000  
نەپەر ئىسپانىيچە - ئىنگلىزچە قوش  
تىللىق ئوقۇغۇچىلىرى ئۈستىدىن  
ئېلىپ بارغان كەڭ - كۆلەملىك  
ئىلمىي تەتقىقاتىدىن مۇنداق بىر  
يەكۈن چىقارغان: بىر يات تىل  
مەكتىپىدە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ  
ئوقۇش نەتىجىسىنىڭ قانداق  
بۆلىشىنى ئۇلارنىڭ دەسلەپتە  
دەرسلەر ئۆز ئانا تىلىدا ئۆتىلىدىغان  
مەكتەپتە قانچە ئۇزاق ئوقۇغانلىقى  
بەلگىلەيدۇ. بۇنىڭدىن شۇنى  
كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، يەرلىك

مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مائارىپتا مەغلۇپ بۆلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئەڭ مۇھىم سەۋەب "غەرق قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى" دىن ئىبارەت.

يەرلىك مىللەت خەلقىنى توغرىسىدىكى نۇرغۇن ستاتىستىكىلار شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئۇلار ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ناھايىتى تۆۋەن ئورۇنغا چۈشۈرۈلگەن. ئۇلارنىڭ بۇنداق ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشىنى كۆپلىگەن تارىخى، جۇغراپىيىلىك، ئىجتىمائىي، سىياسىي، مەدەنىي، تىل ۋە مائارىپ جەھەتتىكى ئامىللار كەلتۈرۈپ چىقارغان بولسىمۇ، كۆپىنچە ئەھۋالدا ئۆتمۈشتىكى ياكى ھازىرقى

مۇستەملىكىچىلىككە ئۇچراش بىلەن  
مۇناسىۋەتلىك بولسىمۇ، يەرلىك  
مىللەت خەلقلرىنىڭ بۈگۈن  
ئاشۇنداق تۆۋەن ئىجتىمائىي ۋە  
ئىقتىسادىي ئورۇنغا چۈشۈپ  
قېلىشىدا بارغانسېرى مۇھىم رول  
ئويناۋاتقان نەرسە يولغا قويۇلغان  
مائارىپ تۈزۈمى، بولۇپمۇ كېمەيتىمە  
مائارىپ تۈزۈمى، يەنى ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى تىلنى يەرلىك مىللەت  
مائارىپىدىكى ئوقۇ-ئوقۇتۇش تىلى  
قىلىپ ئىشلىتىش بولۇۋاتىدۇ.

پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا، ھازىر  
يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق  
مىللەت بالىلىرى ئېغىر تەن جازاسىغا  
ئۇچراۋاتقان، تامىقى كەمچىل  
بولۇۋاتقان، جىنسىي جەھەتتىن

خارلىنىۋاتقان ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش باشقا ناچار مۇاملەلەرگە ئۇچراۋاتقان مىساللار ئىنتايىن كۆپ. ناچار مائارىپ تۈزۈمى سەۋەبىدىن ئىقتىسادىي ئورۇننىڭ ئىنتايىن تۆۋەنلەپ كېتىشى يەرلىك مىللەت بالىلىرىدا تەن-سەلامەتلىك جەھەتتىكى ئېغىر جىسمانىي زەخمىلەرنىمۇ كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مەسىلەن، بوۋاقلارنىڭ ئوبدان بېقىلماسلىقى، بوۋاقلارنىڭ ئەي بولۇش نىسبىتىنىڭ تۆۋەن بولۇشى، ئوزۇقلۇقنىڭ يېتەرسىز بولماسلىقى، خەتەرلىك ئىشلارغا سېلىنىشى، ئىشسىزلىق، بالا ئىشچىلىقى، ناچار ئوي شارائىتى ۋە ناچار داۋالىنىش ئەھۋالى قاتارلىقلار. ئېغىر

دەرىجىسىدىكى جىسمانىي  
زەخمىلىنىشلەردىن يەنە مۇنداقلىرى  
بار: ھاراقكەشلىكتىن كېلىپ چىققان  
سىلامەتلىك ۋە باشقا بەدەن  
مەسىلىلىرى، ئوي ئىچىدە ئاياللارنى  
ۋە بالىلارنى خارلاش، زىناخورلۇق،  
ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ۋە جىنايىتى  
ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنىڭ  
نېسىبىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشى  
قاتارلىقلار. بىر قىسىم دۆلەتلەردە،  
مائارىپ سىستېمىسى، بولۇپمۇ  
ياتاقلىق مەكتەپلەر، يۇقىرىقىدەك  
ئەھۋاللارنى پەيدا قىلغۇچى  
بىۋاسىتە، ئەڭ مۇھىم ۋە ئاساسلىق  
سەۋەب ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى.

كۆپىنچە ئەھۋالدا تەن ۋە روھىي  
جەھەتتىكى زەخمىلىنىشنى مائارىپ

تۈزۈلمىسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.  
دەردىرە جوردان رەسمىي مائارىپ  
تۈزۈلمىسىنىڭ مىللىي خاسلىققا  
كۆرسەتكەن تەسىرى ئۈستىدە كەڭ  
- كۆلەملىك ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ  
بېرىپ، 1988-يىلى  
تۆۋەندىكىلەرنى يەكۈنلەپ چىققان:  
"تارىخ شۇنى ئىسپاتلىدىكى،  
ئىقتىسادىي ئاساسلاردىن قانچىسى  
چىققان كۈچلەرنىڭ تەسىرى، ھەمدە  
يەرلىك مىللەت خەلقىنى ئۆز ماكانى  
بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان ماددىي  
بايلىقلارنىڭ تالان-تاراج قىلىنىشى  
ئۇلارنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى  
يوقىتىپ تاشلىدى، ھەمدە ئۇلارنىڭ  
ئېسىل مىللىي خاسلىقىنىڭ ئورنىغا  
ئاشۇ يەرلىك مىللەتلەرنى ناچار

مىللەت قىلىپ كۆرسىتىدىغان  
سەلبىي ئوبرازنى دەسسەتتى. يالغۇز  
بۇلارلا ئەمەس، يەرلىك مىللەتنىڭ  
مىللىي خاسلىقى بىلەن مىللىي  
مەدەنىيىتىنى يوقاتقان ئەڭ زور  
كۈچلەرنىڭ بىرسى مەكتەپتىن  
ئىبارەت بولدى. "ئاشۇنداق  
مائارىپنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان  
نۇرغۇن بالىلار ئۆزىنىڭ ئانا تىلىدىن،  
مىللىي مەدەنىيىتىدىن، ئۆز  
ئائىلىسىدىن ۋە ئۆزىنىڭ مىللىي  
جەمئىيىتىدىن مەڭگۈلۈك  
ۋىدالاشتى.

1800 - يىللارنىڭ باشلىرى ۋە  
ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ 1900 -  
يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان  
ئارىلىقتا بىر يەرلىك مىللەت، يەرلىك

دۆلەت، يىاكى يەرلىك خەلقنى تەلتۆكۈس يوقىتىش مەقسىتىنى ئوچۇق-ئاشكارا ئېلان قىلغان مىساللار ساناپ تىۋىگە تىكىلى بولمايدىغان دەرىجىدە كوپ. مەسلەن، مىلوي نىڭ 1999-يىلى بايان قىلىشچە، كانادا ھۆكۈمىتى بەلگىلىگەن كانادادىكى ياتاقلىق مەكتەپلەرنىڭ رەسمىي نىشانى "ئىندىئانلىقلار مەسىلىسىنى تەلتۆكۈس ھەل قىلىش" بولغان. ئۇلار مۇنداق دېگەن: "كانادادىكى ھەر بىر ئىندىئانلىق دۆلەتنىڭ سىياسىي قۇرۇلمىسى ئىچىگە كىرىپ بولمىغۇچە، ئىندىئانلىقلار مەسىلىسى پۈتۈنلەي ھەل بولۇپ بولمىغۇچە، ھەمدە كانادا ھۆكۈمىتىنىڭ



ئىندىئانلىقلار باشقارمىسى پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلمىغىچە، بىز بۇنداق مائارىپ سىياسىتىنى يولغا قويۇشنى ھەرگىزمۇ توختاتمايمىز.

ھەممەيلەنگە چۈشىنىشلىك بولغان سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ھازىر ھېچ قانداق دۆلەت ياكى مائارىپ ئورۇنلىرى مەلۇم بىر مىللەتنى يوقىتىش، ياكى ئۇنىڭغا زەخمە يەتكۈزۈش، ۋە ياكى ئۇنى باشقا بىر مىللەتكە ئايلاندۇرۇش غەربىنى ئوچۇق-ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويالمايدۇ. لېكىن، ئاشۇ دۆلەت بىر مىللەتنى يوقىتىش، ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلىش ياكى ئۇنى باشقا بىر مىللەتكە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن يولغا قويغان تۈزۈلمە،

ئىدولوگىيىلىك ئامىللار ۋە ئىجرا  
قىلىۋاتقان سىياسەتلەرنى ئانالىز  
قىلىش ئارقىلىق ئۇ دۆلەتنىڭ  
ئاشۇنداق بىر غەرىزى بارلىقىنى  
بايقىۋالغىلى بولىدۇ. بۇرۇنقى بىر  
قەدەر ئوچۇق-ئاشكارا ھالدا ئېلىپ  
بېرىلغان ئىشلار بىلەن سېلىشتۇرۇش  
ئارقىلىق، بىز مۇشۇنداق بايقاشلارغا  
بىر قانچە ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ  
ئېرىشتۇق. ھۆكۈمران ئورۇندىكى  
تىلنى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق  
مىللەت بالىلىرىنىڭ ئاساسلىق دەرس  
ئۆتۈش تىلى قىلىپ ئىشلەتكەندە  
ئېغىر سەلبىي ئاقىۋەتلەر يۈز بېرىدۇ.  
بۇ نۇقتا بۇرۇنقى كوناكرېت، ئىلمىي  
تەجرىبىدىن ئۆتكەن پاكىتلار  
ئارقىلىق تولۇق ئىسپاتلانغان،

شۇنداقلا مۇكەممەل نەزەرىيىۋى ۋە ئەمىلى ئىلمىي تەتقىقات پاكىتلىرى ئارقىلىقمۇ ئىسپاتلانغان (مەسىلەن، ب د ت نىڭ 1953-يىلىدىكى دوكلاتىغا ۋە ماگگ قاتارلىق ئاپتورلارنىڭ 2004-يىلىدىكى "مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي ماقالىسى" غا قاراڭ). بىز (ئەسلىدىكى ماقالىنىڭ 4 ئاپتورىنى دېمەكچى) شۇنى جاكارلايمىزكى، ئەگەر بىر دۆلەتنىڭ مائارىپ ئەمەلدارلىرى يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى بىلىپ تۇرۇپ، ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلنى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق مىللەت بالىلىرىنىڭ ئاساسلىق دەرس ئۆتۈش تىلى قىلىپ ئىشلىتىش مائارىپ سىياسىتىنى داۋاملىق يولغا

قويدىكەن، بۇنداق سىياسەتنى  
ئۆزگەرتىشنى داۋاملىق رەت  
قىلىدىكەن، ئانالىتىك، ئىجتىمائىي-  
تىلشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق  
ۋە سىياسەتشۇناسلىق، ۋە مائارىپ  
سىياسىتىنى ئانالىز قىلىش نۇقتىسىدا  
تۇرۇپ قاراپ، ئۇلاردا بىر مىللەتنى  
يوقىتىش، ياكى ئۇنىڭغا زەخمە  
يەتكۈزۈش، ۋە ياكى ئۇنى باشقا بىر  
مىللەتكە ئايلاندۇرۇش غەرىزىنىڭ  
بارلىقىنى ناھايىتى كۈچلۈك ھالدا  
مۇەييەنلەشتۈرگىلى بولىدۇ.

ئاشۇنداق دۆلەت ھۆكۈمىتىنىڭ  
بىر مىسالى كانادا ھۆكۈمىتى بولۇپ،  
ئۇلارنىڭ "ئىندىئانلىقلار ئىشلىرى  
باشقارمىسى" بىر ئەسىرگە يېقىن  
ۋاقىت ئىچىدە "ئىندىئانلىق

باللارنىڭ پاراۋانلىقى ۋە ياخشى تەربىيە كۆرۈشى ئۈچۈن ئىش ئېلىپ بېرىش " باھانىسى ئاستىدا ئىندىئانلىقلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئىش ئېلىپ بارغان. بۇ باشقارما ئەڭ ئاخىرى 1986-يىلى تاقالغان.

بۇ يازمىنىڭ ئۇشبۇ قىسمى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ يەنە داۋامى بار. ئۇنىڭ كېيىنكى قىسىملىرى "ئىرقى قىرغىنچىلىق" ۋە "ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" ھەققىدە بولىدۇ.

تەھرىرلىگۈچى: ئورخۇن ئۇيغۇر تارىخى تور بېتىسى  
(<http://www.orkhun.com>) دىن  
ياۋۇز.

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر  
ۋە ئۇلارنىڭ ئەس-ئەسلىرىگە  
مۇناسىۋەتلىك تور ئادرېسلىرى  
توپلىمى:

(1) ئۇششۇ يازمىنىڭ ئەسلى  
مەنبەسى بولغان "مۇتەخەسسسلەر  
ئىلمىي ماقالىسى":

[http://www.un.org/esa/socdev/  
unpfii/documents/E\\_C19\\_2008\\_  
7.pdf](http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf)

(2) بۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى:

[http://bbs.salkin.cn/read.php?t  
id-54612-fpage-0-toread--  
page-2.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?t<br/>id-54612-fpage-0-toread--<br/>page-2.html)

(3) ب د ت نىڭ ھەر يىلى 2-  
ئاينىڭ 21-كۈنىنى «خەلقئارالىق  
ئانا تىل كۈنى» قىلىپ

بەكتەنلىكى (ئۇيغۇرچە) :

<http://anatilim.blogbus.com/logs/35011024.html>

<http://anatilim.blogbus.com/logs/34715312.html>

(4) ب د ت نىڭ ھەر يىلى 2-  
ئاينىڭ 21-كۈنىنى «خەلقئارالىق  
ئانا تىل كۈنى» قىلىپ  
بەكتەنلىكى (ئىنگلىزچە):

<http://www.un.org/depts/dhl/language/index.html>

<http://webworld.unesco.org/im>  
/ld

(5) «قوپە ئېشەك، ئويغان،  
قۇياش كۆتۈرۈلدى»:

<http://www.bilik.cn/bbs/viewthread.php?tid=21148>

### 3 - قىسىم

2009-يىلى 3-ئاينىڭ 1-كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن  
رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى  
ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا تور  
بەتلەردە ئېلان قىلىشىڭىز  
بولۇۋېرىدۇ.)

مەن ئۇشبۇ يازمامدا كەڭگېس  
(Kangas) خانىم قاتارلىق 4  
نەپەر دۇنياغا تونۇلغان  
مۇتەخەسسسلەر تەييارلاپ،  
2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-  
مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن  
دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ  
«يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى



7- نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت  
يىغىنى» دا دوكلات قىلغان 30  
بەتلىك ئىنگلىزچە  
«مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي  
ماقالىسى» نىڭ مەزمۇنىنى  
تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرماقچى.  
رەسمىي مەزمۇنى باشلاشتىن  
بۇرۇن، مەن ئالدى بىلەن ئۆزۈم  
يېقىندا ھېس قىلغان بەزى مەسىلىلەر  
ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ  
ئۆتمەن. مەن يېقىندا مەلۇم بىر  
ئۇيغۇر تور بېتىدە تۆۋەندىكى  
ئۇچۇرنى ئوقۇدۇم: «بۈگۈن مەن  
داڭلىق يازغۇچىلار بىلەن بىللە بىر  
سورۇندا بولۇپ قالدىم. ... ئۇلار  
تۇيۇقسىزلا قوش تىلنى مۇلاھىزە  
قىلىشىپ قالدى. مەن ئۇلارنىڭ

مۇلاھىزىلىرىنىڭ جەۋھىرىنى سىلەرگە  
يەتكۈزۈشنى توغرا تاپتىم: قوش تىل  
مىللەتنىڭ تەقىددىرىنى  
بەلگىلەيدىغان، يىراقنى كۆرەرلىك  
بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان، دانا  
تەدبىر، ھازىر جەمئىيىتىمىزدە نۇر  
بەكرىنىڭ قوش تىل سىياسىتىگە  
قارشى كۆپلىگەن پىكىر يېغىپ ئۇنى  
تۈزكۈر، دېيىشتەك ئەھۋاللار بار. بۇ  
ئۇلارنىڭ پەقەت مىللىي ھېسسىياتى  
بويىچە، قارىغۇلارچە دېگەن گېپى  
خالاس. بۇنى بىز يازغۇچىلار ھېس  
قىلىپ يەتمەسەك، ئادەتتىكى  
كىشىلەر ئاسانلىقچە چۈشەنمەيدۇ.  
نۇر بەكرىنىڭ سىياسىتى توغرا  
بولغان، يەنى ھازىر مىللىتىمىز  
يېزىقنى ساقلاپ قالمىدۇق ياكى

ناننى تۇتۇپ يەمدۇق دېگەن  
مەسلىگە دۇچ كەلدى، ئەگەر سەن  
كۆرۈنۈش بوپ قالغان يېزىقىمىزنىلا  
ئوقۇتۇمىز دەپ ، خەنزۇ تىلىنى  
چەتكە قاقساڭ، سېنىڭ نېنىڭنى  
ياتلار تۇتۇپ يەيدۇ . ئەگەر سەن بۇ  
تىلنى بىلسەڭ ئۆزۈڭنىڭ نېنىڭنى  
ئۆزۈڭ تۇتۇپ يەيسەن . ھەم  
مىللىتىمىز بىر قىسىم مىللەتلەردىن  
ئېشىپ كېتىدۇ . ئەينى ۋاقىتتا  
رەھمەتلىك سەيپىدىن ئەزىزى  
نېمىشقا يېزىقىمىزنى لاتىن يېزىقى  
ئاساسىدىكى ھەرپچە يېزىققە  
ئۆزگەرتتى ، پۈتۈنلەي  
مىللىتىمىزنىڭ بەزى مىللەتلەردىن  
تېزدىن ئېشىپ كېتىشى ئۈچۈن ،  
لېكىن بۇ ياخشى نىيەت

مەركەزدىكىلەر تەرىپىدىن ئەمەلدىن  
قالدى. بىز يەنە مۇشۇ يېزىقىمىزنى  
قوللانماق، بۇمۇ بىزنىڭ ئۆزىمىزنىڭ  
يېزىقى ئەمەس، ئەرەب ھەرپى  
ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.  
ئەمدىلىكتە نۇر بەكرى سەيپىدىن  
ئەزىزىنىڭ يولىنى تۇتۇۋاتىدۇ، مانا  
بۇ دانا سىياسەت، ئۇ بىزنىڭ  
ئۇيغۇرنى تەرەققىي تاپقۇزماقچى،  
ئەمما يېزىقىمىزنى قۇربان قىلىش  
ئارقىلىق قىلماقچى، بۇ ئارقىلىق  
كېيىنكى ئەۋلادلارغا ياشاش پۇرسىتى  
قالدۇرماقچى، نۇر بەكرى ھازىر  
خەنزۇلارنىڭ "چەت ئەلنىڭ  
ئارتۇقچىلىقىنى ئىگىلەپ ئۆزىمىزنى  
كۈچلەندۈرۈپ، روناق تاپقۇزۇش،  
ئۆزىمىزنىڭ مېغىزىنى ئۆزىمىز

چېقىش " دېگەن مۇساپىسىنى قايتا  
بېسىپ ، بىز ئۇيغۇرلارنى يېزىقتىكى  
ئاچچىق قىسىمەتلەردىن بىراقلا  
قۇتقۇزماقچى ، ئەگەر ئۇيغۇرلار يېزىق  
ئۆتكىلىدىن جايدا ئۆتۈپ كەتسە  
قالدى ئىشلار كېيىنكىلەرگە ئامانەت ،  
مانا بۇ نۇر بەكرىنىڭ ئاجايىپ  
يىراقنى كۆرەلىك بىلەن يولغا  
قويغان سىياسىتى. مانا بۇلار بۇ  
داڭلىق يىازغۇچى ، ئەدەبىي  
تەنقىدچىلەرنىڭ پىكرى. ... »  
(شەخسىيەلەرنىڭ ئىسمى ۋە باشقا بىر  
قىسىم جايلارنى قىسقارتىلدى.) مەن  
بۇ ئۇچۇرنى ئوقۇپ بولغاندىن  
كېيىن ، بىرەر ھەپتىگىچە بىر  
ئىنتايىن مۇرەككەپ روھىي ھالەت  
ئىچىدە ئۆتتۈم. ماقالە يېزىشنى

داۋاملاشتۇرۇشقا قولۇم زادىلا  
بارمىدى. ناھايىتى كۆپ ئويلاندىم.  
ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى بىلىمى ئەڭ  
يۇقىرى كىشىلەرنىڭ بىر قىسمى  
بولغان ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنىڭ  
بەزىلىرى «قوش تىللىق مائارىپ»  
مەسىلىسىگە مۇشۇنداق قارايدىكەن.  
تۆۋەن قاتلاملاردىكى يېڭى مائارىپ  
سىياسەتلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ ئىجرا  
قىلىۋاتقان ئۇيغۇر ئەمەل  
ئەھلىلىرىدىن نېمىنى ئۈمىد قىلىش  
مۇمكىن؟ ئادەتتىكى  
پۇقرالاردىنچۇ؟

ئويلاپ باقسام، ئۇيغۇر  
دىيارىدىكى ئالىي مەكتەپلەردە  
ئۇيغۇر تىلىنى ئىشلىتىشنى ئەمەلدىن  
قالدىرۇش تەكلىپىنى ئەڭ

دەسلپىدە بىر ئۇيغۇر ئوتتۇرىغا  
قويغان ئىكەن. ئۇ ئادەم بىلىم  
ئەھلىمۇ ياكى ئەمەل ئەھلىمۇ،  
ئۇنىسى ماڭسا ئېنىق ئەمەس.  
ئىشقىلىپ ئۇ كىشىنىڭ مەن ئۇشبۇ  
يازمامدا تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەن چەت  
ئەللەردىكى تارىخى پاكىتلار،  
تارىخى تەجرىبە ساۋاقلار، يەرلىك  
مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل  
توغرىسىدىكى ھازىرقى زامان ئىلىم-  
پەن نەزەرىيىلىرى، ھەمدە بۇ  
جەھەتتىكى خەلقئارالىق قانۇن-  
كېلىشىملەردىن ئانچە خەۋىرى يوق  
بىر ئەرباب ئىكەنلىكى ئېنىق. مېنىڭ  
ئاڭلىشىمچە، ئۇيغۇر دىيارىكى  
باشلانغۇچ مەكتەپ ھەتتا يەسلىدىن  
تارتىپ «قوش تىللىق تەربىيە»نى

يولغا قويۇش سياستىنى دەسلەپتە  
كۆتۈرۈپ چىققان كىشىمۇ بىر يۇقىرى  
دەرىجىلىك ئۇيغۇر ئەمەل ئەھلى  
ئىكەن. ئاڭلىسام ئۇ كىشى ھەتتا  
بىر يىغىندا «تۇڭگانلارنىڭ ئۆز تىلى  
يوق، لېكىن ئۇلار بىر ئايرىم  
مىللەتتۇ؟ مەن ئۇيغۇرچىنى تازا  
دېگەندەك بىلمەيمەن، ئەمما مەنبۇ  
بىر ئۇيغۇرغۇ؟» دېگەنگە ئوخشاش  
سۆزلەرنى قىلغانىكەن.

مەن ئۇشبۇ يازمامنىڭ 1 - ۋە 2 -  
قىسمىدا تەسۋىرلەپ ئۆتكىنىمدەك،  
دۇنيادىكى بىر قىسىم دۆلەتلەردە  
مائارىپ ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ  
يەرلىك مىللەتلەرنىڭ  
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ يوقىتىش  
ئىشلىرى 1800 - يىللارنىڭ



باشلىرىدىلا باشلانغان بولۇپ،  
نۇرغۇن مىللەتلەر مانا ئاشۇنداق  
سىياسەتنىڭ قۇربانى بولۇپ  
كەتكەن. ھەتتا ھازىر دۇنيادا ئەڭ  
ئىلغار دۆلەت بولۇپ سانىلىدىغان  
ئامېرىكا بىلەن كانادامۇ ئەينى  
ۋاقىتتا ئۆز دۆلەتلىرىدىكى  
ئىندىئانلىقلارنى مانا ئاشۇنداق  
ۋاستە بىلەن يوقاتقان. بۇ يەردە  
مەن ئوقۇمەنلەرگە ئابىرال  
خانمىدىنىڭ «ئامېرىكا ئىندىئانلىرى  
تەقدىرىدىن ئويلىغانلىرىم» دېگەن  
يازمىسىنى بىر قېتىم ئوقۇپ  
چىقىشىنى تەشەببۇس قىلىمەن. ئۇ  
ماقالىنىڭ تور بەت ئادرېسى مۇشۇ  
يازمىنىڭ ئاخىرىدا بار. يۇقىرىقى بىر  
ئابىرال ئۇچۇرۇردىن

كۆرىۋالغىنىمىزدەك، ھازىر ئۇيغۇر دىيارىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر ئۆزلىرىنى مۇنداق ئىككى تاللاش يولىدىن پەقەت بىرسىنىلا تاللاشقا مەجبۇر، دەپ قارايدىكەن: ئۇنىڭ بىرى ئانا تىلىنى ساقلاپ قېلىش، يەنە بىرى بولسا قوللىدىكى ناننى ساقلاپ قېلىش. لېكىن، پۈتۈن دۇنياغا تونۇلغان، پۈتۈن دۇنيا ئېتىراپ قىلىدىغان، ب د ت مۇ بىر مەسلىھەتچى سۈپىتىدە قاراۋاتقان كەڭگەيس خانىم ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئۆمرىنى يەرلىك مىللەتنىڭ ئانا تىلى ھەققىدىكى تەتقىقاتلار ئۈچۈن سەرپ قىلىپ، ئەڭ ئاخىرىدا «ئەگەر سىز باشلانغۇچ 1-سىنىپتىن تارتىپ ئۆز ئانىلىقىغا تىلىڭىزنى

ئۆگەنمەيدىكەنسىز، سىز ئۆز ئانا  
تىلىڭىزدىنمۇ ئايرىلىسىز،  
مىللىتىڭىزنىمۇ يوقىتىسىز، ھەمدە  
قولۇڭىزدىكى ئاندىنمۇ ئايرىلىسىز»  
دېگەنگە ئوخشاش بىر خۇلاسىگە  
كەلگەن. ئەگەر كەڭگېس خانىمنىڭ  
كىم ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ  
تەپسىلىي راق بىلمەكچى بولسىڭىز،  
ئۇشبۇ يازمىنىڭ 1-قىسمىنى ئوقۇڭ.  
ئەگەر ئىنگلىزچىنى بىلىسىڭىز مۇشۇ  
يازمىنىڭ ئاخىرىسىدا بېرىلگەن  
كەڭگېس خانىمنىڭ تەرجىمىسىمۇ  
كۆرۈپ بېقىڭ. بەزى دۆلەت  
ھۆكۈمىتىنىڭ «قىوش تىللىق  
مائارىپ» توغرىسىدا، ھەمدە  
يەرلىك مىللەت بالىلىرىغا ئانا تىلنى  
ئۆگەتمىگەندە كېلىپ چىقىدىغان

يامان ئاقسۇۋەتلەر توغرىسىدا ئېلىپ  
بارغان ھېچ قانداق ئىلمىي  
تەتقىقاتلىرى يوق. ئۇنداق  
قىلىشنىمۇ ئانچە خالاپ كەتمەيدۇ.  
لېكىن ئۇلار يەرلىك مىللەتلەرنى  
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشتا ناھايىتى  
زور تەجربە-ساۋاقلارغا ئىگە بولۇپ،  
ئۇلارنى بۇ جەھەتتە دۇنيا بويىچە  
ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە،  
دېيىشكە بولىدۇ. مەن ھازىرغىچە  
ئوقۇغان قوش تىللىق مائارىپ،  
يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل  
توغرىسىدىكى ئىلمىي ماقالە ۋە  
كىتابلارنىڭ مەزمۇنىغا  
ئاساسلانغاندا، ھازىر ئۇيغۇر دىيارىدا  
يولغا قويۇلۇۋاتقان بىر قىسىم  
مائارىپ تۈزۈملىرى ئۇيغۇر

بالىلىرىنىڭ خەنزۇ تىل ساۋاتىنى  
تولۇق چىرىدۇ، لېكىن، ئۇلارنىڭ  
بىلىم ئاساسىنى ھەرگىزمۇ نورمال  
تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ  
سەۋىيىسىگە ئاپىرالمىدۇ. شۇنىڭ  
بىلەن ئۇلار جۇڭگو جەمئىيىتىدە  
يات مىللەتلەر بىلەن ھەرگىزمۇ  
رىقابەتلىشەلمەي، پەقەت خەنزۇ  
تىلىنى ۋاسىتە قىلغان تىۋەن  
دەرىجىلىك خىزمەتلەرگىلا  
يارايدىغان ئادەملەردىن بولۇپ  
يېتىشىپ چىقىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ئانا  
تىلىدىن تولۇق ساۋاتى چىقمايدۇ.  
شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزىنىڭ بالىلىرىغا  
ئانا تىل بىلەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى  
ئۆتكۈزۈپ بېرەلمەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن  
ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى

يوقايدۇ. كەڭگەيس خانىم ۋە ب د  
ت نىڭ «مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي  
ماقالىسى» دىكى ئىلمىي  
نەزەرىيىلەرگە ئاساسلانغاندا، يەسلى  
ۋە باشلانغۇچنىڭ 1-يىللىقىدىن  
باشلاپ پەقەت يات تىلنىلا  
ئۆگىتىش، ھەممە دەرسلەرنى يات  
تىلدا ئۆتۈش، يات تىلنى بىلەن  
يەرلىك تىلنى مەكتەپلەرنى  
بىرلەشتۈرۈۋېتىش، يەرلىك تىلنى  
بىلەن مەكتەپتە يېتىپ-  
ئوقۇيدىغان يات تىلنى مەكتەپنى  
يولغا قويۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۆز  
ئانا تىل مۇھىتىدا ياشاش پۇرسىتىنى  
يوق قىلىۋېتىش، ئانا تىلنى مەكتەپ  
ئىچىدە چەكلەش، بىلەن  
كىچىكىدىن باشلاپلا ئۆز تىلىدىن ۋە

ئۆز مىللىي رايونىدىن يىراق  
جايلاردىكى يات مىللەت رايونىغا  
ئەۋەتىپ ئوقۇتۇش، يات تىل  
ئوقۇتۇشىدا كۆرۈنەرلىك نەتىجە  
كۆرسەتكەن ئوقۇتقۇچىلارنى  
مۇكاپاتلاش، يات تىل ئوقۇتۇشىدا  
نەتىجىسى ياخشى بولغان  
مەكتەپلەرنىڭ ئىقتىسادىي ياردەم  
مقدارىنى ئۆستۈرۈپ بېرىش ۋە  
ئۇلارنىڭ مەكتەپ شارائىتىنى  
باشقىلارنىڭكىدىن جىق ياخشى  
قىلىپ بېرىش قاتارلىق بىر قاتار  
ئىشلار دەل بىر يەرلىك مىللەتنى  
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ يوقىتىشنىڭ  
كەم بولسا بولمايدىغان خۇرۇچىدىن  
ئىبارەتتۇر.

بەزى قېرىنداشلىرىمىز ئۆز

يازىملىرىدا «ئۇيغۇر مائارىپىنى بەرپا قىلىش» دېگەندەك سۆزلەرنى ئىشلىتىدىكەن. مېنىڭچە «ئۇيغۇر مائارىپىنى بەرپا قىلىش» دەيدىغان ئىش مەۋجۇت ئەمەس. ئۇيغۇر مائارىپى 50-يىللاردىلا ئاللىقاچان بەرپا بولۇپ بولغان. مېنىڭ بىلىشىمچە، ئاشۇ چاغدىلا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا تەربىيىلىنىپ كەلگەن بىر ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ كۈچى بىلەن ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ سەۋىيىسى جۇڭگو جەمئىيىتىدە خېلى يۇقىرى ئورۇننى ئىگىلىگەن. 1978-يىلى مەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىنىپ ئۈرۈمچىگە كەلگەندە، ئۇيغۇر دىيارىدىكى بارلىق باشلانغۇچ ۋە



ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى  
ئۇيغۇر تىلىدىكى مەكتەپلەر بولۇپلا  
قالماستىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى،  
شىنجاڭ سانائەت ئىنستىتۇتى،  
شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتى،  
قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ۋە ئىلى  
پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى قاتارلىق  
ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىمۇ  
ئۇيغۇر تىلىدا دەرس ئۆتىدىغان  
كۈچلۈك ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلىرى  
بىلەن قوشۇنلىنىپ بولغان ئىكەن  
(ئاشۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرسى ماڭا  
فىزىكا دەرسى بەرگەن، مەن ئەڭ  
ھۆرمەتلەيدىغان ۋە ئەڭ قايىل  
بولغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرى  
بولغان ئۇستازىم غاپپار ئابدۇلغېنى  
ئىدى. مەن داۋاملىق «ئەگەر مەن

چەت ئەلگە چىقىپ كەتمىگەن بولسام، ئاشۇ غاپپار ئاكا ئۇچرىغان ئادالەتسىزلىككە مەنمۇ ئۇچرىغان بولاتتىم»، دەپ ئويلايتتىم. ئالدىنقى كۈنى مەن بۇ ئاكىمىزنىڭ مۇشۇ 24-فېۋرال كۈنى 73 يېشىدا ئۈرۈمچىدە ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن قايغۇردۇم. ئىنتايىن ئازابلاندىم. مەرھۇمنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغىي. مېنىڭ بىلىشىمچە، پۈتۈن جۇڭگو بويىچە شۇ چاغدا ئالىي مەكتەپتە ئۆز ئانا تىلىدا دەرس ئۆتەلەيدىغان يەرلىك مىللەتلەردىن پەقەت ئۇيغۇرلارلا بار ئىدى. ئۇيغۇر مائارىپى ھازىرغىچە نۇرغۇن ياراملىق كىشىلەرنى يېتىلدۈردى. مەسىلەن، مەن

«ئۇيغۇرلار دۆت ئەمەس، ئەقىللىق»  
دېگەن يازمامدا تىلغا ئالغان  
كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۇيغۇر  
مائارىپىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، مەنمۇ  
شۇلارنىڭ بىرى. قىسقىسى، ھازىرقى  
مەسىلە «ئۇيغۇر مائارىپىنى بەرپا  
قىلىش» قىلىش ئەمەس. ھازىرقى  
مەسىلە ئاللىقاچان بەرپا بولۇپ  
بولغان ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ يوق  
قىلىنىشى. پۈتۈن ئۇيغۇرلار دۇچ  
كەلگەن بىر كەسكىن مەسىلە بولسا،  
«ئۇيغۇر مائارىپىنى قوغداپ ۋە  
ساقلاپ قېلىش» تىن ئىبارەتتۇر.  
مەن ھەر بىر ئۇيغۇر  
قېرىنداشىمىزنىڭ بۇ ھەقىقەتنى ھېچ  
قانداق ۋاقىتتا ئەستىن چىقىرىپ  
قويماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مەن ئەمدى يازمانىڭ ئەڭ  
بېشىدا تەسۋىرلىگەن بىر قانچە  
ئۇيغۇر يازغۇچىلار قىلغان سۆزلەرگە  
قايتىپ كېلەي. مېنىڭچە ھازىر  
ئۇيغۇر مائارىپىدا مىللەتكە ئىنتايىن  
ئېغىر زىيانلارنى ئېلىپ كېلىدىغان  
بۇزغۇنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ  
چىقىرىۋاتقانلار ئاساسەن مۇنداق  
ئۈچ خىلدىكى كىشىلەر: ئۇيغۇرلار  
ئۈچۈن خەتىرى ئەڭ چوڭ  
بولۇۋاتقىنى بىرىنچى خىلدىكى  
كىشىلەر بولۇپ، ئۇلار توغرىسىدا بۇ  
يەردە بىر نەرسە دېيىش مۇۋاپىق  
ئەمەس. شۇڭا مەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ  
ئۆز تەپەككۈرىنى ئىشقا سېلىپ، بۇ  
بىر تۈرۈمنى ئۆزلىرى  
توردۇرىۋېلىشنى سورايمەن.

ئىككىنچى خىلدىكىسى ئەمەل  
ئۈچۈن ھەممىدىن ۋاز  
كېچىدىكىغان، ئەمەل ئۈچۈن  
ھەممىنى قۇربان قىلىدىغان،  
سىياسى، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي  
ئورنى يۇقىرى بولغان بىلەن ساپاسى  
ناھايىتى تۆۋەن، روھىيىتى ناھايىتى  
چىرىكلىشىپ كەتكەن ئۇيغۇرلار.  
بۇلارنىڭ سانى كۆپ ئەمەس.  
ئۇلارنىڭ سانى ئۇيغۇر نوپۇسىنىڭ 5  
پىرسەنتىنىمۇ ئىگىلىمەيدۇ. لېكىن  
ئۇلار باشقىلارنىڭ ئىنتايىن كۈچلۈك  
پايدىلىنىش قورالى بولۇپ، ئۇلارنىڭ  
مىللەتكە كەلتۈرۈۋاتقان زىيانلىرى  
ئىنتايىن زور، ئىنتايىن ئېغىر  
بولۇۋاتىدۇ. ئۇلار كەلتۈرۈپ  
چىقارغان نۇرغۇن زىيانلارنىڭ ئورنىنى

كەلگۈسىدە تولدۇرۇۋالغىلى  
بولمايدۇ. مەن بۇ خىلدىكى  
كىشىلەرگە ھاياتلا بولسام قاتتىق  
غەزەپلىنىپمەن. ئۇلارغا ئىنتايىن  
نەپرەتلىنىپمەن. خۇدايىم بۇيرۇسا  
تارىخ ئۇلارنىڭ تېگىشلىك جاجىسىنى  
بېرەر.

ئۈچىنچىسى، بىلىم  
قەھەتچىلىكىدە ياشاشقا مەجبۇر  
بولغان بىر قىسىم ئۇيغۇر ئەمەل ۋە  
بىلىم ئەھلىلىرى. بۇ كىشىلەرنىڭ  
مېڭىسى يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە  
ئانا تىل توغرىسىدىكى تارىخىي  
تەجرىبە-ساۋاقلار ۋە ھازىرقى زامان  
ئىلمىي نەزەرىيىلىرى بىلەن  
قوراللانغان ئەمەس—ئۇلارنىڭ بۇ  
جەھەتتىكى ئۇچۇرلارغا ۋە

بىلىملەرگە ئىگە بولۇش ئىمكانىيىتى  
ئانچە يوق. بۇ جەھەتتىكى ئىلىم-  
پەن بىلىمىدىن خەۋىرى يوق  
(ئەگەر مەن چەت ئەلدە بولمىغان  
بولسام، ياكى ئىنگلىز تىلىنى  
ھازىرقىدەك پۇختا بىلمىگەن بولسام،  
مۇشۇنداق يازمىلىرىمدا  
پايدىلىنىۋاتقان ئۇچۇرلارغا ئېرىشىش  
ماڭمۇ مۇمكىن بولمىغان بولاتتى).  
ئىمكانىيىتى بارلار بار دېگەن  
تەقدىردىمۇ ئۇلار بۇنداق بىلىملەرگە  
ئانچە قىزىقىپ كەتمەيدۇ. شۇنداق  
تۇرۇقلۇق، بۇ خىلدىكى ھەر  
دەرىجىلىك ئەمەل ئەھلىلىرى  
باشقىلار «قوش تىللىق مائارىپ»  
ئىشىدا تۈزۈپ چىققان خاتا  
لايىھىلەرنى پەقەت ئۆز ھېسسىياتىغا

ياكى ئۆز خىيالىغا تىيىنىپلا  
قوللاۋاتىدۇ. ئۇلارنى ئاۋاز بېرىپ  
تەستىقلاۋاتىدۇ. ياكى بولمىسا،  
باشقىلار «دوپپىسىنى ئەكەل» دېسە،  
بېشىنى كېسىپ ئاپىرىپ بېرىۋاتىدۇ.  
مەسىلەن، ئۇلار ئۇيغۇر باشلانغۇچ  
مەكتەپنى خەنزۇ مەكتەپ بىلەن  
بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنىڭ مۇدىرىنى  
خەنزۇدىن قىلىش، ئۇيغۇر بالىلىرىنى  
ئۆز ئۆيى ۋە ئۆز جەمئىيىتىدىن  
يىراق جايلاردىكى ياتاقلىق  
مەكتەپتە ئوقۇيدىغان قىلىش،  
باشلانغۇچ 1-سىنىپىدىن باشلاپ  
پەقەت خەنزۇ تىلىنىلا ئىشلىتىش،  
ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنى باشلانغۇچ 3-  
سىنىپىغا كۆچمىگىچە دەرسلىك  
قىلىپ ئۆتمەسلىك دېگەندەك ھېچ



قانداق ئىلمىي ئاساسى يوق خاتا  
سىياسەتلەرنى تۈزۈپ چىقىپ يولغا  
قويۇۋاتىدۇ (مەن يىقىنقى  
ئەھۋاللارنى توردىكى ئىنكاسلاردىن  
بىلىدىم). شۇ سەۋەبتىن ھازىر  
نۇرغۇن ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدىكى  
بالىلار ئۈچۈن «قىوش تىلىسىق  
مائارىپ» دېگەن سۆز «پەقەت  
خەنزۇ تىلىنىلا ئۆگىنىش مائارىپى»  
بولۇپ قالغىلى تۇرۇپتۇ. يەنى ھېچ  
قانداق ساۋاتى چىقمىغان يات تىلدا  
باشلانغۇچنىڭ ئاساسىي بىلىملىرىنى  
ئۆگىنىپ ھەزىم قىلىش مۇمكىن  
بولماي، خېلى كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر  
مەكتەپ بالىلىرىنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش  
پائالىيىتى خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىش  
سەۋىيىسىدىلا تۇرۇپ قالغىلى

تۇرۇپتۇ (بۇنىڭ بىر مىسالى  
سۈپىتىدە مۇشۇ يازماننىڭ  
ئاخىرىدىكى بىر توردىشىمىزنىڭ  
ئىنكاسىنى كۆرۈپ بېقىڭ). بۇ  
خىلدىكى ئەمەل ئەھلى ئەمەس  
كىشىلەر بولسا ئۆز خىيالىغا ياكى ئۆز  
ھېسسىياتىغا تايىنىپ قالايمىقان  
سۆزلەۋاتىدۇ. رەسمىي بولمىغان  
شەخسىي سۆزۈكلەردا ئۇنداق  
سۆزلىسە مېنىڭچە مەسىلە چوڭ  
ئەمەس. لېكىن، ئۇنداق قاراشلارنى  
يېزىپ، خەلق ئىچىدىكى يۇقىرى  
نوپۇزى بىلەن ئېلان قىلسا، ئۇنىڭ  
مىللەتكە يەتكۈزۈلدىغان زىيىنىمۇ  
تۆۋەن چاغلىغىلى بولمايدۇ. مەن بۇ  
خىلدىكى كىشىلەرنى ئەيىبلەشنى  
خالىمايمەن. ئۇنىڭ ئەكسىچە،

مېنىڭ ئۇلارغا چوڭقۇر ھېسداشلۇقىم بار. لېكىن مەن ئۇلاردىن قاتتىق ئاغرىنماي تۇرالمايمەن. ئۇلارغا قاتتىق ئېچىنماي تۇرالمايمەن. مېنىڭ ئۇلارغا دەيدىغىنىم، يېڭى ئىشنىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشەنمىسىڭىز، ئۇنى قوللىماڭ. ئۇنى تەستىقلىماڭ. توغرا - خاتالىقنى ئۆزىڭىز تېخى ھېچ قانداق چۈشىنىپ يەتمىگەن، بۇرۇن توغرىلىقى ئىسپاتلىنىپ باقمىغان ئىشلارنى يېڭى سىياسەت قىلىپ بېكىتمەڭ ھەمدە يولغا قويۇپ ئىجرا قىلماڭ. ئىلمىي ئاساسىنى بىلمىسىڭىز، قالايمىقان سۆزلىمەڭ. مەن ئۇيغۇر پاراڭ سورۇنلىرىدا ئەڭ كۆپ ئىشلىتىدىغان سۆزلەرنىڭ

بىرسى «مېنىڭ بۇ جەھەتتە ھېچ قانداق بىلىم يوق ئىكەن»، بولۇپ، يەنە بىرسى «مېنىڭ بۇنداق ئىشلاردىن ئانچە خەۋىرىم يوق ئىكەن» دىن ئىبارەت. بۇ سۆزلەرنى ئامېرىكا، ياپونىيە ۋە ياۋروپادىكى تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەردىكى كىشىلەرمۇ ناھايىتى كۆپ ئىشلىتىدۇ. بىلىمگەننى بىلمەيمەن، دېسىڭىز ھەرگىز يۈزىڭىز تۆكۈلمەيدۇ. ھەرگىز ئابرويىڭىزغا تەسىر يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە سىزنىڭ كىشىلەر كۆڭلىدىكى ئورنىڭىز تېخىمۇ ئۆسىدۇ. كىشىلەرنىڭ سىزگە بولغان ھۆرمىتى تېخىمۇ ئاشىدۇ. مەن چەت ئەلدە ماگىستىرلىق ئۇنىۋانىنى ئالغىچە ئوقۇغان بىر قانچە

ئۇيغۇرلاردىن بەزى بىر ئىشلار،  
بولۇپمۇ تارىخى ئىشلار توغرىسىدا  
سوال سورىغىنىدا، ئۇلار جاۋابنى  
بىلمىسىمۇ قالايمىقان بىر نەرسىلەرنى  
دەپ، ئۆزلىرىنى بىلىملىك قىلىپ  
كۆرسىتىشكە تىرىشتىغان ئىشلارنى  
ئۇچراتتىم. مەن ئۇلاردىن ناھايىتى  
ئۈمىدسىزلىك ئىدىم. سىزنىڭ  
ئېتىراپىڭىزدا سىز ياخشى كۆرىدىغان  
ئادەملەر بار. سىز ئىشىنىدىغان  
ئادەملەرمۇ بار. سىز بىر ئىنتايىن  
مۇھىم ئىش توغرىسىدا مەسلىھەت  
سوراشقا موھتاج بولۇپ قالغاندا،  
سىز قايسىسىنىڭ قېشىغا بارىسىز؟  
سىز ئۈچۈن قايسىسىنىڭ قىممىتى  
بەكرەك يۇقىرى؟ مەن باشقىلارنىڭ  
مېنى ياخشى كۆرۈشىگە قارىغاندا

ماڭا ئىشنىشىنى بەكرەك ئەۋزەل  
كۆرىمەن. ئەگەر سىز يۇقىرىقى 3-  
خىلدىكى كىشىلەرنىڭ بىرى  
بولسىڭىز، سىزمۇ مىللەتنىڭ تەقدىرى  
بىلەن مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىشلاردا  
باشقىلار ئىشەنسە بولىدىغان  
ئادەملەرنىڭ بىرى بولۇشقا تىرىشىپ  
يېقىڭ.

ئۇيغۇرلار «پرىنسىپاللىق ئىشلاردا  
چوقۇم ئىلمىي پوزىتسىيە بولۇشى  
كېرەك» دېگەنگە ئوخشاش  
سۆزلەرنى كۆپ ئىشلىتىدۇ. بۇ  
يەردىكى «پرىنسىپاللىق ئىش»  
دېگەن نېمە، چۈشىنىمىسىز؟ ستېفېن  
كوۋېي (ئىنگلىزچە «Stephen  
Covey») ئەپەندى ئۆزىنىڭ «ئىش  
ئۈنۈمى يۇقىرى كىشىلەرنىڭ يەتتە

ئادىتى» دېگەن كىتابىدا مۇنداق دەيدۇ: پرىنسىپ بىلەن قىممەت كۆز قارىشى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى بىلىۋېلىش ئىنتايىن مۇھىم. پرىنسىپ دېگىنىمىز تەبىئىي قانۇنىيەتلەردىن ئىبارەت. ئۇ بىز ئۈچۈن بىر تاشقى نەرسە بولۇپ، ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنىڭ نەتىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىنى بەلگىلەيدۇ. قىممەت كۆز قارىشى بىز ئۈچۈن ئىچكى نەرسىدۇر. ئۇ سۈبىيىكتىپ بولىدۇ، ھەمدە بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان رولىنى ئۆتەيدۇ. مەن كىشىلەرنىڭ پرىنسىپىنى قەدىرلەيدىغان بىر دەرىجىگە يېتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. شۇنداق

بولغاندىلا سىز ھازىر ئۈمىد قىلغان  
نەتىجىگە ئېرىشەلەيسىز، ھەمدە شۇ  
ئارقىلىق كەلگۈسىدە تېخىمۇ زور  
نەتىجىلەرگە ئېرىشىش ئۈچۈنمۇ يول  
ئاچالايسىز. مېنىڭ «ئۈنۈملۈك ئىش  
قىلىش» قا بېرىدىغان ئېنىقلىما ئەنە  
شۇ. ھەر بىر ئادەمنىڭ، جۈملىدىن  
جىنايەتچىلەرنىڭمۇ قىممەت كۆز  
قارىشى بار. قىممەت كۆز قارىشى  
كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىنى باشقۇرىدۇ.  
پىرىنسىپ بولسا ئاشۇ ھەرىكەتلەرنىڭ  
نەتىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىنى  
بەلگىلەيدۇ. پىرىنسىپ بىزگە  
بېقىنمايدۇ. بىزنىڭ ئۇنىڭدىن  
خەۋىرىمىز بارمۇ-يوق، بىز ئۇنى  
قوبۇل قىلىمىزمۇ-يوق، بىز ئۇنى  
يىقاقتۇرىمىزمۇ-يوق، ئۇنىڭغا



ئىشىنىمىزمۇ - يوق، ئۇنىڭغا بوي  
سۇنىمىزمۇ - يوق دېگەنلەرنىڭ قانداق  
بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، پرىنسىپ  
ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇۋېرىدۇ.  
مەن شۇنى چوڭقۇر تونۇپ  
يەتتىمكى، كەمتەرلىك بارلىق گۈزەل  
ئەخلاقىلارنىڭ ئانىسىدۇر. كەمتەرلىك  
«ئىشلارنى كونترول قىلىدىغىنى بىز  
ئەمەس. ئىشلارنى كونترول  
قىلىدىغىنى پرىنسىپ. شۇڭا بىز  
ئۆزىمىزنى پرىنسىپقا ئاتا قىلىشىمىز  
كېرەك»، دەيدۇ. غۇرۇر بولسا  
«ئىشلارنى ئىدارە قىلغۇچى دېگەن  
بىز. بىزنىڭ قىممەت كۆز قارىشىمىز  
بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى ئىدارە  
قىلىدىغان بولغاچقا، بىز ئۆز  
ھاياتىمىزنى ئۆزىمىز خالىغان يول

بىلەن ياشىساق بولۇۋېرىدۇ»،  
دەيدۇ. سىز ئاشۇنداق قىلىشىڭىز  
بولۇۋېرىدۇ. لېكىن، سىزنىڭ  
ھەرىكىتىڭىزنىڭ نەتىجىسىنى سىزنىڭ  
قىممەت كۆز قارىشىڭىز ئەمەس،  
پرىنسىپلار بەلگىلەيدۇ. شۇڭلاشقا  
بىز پرىنسىپلارنى قەدەرلىشىمىز  
كېرەك. (ئەركىن سىدىقنىڭ  
ئىزاھاتى: ئىنگلىز تىلىدا «قىممەت  
كۆز قارىشى» دېگەن سۆز بىلەن  
«قەدەرلەش» دېگەن سۆزگە بىرلا  
«value» دېگەن سۆزنى  
ئىشلىتىدۇ).

مەن بۇ بىر ئابزاس سۆزنى بۇ  
يەرگە نېمە ئۈچۈن قىستۇرۇپ  
قويدۇم، بىلەمسىز؟ مېنىڭ  
مەقسىتىم يەنىلا مۇنداق بىر نەرسىنى

تەكتلەپ قويۇش: كەتگەپس خانىم قاتارلىق خەلقئارالىق مۇتەخەسسسلەر بىر ئۆمۈر ئېلىپ بارغان (كەتگەپس خانىم ھازىر 60 ياشتىن ھالقىپتۇ) ئىلمىي تەتقىقاتلار ئاساسىدا خۇلاسەلەپ چىققان ئىلمىي يەكۈنلەر «پرىنسىپلار» نىڭ كونتروللۇقى بىلەن ۋۇجۇدقا چىققان ئىشلار بولۇپ، ھازىر ئۇيغۇر دىيارىدا يولغا قويۇلۇۋاتقان ئاتالمىش «قوش تىللىق مائارىپ» تۈزۈمى بولسا بەزى بىر غەيرىي «قىممەت كۆز قارىشى» نىڭ يېتەكچىلىكىدە مەيدانغا كەلگەن نەرسىلەردۇر. بۇنداق «قىممەت كۆز قارىشى» دىن كېلىپ چىققان ھەرىكەتلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى كونترول قىلىدىغىنى ئاشۇ

«پرئىسىپلار» بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ئاللىبۇرۇن ئىستاپلىنىپ بولغان ئاقىۋەتلەرگە ئوخشاش يامان ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىپ، ئۇيغۇرلار ۋەيرانلىققا ئۇچرايدۇ.

مېنىڭ ئالدىنقى 4 قېتىملىق يازمامغا قارىتا ئۇيغۇر تور بەتلىرىگە يېزىلغان ئىنكاسلاردا نۇرغۇن ئوقۇرمەنلەر «بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك» دېگەن سوالنى كۆپ قېتىم سورايتتۇ. مەن ئۆزۈم چەت ئەلدە تۇرۇۋېلىپ، ۋەتەندىكىلەرگە «ئانداق قىلىڭلار، مۇنداق قىلىڭلار» دېسەم مۇۋاپىق بولمايدۇ. ئۇنداق قىلىسام ئادالەتسىزلىك قىلغان بولىمەن. شۇڭا مەن ھازىرغىچە پەقەت قانۇن ئىچىدە تۇرۇپ قىلغىلى

بولدىغان بەزى ئىشلارنىلا تىلغا  
ئېلىپ ئۆتتۈم. ھازىر قىلغىلى  
بولدىغان ئاشۇنداق ئىشلاردىن يەنە  
ئىككىسى بار. ئۇنىڭ بىرى، مېنىڭ  
«يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا  
تىل» ھەققىدىكى بارلىق  
يازمىلىرىمنى بىرلەشتۈرۈپ، بېسىپ  
چىقىرىشقا قۇلايلىق بىر ھۆججەت  
قىلىپ تەييارلاپ (مەسىلەن،  
خەتلىرىنى كىچىك، قۇر ئارىلىقلىرىنى  
ئىخچام قىلىپ)، ئۇنى بېسىپ  
چىقىرىپ، ئۇنى ئۇيغۇر مائارىپ  
ساھەسىدە ئىشلەۋاتقان بارلىق  
چوڭ-كىچىك ئۇيغۇر ئەمەلدارلارغا  
بىر نۇسخىدىن يەتكۈزۈپ بېرىش.  
ئەگەر بۇ يازمىلارنى ئەينەنەن  
تارقىتىش سىزنى سەل ئەنسىرتىپ

قويدىغان بولسا، ئۇنىڭدىكى مەن  
ئۆزۈم قوشقان مەزمۇنلارنىڭ  
ھەممىسىنى ئېلىۋەتسىڭىز  
بولۇۋېرىدۇ. مېنىڭ ئىسمىمنى  
ئۆچۈرۈۋەتسىڭىزمۇ بولۇۋېرىدۇ.  
شۇنىڭ بىلەن ئۇ پەقەت 4 نەپەر  
خەلقئارالىق مۇتەخەسسسلەرنىڭ  
ماقالىسىنىڭ قىسقارتىلمىسى بولىدۇ.  
ئەگەر سىزنىڭ ئاپىرىپ بېرىشىڭىز  
دېگەندەك قۇلايلىق ئەمەس ياكى  
ئەندىشىسىز ئەمەس بولسا، ئۇنى  
سىزنىڭ ئەندىشىگە يولۇقمايدىغان  
تونۇشىڭىز، ياكى تونۇشىڭىزنىڭ  
تونۇشى يەتكۈزۈپ بەرسۇن.  
ئىشقىلىپ مېنىڭ بۇ يەردىكى  
ئۈمىدىم، ئۇيغۇر مائارىپى  
ساھەسىدىكى ئۇيغۇر ئەمەلدارلار

ھېچ بولمىغاندا بۇ ماقالىنى بىر قېتىم ئوقۇپ قويغان بولسا. مەن بۇ يازمىلارنى تەييارلاش ئۈچۈن ئۆزۈمنىڭ نۇرغۇن دەم ئېلىش كۈنلىرىنى سەرپ قىلدىم. ئۆزۈمنىڭ كەسپى ساھەسىدە ئىنگلىزچە ئىلمىي ماقالە يېزىپ ئېلان قىلىش پۇرسەتلىرىنىڭمۇ بىر قىسمىنى قۇربان قىلدىم. بولسا بۇ يازمىلارنىڭ كۈچىدىن تولۇق پايدىلانساق. ئۇيغۇر مائارىپىدىكى ھازىرقىدەك خاتا سىياسەتنى ئۆزگەرتىش ئىشىدا، ئادەتتىكى پۇقرالار قىلالايدىغان ئىشلار بار. قىلالايدىغان ئىشلارمۇ كۆپ. بىر قىسىم ئىشلارنى چوقۇم ئۇيغۇر ئەمەلدارلىرى ئارقىلىقلا ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولىدۇ. شۇڭا

ئۇلار ھازىرقى زامان  
مائارىپى شۇناسلىقى،  
جەمئىيەتشۇناسلىقى، تىلشۇناسلىقى  
ۋە پسخولوگىيەسى ساھەسىدىكى بۇ  
يېڭى بىلىملەردىن خەۋەردار بولۇپ  
قالغان بولسا.

يەنە بىر ئىش، شىنجاڭ مائارىپ  
نازارىتى 2009-يىلى 2-ئاينىڭ  
18-كۈنى «ئاپتونوم رايوننىڭ ئۇزۇن  
مەزگىللىك مائارىپ ئىسلاھاتى ۋە  
مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش  
پىلانغا پىكىر ئېلىش ئۇقتۇرۇشى»نى  
ئېلان قىلىپتۇ. بۇ ئۇقتۇرۇش  
توغرىسىدا تۆۋەندىكى تور بەتلەردە  
تەپسىلىي ئۇچۇرلار بار ئىكەن:

[http://bbs.salkin.cn/read.php?t  
id-60986.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?t<br/>id-60986.html)



[http://bbs.salkin.cn/read.php?t  
id-61093.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?t<br/>id-61093.html)

مەن بۇ پائالىيەتنىڭ سەمىيلىك دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەيمەن. ئەگەر دىيارىمىزدىكى كەڭ ئۇيغۇر خەلق ئاممىسى مۇۋاپىق كۆرسە، بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، نۆۋەتتىكى مائارىپ سىياسىتى كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان يامان ئاقىۋەتلەردىن ئۇلارنى خەۋەردار قىلىپ قويغان بولسا. مەن ئەسلىدە بۇ قېتىم سەل ئۇزۇنراق ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ھېلىقى ئىنگلىزچە 30 بەتلەك ماقالىنىڭ قالغان قىسمىنى ئۇشبۇ يازمامدا تولۇق بېرەي، دەپ ئويلىغان ئىدىم. لېكىن يۇقىرىقى پۇرسەت ناھايىتى

مۇھىم بولغاچقا، مەن ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈشنى خالىمىدىم. بولسا بارلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ ئىشقا جىددىي قارىشىنى، پىكىر-تەلەپ بېرىشكە ئاكتىپ قاتنىشىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

2-ئاينىڭ 21-كۈنىدىكى «خەلقئارالىق ئانا تىل بايرىمى» مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيغۇر دىيارىدىكى نۇرغۇن قېرىنداشلار ناھايىتى ياخشى يازمىلارنى تەييارلاپ ئۇيغۇر تور بەتلىرىدە بېرىپتۇ. بېزىلەر ھەتتا ئۆز مەكتەپلىرىدە مەخسۇس پائالىيەت ئۆتكۈزۈپتۇ. مەن بۇ ئەھۋالدىن ناھايىتى خۇشال بولدۇم. بىر خىل يېڭىلىق ھېس قىلىدىم. مۇشۇ

پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، مەن چەت ئەلدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئاشۇ قېرىنداشلارغا چوڭقۇر تەشەككۈرۈمنى بىلدۈرىمەن.

مەن ئەمدى ئەسلى ماقالىدىكى مەزمۇنى باشلايمەن. ئالدىنقى قېتىملاردىمۇ تىلغا ئالغىنىمدەك، ئەسلىدىكى ئىنگلىزچە ماقالە ئىسپات بېرىش خاراكتېرىدىكى ماقالە بولغاچقا، قانۇنىي نۇقتىنى چىقىش قىلىپ ئېلىپ بارغان مۇلاھىزىلەرمۇ ماقالىنىڭ خېلى كۆپ مەزمۇنىنى تەشكىل قىلىدىكەن. ئۇ مۇلاھىزىلەر بۇرۇن دېيىلىپ بولغان مەزمۇن ئۈستىدە بولغاچقا، مەن ئۇنداق مۇلاھىزىلەرنى ئاساسەن

قىسقارتىۋەتكەن بولۇپ، بۇ ئىشتىن  
ئوقۇرمەنلەرنىڭ خەۋەردار بولۇپ  
قېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

### 3. ئىرقىي قىرغىنچىلىق

بىز يۇقىرىدا ھۆكۈمران مىللەت  
تىلىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان مائارىپ  
يەرلىك مىللەت بالىلىرىغا ئىنتايىن  
يامان ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ  
كېلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق.  
شۇنداقلا بىز بۇنداق مائارىپ  
ئىنتايىن كۈچلۈك ئاسسىمىلياتسىيە  
تۈسىنى ئالىدىغانلىقىنى، شۇڭا ئۇ  
يەرلىك مىللەت تىلى بىلەن  
مەدەنىيەتنىڭ يوقىلىپ كېتىشىدە  
ئىنتايىن چوڭ رول ئوينىغانلىقىنىمۇ  
بايان قىلدۇق.

بۇنداق يىوقىتىش كۆپىنچە

ئەھۋالدا «مەدەنىيەت جەھەتتىكى  
ئىرقىي قىرغىنچىلىق» (ئىنگلىزچە  
«cultural genocide»)، دەپ  
ئاتىلىپ كەلدى. «ئىرقىي  
قىرغىنچىلىق» دېگەن سۆزنى راھال  
لەمكىن تۇنجى بولۇپ ئويلاپ  
چىققان بولۇپ، ئۇنىڭ قارشىچە  
«ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دېگەن سۆز  
پەقەت مىللەتلەرنىڭ فىزىكىلىق ياكى  
جىسمانىي جەھەتتىن يوقىتىلىشىغا  
قارىتىلغان بولماستىن، بىر مىللەتنىڭ  
تۇرمۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان  
نەرسىلەرنىڭ يوقىتىلىشىنىمۇ ئۆز  
ئىچىگە ئېلىشى كېرەك. بۇ يەردىكى  
«بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇشىدا كەم  
بولسا بولمايدىغان نەرسىلەرنى  
يوقىتىش» دېگىنىمىز ئاشۇ مىللەتنى

ھۆكۈمران مىللەتنىڭ ئىچىگە  
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ  
قوشۇۋېتىشنى مەقسەت قىلغان  
بولۇپ، بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى،  
تىلى، مىللىي ھېسسىياتى، دىنى،  
ئىقتىسادىي مەۋجۇتلۇقى  
قاتارلىقلارنىڭ سىياسىي ۋە  
ئىجتىمائىي قۇرۇلمىلىرىنى بۇزۇپ  
تاشلاشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ب د  
ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا  
قارشى تۇرۇش كېلىشىمى»نى تۈزۈپ  
چىقىش جەريانىدا، «مەدەنىيەت  
جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق»  
ئۇقۇمى ناھايىتى ئۇزۇن مۇنازىرە  
قىلىنغان. «كىشىلىك ھوقۇق ۋە ب د  
ت سېكرىتارىيات باشقارمىسى»نىڭ  
دەسلەپكى ھۆججىتىدە «ئىرقىي

قىرغىنچىلىق ھەرىكىتى» گە «بىر  
گۇرۇپپا ئىنساننى مەقسەتلىك ھالدا  
ۋەيران قىلىش» دېگەن ئېنىقلىمىنى  
بەرگەن، ھەمدە ئۇنى جىسمانىي  
جەھەتتىكى، بىئولوگىيە جەھەتتىكى  
ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى  
قىرغىنچىلىق، دەپ ئۈچ كاتېگورىيىگە  
ئايرىغان. بۇنىڭ ئىچىدىكى 3-  
كاتېگورىيە «مىللەتنىڭ ئۆزىگە  
خاس مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ۋەيران  
قىلىش» دېگەننىمۇ ئۆز ئىچىگە  
ئالغان، ھەمدە تۆۋەندىكى ئىشلارمۇ  
ئاشۇ كاتېگورىيىگە كىرگۈزۈلگەن:

- (1) بالىلارنى مەجبۇرى ھالدا  
باشقا بىر مىللەتكە ئايلاندۇرۇۋېتىش.
- (2) بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىگە  
ۋەكىللىك قىلىدىغان كىشىلەرنى

مەجبۇرى ۋە سىستېمىلىق ھالدا ئۆز  
ماكانىدىن قوغلىۋېتىش.

(3) ئۆزىنىڭ ئانا تىلىنى  
خۇسۇسىي تۇرمۇشتا ئىشلىتىشىنىمۇ  
چەكلەش.

(4) ئۆز ئانا تىلىدا يېزىلغان  
كىتابلارنى ياكى دىنىي كىتابلارنى  
سىستېمىلىق ھالدا يوقىتىۋېتىش،  
ياكى يېڭى باسما ماتېرىياللارنى  
چىقىرىشنى چەكلىۋېتىش.

(5) بىر مىللەتنىڭ تارىخى ياكى  
دىنىي خاتىرە ۋە سىستېمىلىق ھالدا  
سىستېمىلىق ھالدا يوقىتىۋېتىش  
ياكى ئۇلارنى باشقا ئىشلار ئۈچۈن  
ئىشلىتىش. تارىخ، سەنئەت ياكى  
دىنىي قىممەتكە ئىگە ھۆججەت ۋە  
باشقا نەرسىلەرنى سىستېمىلىق ھالدا



يوقتتاش ياكى يۆتكىۋېتىش.

«مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق» ب د ت نىڭ ئىقتىساد ۋە جەمئىيەت كونسۇلى تەرىپىدىن تەييارلانغان يەنە بىر قانۇننىڭ دەسلەپكى لايىھىسى ئىچىگەمۇ كىرگۈزۈلگەن. ئۇ لايىھىنىڭ 3-ماددىسىدا «مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دېگىنىمىز بىر مىللەتنىڭ تىلى، دىنى، ياكى مەدەنىيىتىنى يوقىتىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان مەقسەتلىك ھەرىكەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» دېيىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا تۆۋەندىكى ئىشلارمۇ كىرگۈزۈلگەن:

(1) بىر مىللەتنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى كۈنىدىن كۈنى تۇرمۇشىدا يىپىك

مەكتەپلەردە ئىشلىتىشنى چەكلەش  
ياكى ئۆز تىلىدىكى كىتاب -  
ژۇرناللارنى بېسىپ چىقىرىش ياكى  
تارقىتىشنى چەكلەش.

(2) بىر مىللەتنىڭ ئۆز  
كۈتۈپخانىسى، مۇزېيخانىسى،  
مەكتەپلىرى، تارىخى خاتىرە  
مۇنارىلىرى، دىنىي بىنالىرى ياكى  
باشقا مەدەنىيەت ئەسلىھەلىرىنى  
ئىشلىتىشنى توسۇش ياكى بۇنداق  
نەرسىلەرنى يوقىتىۋېتىش.

لېكىن، غەربتىكى بىر قىسىم  
ئەللەرنىڭ قارشى چىقىشى بىلەن،  
«مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي  
قىرغىنچىلىق» ئۇقۇمى ئەڭ ئاخىرى  
ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا  
قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» غا

كىرگۈزۈلمىدى. قارشىسى  
چىققۇچىلارنىڭ ئاساسلىرى  
مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

(1) بىر مىللەتنىڭ جىسمانىي  
جەھەتتىن ۋەيران قىلىنىشىنىڭ  
دەرىجىسى ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ  
يوقىتىلىشىغا قارىغاندا تېخىمۇ ئېغىر  
بولدۇ.

(2) مەدەنىيەت جەھەتتىكى  
ئىرقىي قىرغىنچىلىق نۇرغۇن ساختا  
ئەرزىلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ.

(3) «ئىرقىي قىرغىنچىلىق»  
مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي  
قىرغىنچىلىقنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالسا،  
ئوخشىمىغان مەدەنىيەت ۋە  
تىلىدىكى مىللەتلەرنىڭ  
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىشىنى

چەكلەپ قويدۇ.

كۈلكىلىك يېرى شۇكى، ئامېرىكا  
ۋە كانادا قاتارلىق بىر قىسىم  
دۆلەتلەردىن كەلگەن ۋەكىللەر  
مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي  
قىرغىنچىلىقنى «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا  
قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» گە  
كىرگۈزگەندە يەرلىك مىللەتلەرنىڭ  
ئۆزى ئۈستىدىن ئەرز قىلىشىدىن  
ناھايىتى ئەنسىرىدى. (ئەركىن  
سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: كەڭگەيس  
خانمىنىڭ 800 بەتلىك كىتابىدا  
ئېيتىلىشىچە، يۇقىرىقى ئىشقا قارشى  
چىققان دۆلەتلەر ئىچىدە جۇڭگومۇ  
بار ئىكەن.)

«مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي  
قىرغىنچىلىق» نى ب د ت نىڭ

«ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى»  
تېكىستىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈلمىگىنى  
ئاشۇ كېلىشىمنىڭ يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا  
قويۇلغان سان سىياسىيەت ۋە  
ھەرىكەتلەرگە قارىتا قوللىنىش  
دائىرىسىنى زور دەرىجىدە چەكلەپ  
قويدى. لېكىن، 1940-يىللىرىنىڭ  
ئاخىرلىرىدا ب د ت نىڭ بۇ  
كېلىشىمى رەسمىيەتكە ئىگەندىن بۇيان،  
ئاز سانلىق مىللەتلەرنى قوغداش  
توغرىسىدا باشقا نۇرغۇن مۇھىم  
خەلقئارالىق قانۇنلار ۋۇجۇدقا  
كەلگەن بولۇپ، ئاسسىمىلياتسىيە  
سىياسىتى ھازىر مۇناسىۋەتلىك  
خەلقئارا ئۆلچەملىرىگە زىت  
كېلىدىغان ئەھۋال شەكىللەندى  
(مەسىلەن، تور بەت ئادرېسى مۇشۇ

يازمىنىڭ ئاخىرسىدا بېرىلگەن، ب د ت نىڭ 1992-يىلىدا ماقۇللانغان «مەدەنىي ۋە سىياسىي ھوقۇق توغرىسىدىكى خەلقئارا كېلىشىم» گە قاراڭ). بىراق، بۇ كېلىشىملەر ئاسسىمىلياتسىيە سىياسەتلىرىنى مەنئى قىلغان بىلەن، ئۇلارنى بىر خىل جىنايەت، دەپ ھېسابلىمايدۇ. ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى» مۇ بىر جانلىق ھۆججەت بولۇپ، ئۇنىڭ مەزمۇنى ۋە قوللىنىلىشى بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرۇلدى.

«ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» دە ئىرقىي قىرغىنچىلىققا مۇنداق ئېنىقلىما

بېرىلگەن: بىر مىللىي، ئېتنىك ياكى  
دىنىي گۇرۇپپىنىڭ ھەممىسى ياكى  
بىر قىسمىنى يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن  
ئېلىپ بېرىلغان ھەر قانداق  
ھەرىكەت. گەرچە بۇ يەردە  
«يەرلىك مىللەت» دېگەن سۆز  
ئالاھىدە تىلغا ئېلىنمىغان بولسىمۇ،  
ھېچ بولمىغاندا ئۇلارنىڭ  
ئوخشىمىغان ئېتنىكلىكى  
نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا،  
ئۇلارنىڭ بىر خىل قوغدىلىدىغان  
ئىنسانلار گۇرۇپپىسىغا تەۋە  
ئىكەنلىكىدە ھېچ قانداق شەك يوق.

«ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى  
تۇرۇش كېلىشىمى» 2-ماددىسىنىڭ  
5 پاراگرافى ئاساسىي جەھەتتىن بىر  
مىللەتنىڭ جىسمانىي جەھەتتىن

ۋەيران قىلىنىشى توغرىسىدا  
سۆزلىگەن:

(ئا) بىر مىللەت ئەزالىرىنى  
ئولتۇرۇلۇشى

(ب) بىر مىللەت ئەزالىرىغا ئېغىر  
دەرىجىدىكى بەدەن زەخمىسى پەيدا  
قىلىش

(چ) بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇش  
شارائىتىغا قەستەن بۇزغۇنچىلىق  
قىلىش

(د) ئۇلارنى بىئولوگىيە جەھەتتىن  
ۋەيران قىلىش، ھەمدە بۇ مىللەتنىڭ  
تۇغۇپ كۆپىيىشىنى توسۇش ئۈچۈن  
مەخسۇس تەدبىر قوللىنىش.

بۇ يەردىكى پاراگراف (ب) بىر  
مىللەت ئەزالىرىنىڭ بەدىنىگە زەخمە  
كەلتۈرۈشىنىلا ئۆز ئىچىگە ئېلىپ



قالماستىن، ئۇلارغا روھىي جەھەتتە  
زەخمە كەلتۈرۈشنىمۇ ئۆز ئىچىگە  
ئالدى. پاراگراف (ئا) بولسا بىر  
مىللەتنىڭ بالىلىرىنى مەجبۇرى ھالدا  
باشقا بىر مىللەتكە  
ئايلىنىدۇر ئېيتىلىشىنى ئۆز ئىچىگە  
ئالدى.

بىز 1- ماقالىمىزدە كۆرسىتىپ  
ئۆتكىنىمىزدەك، كەمپىتىمە مائارىپ،  
بولۇپمۇ ياتاقلىق مەكتەپ ئوقۇ-  
ئوقۇتۇشى بالىلارنىڭ روھىي  
جەھەتتىكى ساغلاملىقىغا ئىنتايىن  
ئېغىر ۋە مەڭگۈلۈك يامان  
ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ.  
شۇڭلاشقا بىز ئاشۇنداق مائارىپ  
يەرلىك مىللەت بالىلىرىغا ئىنتايىن  
ئېغىر روھىي زەخمىلەرنى ئېلىپ

كېلىدۇ، دەپ قارايمىز.

نۇرغۇن ۋاقىتلاردا ياتاقلىق مەكتەپتە ئوقۇش يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ ئۆز مىللىتىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارمىدى. ئەمما، بىز ئۆزىمىزنىڭ 1-ماقالىسىدە كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك، بۇنداق بالىلار ئوقۇشنى تاماملاپ بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئەسلى جەمئىيىتىگە قايتۇرۇلغان بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ مەدەنىيىتى، تىلى، ھەتتا ئائىلىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى پىسخولوگىيە جەھەتتىن مەڭگۈ ئۈزۈلۈپ كەتكەن. يەنى، بۇنداق مائارىپ يۇقىرىقى بارلىق باغلىنىشلارنى تەلتۆكۈس بۇزۇپ تاشلايدۇ. ئەمما، ئەڭ مۇھىم يېرى

شۇكى، ياتاقلىق مەكتەپ ئوقۇتۇشى  
باللارنىڭ ئەسلى جەمئىيىتىدىن  
فىزىكىلىق جەھەتتىنمۇ مەڭگۈ  
ئايرىلىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ  
(ئەركىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى:  
ئىچكىرىدە ئوقۇغان ئۇيغۇر  
باللارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن  
كېيىنكى پۈتۈن ئۆمرىنى ئىچكىرىدە  
ئىشلەپ ئۆتكۈزۈشى مۇشۇ ئەھۋالنىڭ  
بىر تىپىك مىسالىدۇر).

ياتاقلىق مەكتەپ بىر مىللەت  
باللىرىنى مەجبۇرى ھالدا يەنە بىر  
مىللەتكە ئۆزگەرتىۋېتىدۇ، دەپ  
قاراشقا بولىدۇ. بۇنىڭ بىر مىسالى  
باللارنى ئۆز ئائىلىسىدىن ئايرىپ  
ياتاقلىق مەكتەپكە بېرىشقا  
فىزىكىلىق جەھەتتىن مەجبۇرلاشتىن

ئىبارەتتۇر. ئەمما، دۆلەت  
ھۆكۈمىتىنىڭ ياتاقلىق مەكتەپنى  
يولغا قويۇشتا ئىنتايىن كۈچلۈك  
بېسىمى ۋە يوشۇرۇن مەجبۇرلاش  
كۈچى بار بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ  
ئەمەلىي فىزىكىلىق ۋاسىتىلەرنى  
بىۋاسىتە ئىشلىتىشىنىڭ ھاجىتى  
يوق. بۇنداق ئەھۋال ياتاقلىق  
مەكتەپ ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن  
يولغا قويۇلۇپ، يەرلىك مىللەت  
ئاتا-ئانىلىرى «بالىلىرىمىزنى  
ياتاقلىق مەكتەپكە بەرمەي  
قۇتۇلالمايدىكەنمىز» دەپ  
قارايدىغان دەرىجىگە كەلگەن  
ۋاقىتتا تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. مانا  
بۇ گالتۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان  
ئۈچىنچى كۈچ، يەنى «ئىدىيىدىن

پايدىلىنىش» تىن ئىبارەت.  
(ئەرگىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: بۇنى  
بىر «كۆڭۈلنى پروگراممىلاش  
جەريانى» دەپ قاراشقىمۇ پۈتۈنلەي  
بولدۇ.) ئىدىيىدىن پايدىلىنىپ  
يېقىندى مىللەتنى بويىسۇنغۇچى  
مىللەتچىلىك ئورنىنى مەجبۇرى  
قوبۇل قىلدۇرۇش ۋە ئاشۇنداق  
ئورۇننى ئىزچىلاشتۇرۇشقا تۆھپە  
قوشقۇزۇش ۋاقتىدا، ھۆكۈمران  
ئورۇندىكى مىللەت مۇنداق 3  
جەرياندىن پايدىلىنىدۇ:

(1) ھۆكۈمدار مىللەتنىڭ تىلىنى،  
مەدەنىيىتىنى، قانداق نىزاملىرىنى،  
ئەنئەنىسىنى، تەشكىلى  
قۇرۇلمىسىنى، تەرەققىيات  
سەۋىيىسىنى ۋە كىشىلىك ھوقۇققا

ھۆرمەت قىلىشىنى ماختاپ كۆككە  
كۆتۈرۈش.

(2) ئاز سانلىق مىللەت ياكى  
بېقىندى مىللەتنىڭ تىلى،  
مەدەنىيىتى، قاندى - نىزاملىرى،  
ئەنئەنىسى، تەشكىلى قۇرۇلمىسى،  
تەرەققىيات سەۋىيىسى ۋە كىشىلىك  
ھوقۇققا ھۆرمەت قىلىشى  
قاتارلىقلارنىڭ قىممىتىنى چۈشۈرۈپ،  
شۇ ئارقىلىق ئۇلارنى كونا -  
پوسۇنلۇق، قالاق، يېڭى تېخنىلوگىيە  
ۋە ئۇچۇر دەۋرىگە  
ماسلىشالمايدىغان قىلىپ  
كۆرسىتىش.

(3) ھۆكۈمدار مىللەت بىلەن  
بېقىندى مىللەتنىڭ ئىقتىسادى،  
سىياسىي، پىسخولوگىيە، مائارىپ،

ئىجتىمائىي، تىل جەھەتلەردىكى  
ھېلىقىدەك مۇناسىۋىتىنى بىر خىل  
نورمال مۇناسىۋەت قىلىپ  
كۆرسىتىش، شۇ ئارقىلىق ھۆكۈمدار  
مىللەت قىلغان ئىشلارنىڭ  
ھەممىسىنى ياخشى ئۈنۈم بېرىدىغان  
ۋە بېقىنىدى مىللەتكە پايدا  
يەتكۈزىدىغان ئىش قىلىپ  
كۆرسىتىش. مەسىلەن، ھۆكۈمدار  
مىللەت قىلىۋاتقان ئىش ئاز سانلىق  
مىللەتكە ياردەم قىلىش، ئۇلارنى  
مەدەنىيەتلىك قىلىش، ئۇلارنى  
زامانىۋىلاشتۇرۇش، ئۇلارغا  
دېموكراتىيىنى ئۆگىتىش، ئۇلارغا  
ھوقۇق بېرىش، ھەمدە دۇنيا  
تېچلىقنى قوغداش، دېگەنگە  
ئوخشاش. ئەمما، ئەمەلىيەتتە

بولسا بېقىندى مىللەتنىڭ بۇنداق ئەھۋاللارغا بويسۇنۇشى ۋە ئۇلارنى كۆرۈنۈشتە قوبۇل قىلىشى ھوقۇق جەھەتتىكى زور تەڭسىزلىك ۋە دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ زور ۋە يوشۇرۇن مەجبۇرلاش كۈچىنىڭ تەسىرى بىلەن ۋۇجۇدقا چىققان.

فرانسىيىلىك جەمئىيەتشۇناس پەرزە پىئېر بۇردىئە (Pierre Bourdieu) مۇ مۇشۇنداق «ئويدۇرما ماقۇل بولۇش» بىلەن مائارىپنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەھلىل قىلغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئاتا-ئانىلار ھېلىقىدەك ئىشلارنى قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئۆز كۆڭلىدە تونۇپ يېتىپ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ «يوللۇق ئىش» بولۇپ



قېلىشىغا يول قويدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، نۇرغۇن ئاتا-ئانىلار ۋە بالىلار بەزى ئىشلارغا بوي سۇنمىسا دۆلەت ھاكىمىيىتى ئۆزلىرىنى جىسمانىي، ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي جەھەتتىن جازالايدىغانلۇقىدىن قورقىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۆزلىرى ناھايىتى زىيانلىق ئىكەنلىكىنى تولۇق چۈشىنىدىغان ئىشلارغىمۇ قاتنىشىدۇ. مۇشۇنداق ۋاسىتىدىن پايدىلىنىپ يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ياتاقلىق مەكتەپ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش باشقا مەكتەپلەردە ئوقۇشقا مەجبۇرلىغاندا، دۆلەت ھاكىمىيىتىنى يېتەرلىك دەرىجىدىكى زورلۇق-زومبىلىق كۈچىنى ئىشلەتتى، دەپ قاراشقا بولىدۇ.

شۇڭلاشقا، گەرچە مەدەنىيەت  
جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ب  
د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا  
قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» گە  
كىرگۈزۈلمىگەن بولسىمۇ، بىزنىڭ  
قارىشىمىزچە، يەرلىك مىللەت  
بالىلىرى ئۆز بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان  
ئوقۇ-ئوقۇتۇشنىڭ نۇرغۇن  
تەرەپلىرىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق  
ھەرىكەتلىرى، دەپ ھېسابلاشقا  
بولدۇ.

ئۇشبۇ يازمىنىڭ 3-قىسمى مۇشۇ  
يەردە ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭ كېيىنكى  
قىسمى (يەنى ئاخىرقى قىسمى)  
«ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن  
جىنايەت» ۋە «خۇلاسە» نى ئۆز  
ئىچىگە ئالدى.

مەن ۋە تەننىدىكى ئۇيغۇر  
تياتر خانىسىدا بىرەر ئۇيغۇرچە  
سەھنە ئويۇنى كۆرۈپ باقمىغىلى  
ھازىر 25 يىلدىن ئاشتى. شۇڭا مەن  
ۋە تەندە ئىشلەنگەن ئۇيغۇرچە  
ناخشا-ئۇسسۇل ۋە ئىتوت ۋىجد  
لىرىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىمەن.  
يېقىندىن بۇيان ھەر قېتىم ئاشۇنداق  
ۋىجدنى كۆرگەن ۋاقتىمدا،  
ئىقتىيارسىز ھالدا كاللامغا  
«ئۇيغۇرلارنىڭ مۇشۇنداق نەرسىلىرى  
يەنە 25 يىلدىن كېيىن قانداق  
بولۇپ كېتەر؟ يەنە 50 يىلدىن  
كېيىنچۇ؟» دېگەن سوال كېلىپ،  
كۆزۈم ئىختىيارسىز ھالدا ئىسسىق  
ياش بىلەن لىق تولدىغان بولۇپ  
قالدى. بىر قانچە كۈننىڭ ئالدىدا

مەن ئامېرىكىدىكى بىر ئۇيغۇر  
تونۇشۇم بىلەن پاراڭلىشىپ قالدىم.  
ئۇ يېقىندا يۇرتىدىكى دادىسىغا  
تېلېفون قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئوغلىنى  
يۇرتقا ماندۇرۇپ بىر قانچە يىل  
ئوقۇتۇپ، شۇ ئارقىلىق ئوغلىنىڭ  
ئۇيغۇر تىلىدىن تولۇق ساۋاتىنى  
چىقىرىۋالغۇسى بارلۇقىنى ئېيتىپتۇ.  
دادىسى ئۇنىڭغا جاۋابەن: «بۇ نېمە  
دېگىنىڭ؟ ھازىر بۇ يەردە ئۇيغۇر  
تىلىدا دەرس ئۆتىدىغان بىرمۇ  
مەكتەپ يوق!»، دەپ جاۋاب  
بېرىپتۇ. ئۇيغۇر ماكانىدا ئۇيغۇر  
تىلىدا دەرس بېرىدىغان مەكتەپ  
بولمىسا، بۇ نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟  
شۇڭا مەن ھەر بىر ئوقۇرمەنلەردىن  
ئۇشبۇ يازمىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان

مەزمۇنلارنى ئوبدان چۈشىنىپ  
ئۆزلەشتۈرۈۋېلىپ، شۇ ئاساستا  
«مەن ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتىنى  
قوغداپ قېلىشقا نىيەتتە تۇرىمەن»  
دېگەن مەسىلە  
ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلىنىپ  
يېقىشنى ئۈمىد قىلىمەن. ئاخىرىدا  
تورداشلارغا ئىككى قېرىنداشىمىز  
[www.meripet.blogbus.co](http://www.meripet.blogbus.co)

m تا قالدۇرغان ئىنكاسنى سۇنۇپ،  
بۇ يازمىنى ئاخىرلاشتۇرىمەن:

1-ئىنكاس: «يازىملىرىڭىز  
يۈرۈكىمنى ئېزىۋەتتى. ئوقۇماي  
دېسەم، ۋىجدانم كۆتۈرمەيدۇ.  
ئوقۇسام ئوتنىڭ ئىچىدە  
كۆيۈۋاتقان دەك پۇچىلىنىپ كېتىمەن.  
قانداق قىلىش كېرەك؟ خەنزۇچە

يەسلىدە تۇرىدىغان قىزىم (بىزنىڭ بۇ يەردە ئۇيغۇرچە يەسلى يوق) بىر كۈنى چوشقا كۈچۈكىنىڭ بەك ئوماق ئىكەنلىكىنى، چوڭ بولسا چوشقا باقىدىغانلۇقىنى ئېيتىپ كەپتۇ. تۇرۇپلا قالدىم، كۈلەيمۇ، يىغلايمۇ؟ كىتابلىرىنىڭ ھەممىسىدە چوشقا-چاشقاننىڭ ھېكايىلىرى تۇرسا، شۇنى سۆزلىمەي نېمىنى سۆزلەيدۇ بۇ بالا؟ قانداق قىلىش كېرەك؟ جىيەنلىرىمگە ياخشى ئوقۇسىلا، چوقۇم ئارزۇ-ئارمىنىغا يېتىدىغىنىنى سۆزلەۋېتىپ، ئىشىسىز يۈرگەن ماگىستىر دوستۇم ئېسىمگە يېتىپ، داۋاملىق سۆزلەشكە تىلىم كۆيدى. جېنىم ئاكا، مەن قانداق قىلىشىم كېرەك؟ قىزىم قانداق قىلىشى كېرەك؟ دائىم ئويلاپ

قالمەن: 'پانى ئالەمدىكىلەر بۇ  
دۇنيادىكى ئىشلارنى  
كۆرەلمىگەندۇ؟ ئەگەر كۆرۈلسە،  
ئۇ ئالەم ئاللىبۇرۇن ئاتا-بوۋامنىڭ  
كۆز يېشىدا دېڭىز بولغاندۇ؟ قانداق  
قىلارسەن بالام؟ كېيىن راستتىنلا  
چوشقا باقارسەنمۇ؟ ئۇ ئالەمدە  
يىغلاپ، كۆر بولۇپ قالارمەنمۇ؟'»

2-ئىنكاس: «سالام ئەركىن ئاكا:  
قانداق ئەھۋال ئىكەن؟ ... مەن بۇ يىل  
ئوقۇش پۈتتۈرۈپ مەلۇم تولۇقسىز  
ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى  
بولدۇم. بۇ مەكتەپنى باشلانغۇچتىن  
تارتىپ ھەممىسىنى قوش تىللىق  
سىنىپ قىلىۋەتتى. بۇ بالىلارنىڭ  
ئۆگىنىشى بەك ناچار. بەزى  
پەنلەردىن (ماتېماتىكا، فىزىكا،

خەمىيە) ئىمتىھان ئالسا، بىر  
سېنىپتىن ئاران 2-3 بالا ئۆتىدۇ.  
مەن ئۆزۈم كومپيۇتېر ئوقۇتقۇچىسى،  
مەن ئۇلار بىلەن نۇرغۇن ۋاقىتلاردا  
سۆھبەتلەشسەم، ئۇلارنىڭ پىكىرى  
ئاساسى جەھەتتىن ئوخشاش  
چىقتى. يەنى: ھەممىسىدە ئارزۇ بار،  
ئەمما ئۇلار بىز دەرس ۋاقتىدا  
خەنزۇچە سۆزلىسەك ھېچ نەرسە  
بىلەلمىدۇق. قانداقمۇ ئالىي  
مەكتەپكە ئۆتۈمىز دېگەندەك  
ئۈمىدسىز، ئىشەنچسىز سۆزلەرنى  
قىلدى. دېمىسىمۇ شۇ ئۇلارغا ئانا  
تىلىدا دەرس سۆزلىمەي، خەنزۇ  
تىلىدا دەرس سۆزلەيدۇ.  
باشلانغۇچمۇ شۇنداق. بەزى  
سېنىپلارغا ھەتتا خەنزۇلار دەرس



ئۆتىدۇ، چۈشىنىپمىدۇ چۈشەنمەمدۇ  
رەھبەرلەرنىڭ كارى يوق. پەقەت بىر  
سائەتلىك ۋەزىپىنى تۈگەتسىلا  
بولىدۇ. بۇنىڭغا مەكتەپمۇ خوش.  
مەن بۇ جەرياندا بەزى مەكتەپ  
ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەنمۇ پىكىر  
ئالماشتۇپ، شۇنداق تونۇشقا  
كەلدىمكى: بىزنىڭ مائارىپىمىز ھازىر  
بىر قۇرۇق جازىغا ئوخشاپ قاپتۇ.  
مەن مۇشۇ ئىشلاردا ئازراق بولسىمۇ  
مىللىتىم ئۈچۈن ياخشى ئىش  
قىلغۇم، بىللەرنى ياخشى  
تەربىيىلىگۈم بار. شۇ سەۋەبتىن  
سزدىن قانداق قىلسام بولىدۇ، دەپ  
مەسلىھەت ئالاي دېگەن ئىدىم.  
ۋاقىت چىقىرىپ مەسلىھەت  
بېرىشىڭىزنى سورايمەن. رەھمەت

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان  
شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىگە  
مۇناسىۋەتلىك تور ئادرېسلىرى  
توپلىمى:

1. ئۇشبۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى  
(كونىدا يېزىق):

<http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-1.html>

2. ئۇشبۇ يازمىنىڭ 2-قىسمى  
(كونا يېزىق):

<http://bbs.salkin.cn/read.php?id-60320.html>

3. ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئەسلى  
مەنبەسى بولغان «مۇتەخەسسسلەر

ئىلمىي ماقالىسى: «  
[http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E\\_C19\\_2008\\_7.pdf](http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf)

4. «ئامېرىكا ئىندىئانلىرىنىڭ تەقدىرىدىن ئويلىغانلىرىم»: <http://bbs.bilik.cn/viewthread.php?tid=8185&extra=page%3D4>

5. كەڭگەيس خانىمنىڭ قىسقىچە ئىنگلىزچە تەرجىمىسى: <http://akira.ruc.dk/~tovesk/allpubl.htm>

6. ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى» (ئىنگلىزچە):

<http://www.un.org/millennium/laaw/iv-1.htm>

7. ب د ت نىڭ 1992-يىلىدا  
ماقۇللانغان «مەدەنىي ۋە سىياسىي  
ھوقۇق توغرىسىدىكى خەلقئارا  
كېلىشىم» (ئىنگلىزچە):

[http://www.unhchr.ch/html/men  
u3/b/d\\_minori.htm](http://www.unhchr.ch/html/men<br/>u3/b/d_minori.htm)

8. «ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر  
يېزىقى» رى:

[http://www.bilik.cn/?dp-  
bbsthread-21470.html](http://www.bilik.cn/?dp-<br/>bbsthread-21470.html)

## 4 - قىسىم

2009 - يىلى 3 - ئاينىڭ 15 -

كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن  
رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى  
ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر  
قانداق تور بەتلەردە ئېلان قىلىشىڭىز  
بولۇۋېرىدۇ.)

مەن ئۇشبۇ يازمامدا كەڭگېس  
(Kangas) خانىم قاتارلىق 4  
نەپەر دۇنياغا تونۇلغان  
مۇتەخەسسسلەر تەييارلاپ،  
2008 - يىلى 21 - ئاپرېلدىن 2 -  
مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن  
دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ  
"يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى

7- نوۋەتلىك دامىي سۆھبەت  
يىغىنى " دا دوكلات قىلغان 30  
بەتلىك ئىنگلىزچە  
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي  
ماقالىسى" نىڭ مەزمۇنىنى  
تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرماقچى.

4. ئىنسانىيەت ئۈستىدىن

ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت

"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن  
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" دېگەن سۆز  
1915- يىلى باشلانغان ئوسمانىيلار  
ئىمپىراتورلىقى مەزگىلىدىكى تۈركلەر  
بىلەن ئەرمەنىيلەر ئارىسىدىكى  
قىرغىنچىلىق ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن.  
گەرچە بۇ سۆز ئۇزۇن مۇددەت  
ھەربىي توقۇنۇشلارغا قارىتا  
ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، ھازىر ئۇنداق

ئەمەس. ھازىر ئومۇميۈزلۈك قوبۇل قىلىنغان بىر ئەھۋال شۇكى، بۇ سۆزنى تىنچلىق مەزگىلىدىكى ئەھۋاللارغا ئىشلەتسىمۇ بولىدۇ. "ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" نىڭ نېمىلەردىن تەشكىل تاپىدىغانلىغى 1998-يىلى 7-ئاينىڭ 17-كۈنىدىكى "رىم خەلقئارا جىنايىتى ئىشلار سوتى قانۇنى" (ئىنگلىزچە "Rome Statute of the International Criminal Court"، قىسقارتىمىسى "ICC Statute") بولۇپ، تۆۋەندە مەن ئۇنى "رىم قانۇنى" دەپ ئالىمەن) دا ئەڭ تولۇق تەسۋىرلەنگەن. رىم قانۇنىنىڭ 7-ماددا 1-ئابزىسىدا

"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن  
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" كە مۇنداق  
ئېنىقلىما بېرىلگەن: ئۆزىنىڭ نېمە  
ئىش قىلىۋاتقىنىنى بىلىپ تۇرۇپ،  
مەلۇم بىر قورالسىز پۇقرالار نوپۇسىغا  
قارىتا ئېلىپ بارغان بەلگىلىك  
ساندىكى، كەڭ كۆلەملىك ياكى  
سىستېمىلىق ھۇجۇمدىن ئىبارەت.  
ئاشۇ پاراگرافتا بۇ سۆزنىڭ مەنىسى  
يەنە "بىر دۆلەت ھاكىمىيىتى ياكى  
بىر تەشكىلات ئۆز سىياسىتى  
ئارقىلىق مەلۇم بىر پۇقرالار نوپۇسىغا  
قارىتا ئېلىپ بارغان بىر قاتار  
ھۇجۇملار" دەپ كۆرسىتىلگەن.  
بۇنداق ئىش بىر سىياسەت  
ھېسابلىنىشى ئۈچۈن، بىر دۆلەت  
ھۆكۈمىتى ياكى بىر تەشكىلات



ئاشۇنداق ھۇجۇمنى ئاكتىپلىق  
بىلەن ئېلىپ بېرىشى ياكى  
باشقىلارنى ئۇنى ئېلىپ بېرىشقا  
رىغبەتلەندۈرۈشى كېرەك. ئەڭ  
مۇھىم يېرى شۇكى، بۇنداق  
ھەرىكەت بىر ھەربىي ھۇجۇم  
بولمىسىمۇ بولۇۋېرىدۇ.

بىرىنچىسى قېتىملىق  
مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي ماقالىمىزدا  
بايان قىلغان يەرلىك مىللەت  
بالىلىرى مائارىپنىڭ شەكلى  
يۇقىرىدىكى "ئىنسانىيەت ئۈستىدىن  
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" نىڭ  
تەلەپلىرىگە تولۇق چۈشىدۇ، دەپ  
قاراشقا پۈتۈنلەي بولىدۇ. بولۇپمۇ  
ھازىرچە بۇ خىل مائارىپ شەكلى  
رىم قانۇنى 7-ماددا 1-پاراگراف ئۆز

ئىچىگە ئالغان ھەرىكەتلەرنىڭ  
بىرسى، دەپ قارىساق، بۇ جىنايەت  
ئەلۋەتتە كۆپ خىلدىكى نەرسىلەرگە  
ئاساسلىنىپ ئۆتكۈزۈلگەن. شۇنداقلا  
مائارىپ دېگەن دۆلەت ھاكىمىيىتى  
تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان ئىش  
بولغاچقا، بۇنداق سىياسەتنى  
چوڭقۇرلاپ يۈرگۈزۈشكە دۆلەت  
ھاكىمىيىتى كۈچىمىگەن، دېيىش  
ناھايىتى تەس. بۇنداق ھەرىكەت  
چوققىم كەڭ-كۈلەملىك ۋە  
سىستېمىلىق بولۇپ، پۈتۈن مائارىپ  
سىستېمىسىنى مۇشۇنداق  
چۈشىنىشكە بولىدۇ.

رەسمى قانۇنى تۈۋەندىكى ئىش -  
ھەرىكەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان:  
(ئا) قاتىللىق

(ب) قىرغىنچىلىق

(چ) قۇل قىلىش

(ف) قىيىن - قىستاق قىلىش

(گ) باسقۇنچىلىق قىلىش ۋە

جىنسىي جەھەتتىكى باشقا  
ئەشەددىلىكلەر

(ئى) تەشكىللىك ھالدا بەزى

كىشىلەرنى يوق قىلىۋېتىش

(ج) ئىرقىي ئايرىمچىلىق جىنايىتى

رىم قانۇنىدا ئۇشبۇ ماقالە بىلەن

مۇناسىۋەتلىك ئىككى كىچىك

پاراگراف بار. ئۇنىڭ بىرىسى (ھ)

پاراگراف بولۇپ، ئۇنىڭدا "مەلۇم بىر

گۇرۇپپا كىشىلەرنى مىللىتى،

ئېتنىكىلىگى، مەدەنىيىتى ۋە دىنى

قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىدا جازالاش".

بۇ قانۇندا "جازالاش" دېگەن سۆزگە

بېرىلگەن ئېنىقلىما مۇنداق: خەلقئارا  
قانۇنلارغا خىلاپ ھالدا، مىللىي  
كىملىكى سەۋەبىدىن بىر گۇرۇپپا  
كىشىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي  
ھوقۇقلىرىدىن قەستەن ۋە ئېغىر  
دەرىجىدە مەھرۇم قىلىش. بىز  
ئۆزىمىزنىڭ ئىككى پارچە ماقالىمىزدا  
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ مائارىپ  
ھوقۇقىنىڭ ماھىيىتىنى ئانا تىلدا  
ئېلىپ بېرىلىدىغان مەكتەپ  
تەربىيىسى بىلەن باغلاپ تۇرۇپ  
تەكشۈرۈپ چىقتۇق. ھەمدە يەرلىك  
مىللەت بالىلىرىنىڭ مەكتەپ  
تەربىيىسىنى ئۆز ئانا تىلدا ئېلىپ  
بارماسلىق مائارىپ شەكلى يەرلىك  
مىللەت بالىلىرىنىڭ مائارىپ  
ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىدىغانلىقىنى

چۈشەندۈرۈپ ئۆتتۈق. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، مۇشۇنداق مائارىپ ھوقۇقى رىم قانۇنىدا تەسۋىرلەنگەن ئاساسلىق ھوقۇقلارنىڭ بىر قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، مۇشۇنداق ئاساسىي ھوقۇقلاردىن مەھرۇم قالدۇرۇشتىن كېلىپ چىققان ئاقسۋەتلەر ئىنتايىن يامان بولۇپ، مۇشۇنداق سىياسەتلەر مەقسەتلىك ھالدا يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىر دۆلەت ھۆكۈمىتى يولغا قويغان يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ مەكتەپ تەربىيىسىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئېلىپ بارماسلىق مائارىپ سىياسىتىنى رىم قانۇنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان "جازالاش" بىلەن ئوخشاش، دەپ

قاراشقا بولىدۇ.

رسم قانۇنىدىكى ئۇشبۇ ماقالە بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىككىنچى كىچىك پاراگراف (ك) پاراگراف بولۇپ، ئۇنىڭدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھەرىكەت ئىنسان قېلىپىدىن چىققان، باشقىلارغا زور ئازاب-ئوقۇبەت، ياكى ئادەم بەدىنىگە، روھىي ياكى جىسمانىي سالامەتلىكىگە ئېغىر زەخمە ئېلىپ كېلىدىغان ھەرىكەتلەردىن ئىبارەت. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئىككى پارچە ماقالىمىزدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇيالماسلىقى ئۇلار ئۈچۈن ئىنتايىن ئېغىر ۋە مەشگۈلۈك روھىي

زەخمىلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇنداقلا  
ئۇلارنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك  
جىسمانىي سالامەتلىكىگەمۇ ئېغىر  
زىيانلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭلاشقا  
بىز ئاشۇنداق مائارىپ سىياسىتى  
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ ئاساسىي  
ھوقۇقلىرىنى دەپسەندە قىلىپلا  
قالماستىن، ئاشۇنداق مائارىپ  
سىياسىتى ئارقىلىق روھىي ۋە  
جىسمانىي جەھەتتىكى زور ئازاب-  
ئوقۇبەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشنى  
"ئىنسان قېلىپىدىن چىققان  
ھەرىكەت" دەپ قاراشقا بولىدۇ،  
دەپ ھېسابلايمىز.

## 5. خۇلاسى

ناھايىتى روشەنكى، يەرلىك مىللەت بالىلىرى ئۆز بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان ھەر خىل شەكىلدىكى كېمەيتىمە مائارىپ ئۇلار ئۈچۈن ئىنتايىن يامان ۋە مەشگۈلۈك روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىكى زەخمىلەرنى پەيدا قىلىدۇ. بۇنداق مائارىپ شەكىللىرى زورلۇق كۈچى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار يېقىن ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك يامان ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بىز ئۆزىمىزنىڭ 1 - قېتىملىق ماقالىمىزدا مۇھاكىمە قىلغىنىمىزدەك، بۇنداق مائارىپ سىياسىتى بىر قاتار كىشىلىك ھوقۇق



ئۆلچەملىرىگە خىلاپ بولۇپ، بىزنىڭ قارىشىمىزچە ئۇلار ھازىرمۇ پائالىيەتنىڭ ئاساسىي ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭ مائارىپ سىياسىتى يۇقىرى دەرىجىدىكى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش تۈسىنى ئالغان بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇ ھازىرقى زاماندىكى خەلقئارا كىشىلىك ھوقۇق ئۆلچەملىرىنىڭ ئاساسى بولغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنى قوغداش ئۆلچەملىرىگە زىت كېلىدۇ.

بىز ئۇشبۇ ماقالىدا يەرلىك مىللەت پائالىيەتىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇتماسلىق مائارىپ سىياسىتى قانداق دەرىجىدىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت

بولدىغانلىقى ئۈستىدە مۇھاكىمە  
ئېلىپ باردۇق. گەرچە كېڭىشىش ۋە  
خۇلاسەلەش جەريانىدا "ئىرقىي  
قىرغىنچىلىق كېلىشىمى" نىڭ  
داىرىسى تارايتىلغان بولسىمۇ، بۇ  
كېلىشىم كېمە يېتىمە مائارىپ  
سىياسىتىنىڭ ئوبيېكتى قىلىنغان  
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ  
كەچۈرمىشلىرىنى مەزمۇن قىلغان  
ھەرىكەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە  
ئالدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتتۇق.  
بولۇپمۇ بىز بۇ خىلدىكى مائارىپ  
"ناھايىتى ئېغىر روھىي زەخمىلەر"  
نى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى،  
"ناھايىتى ئېغىر جىسمانىي  
زەخمىلەر" بىلەن ئورتاق مەۋجۇت  
بولدىغانلىقىنى، ھەمدە يەرلىك

مىللەت بىلەن باشقا بىر  
مىللەتكە مەجبۇرى ھالدا  
ئۆزگەرتىۋېتىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە  
ئالدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتتۇق.  
ئەمما، تا ھازىرغىچە مۇشۇنداق  
ھەرىكەتلەرنىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىق  
بولۇپ ھېسابلىنىشى ئۈچۈن زۆرۈر  
بولغان روھىي ئېلېمېنتلار بىر  
مىللەتنىڭ قىرغىنچىلىق ۋە  
پسخولوگىيەلىك جەھەتتىن ۋەيران  
قىلىنىشى ۋۇجۇدقا چىقىرىش غەرىزى  
بىلەن چەكلىنىپ كەلگەن بولۇپ، بۇ  
چەكلەنمە ئاشۇنداق مائارىپ  
سىياسىتىنى يولغا قويۇشنى بىر خىل  
ئىرقىي قىرغىنچىلىق، دەپ  
ھېسابلاشقا زور دەرىجىدە توسقۇنلۇق  
قىلىپ كەلدى. بىزنىڭ قارىشىمىزچە،

"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن  
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" دېگەن  
ئۇقۇمنىڭ چەكلىمىسى جىق ئاجىز  
بولۇپ، ئۇنى ھېلىقىدەك كېمە يىتمە  
مائارىپ سىياسىتىگىمۇ قوللىنىشقا  
بولىدۇ. بىراق، كېمە يىتمە مائارىپ  
بىلەن ئەڭ زىچ مۇناسىۋەتلىك  
بولغان جىنايىتى ئىشلار  
كاتېگورىيىسىنىڭ توغرا قانۇنىي  
مەزمۇنلىرى تېخىچە ئېنىق ئەمەس  
بولۇپ، بۇ كاتېگورىيىدىن تولۇق  
پايدىلىنىشقا ھەر خىل  
قىيىنچىلىقلارنى تۇغدۇرۇۋاتىدۇ.  
بىزنىڭ قارىشىمىزچە، كېمە يىتمە  
مائارىپنىڭ يالغۇز يەرلىك مىللەت  
تىلى ۋە مەدەنىيىتىگىلا ئەمەس،  
يەرلىك مىللەت خەلقىنىڭ

تۇرمۇش سىغىمۇ كەلتۈرىدىغان ئېغىر  
بۇزغۇنچىلىق ئاقىۋەتلىرى ھازىر  
پۈتۈنلەي ئايدىڭلىشىپ بولدى .  
ئەمەلىيەتتە بۇ ئىشنىڭ  
ئايدىڭلىشىپ بولغىنىغا خېلى ئۇزۇن  
ۋاقىت بولدى . باشقا بارلىق قانۇن -  
پەرمانلارغا ئوخشاش ، خەلقئارا  
جىنايى ئىشلار قانۇنىمۇ ئاشۇ  
قانۇننىڭ ئىچىدىكى ئىشلارنىڭ  
ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ تەرەققىي  
قىلىپ ماڭىدۇ . "ئىنسانىيەت  
ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت"  
ئۇقۇمىمۇ ئاشۇنداق تەرەققىياتنىڭ  
بىر ياخشى ئاساسى بولالايدىغان  
بولۇپ ، مۇشۇنداق تەرەققىيات ئەڭ  
ئاخىرىدا كېمە يىتمە مائارىپ  
پائالىيەتلىرى ۋە سىياسەتلىرىنىڭ بىر

خىل جىنايەت بولۇپ ھېسابلىنىشىغا  
ئېلىپ بارىدۇ. بىز ب د ت نىڭ  
يەرلىك مەسلىھەت توغرىسىدىكى  
دامىي سۆھبەت يىغىنىدىن مۇشۇ  
ئاساستا بۇنىڭدىن كېيىن قانداق  
ئىش كۆرۈش مەسلىھىتىدە ئويلىنىپ  
بېقىشىنى تەۋسىيە قىلىمىز.

(ئەسلىدىكى 30 بەتلەك  
ماقالىنىڭ مەزمۇنى مۇشۇ يەردە  
ئاخىرلاشتى.)

### ئاخىرقى سۆز

مەن كەڭگەس (Kangas) خانىم  
قاتارلىق 4 نەپەر  
مۇتەخەسسسلەرنىڭ 2004 -  
يىلىدىكى 1 - قېتىملىق  
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي  
ماقالىسى" نامۇ تېپىپ، ئۇنىڭ تور

بەت ئادرېسىنى مۇشۇ يازمىنىڭ ئەڭ ئاستىغا يېزىپ قويدۇم. ئىنگلىزچىنى بىلىدىغان ھەمدە يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل ھەققىدە تېخىمۇ كەڭ بىلىمگە ئېرىشىشنى ئىستەيدىغان قېرىنداشلارنىڭ ئۇ ماقالىنىمۇ بىر قېتىم كۆرۈپ بېقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن. مەن كەڭگەش خانىمىنىڭ 800 بەتلىك ئىنگلىزچە كىتابىنى سېتىۋېلىپ، ئۇنى بىرەر قۇر ۋارقىلاپ چىقىتىم. ئۇ كىتابتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇنلار ھېلىقى ئىككى پارچە "مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي ماقالىسى" دىكى مەزمۇنلار بىلەن ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان بولۇپ، دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى،

يەرلىك مىللەت تىللىرى، ئۇ  
تىللارنىڭ يوقىلىش ئەھۋالى قاتارلىق  
مەسىلىلەر ئۈستىدىمۇ ناھايىتى  
تەپسىلىي مەزمۇنلار بار ئىكەن.  
لېكىن يەرلىك مىللەت ماارىپى ۋە  
ئانا تىل مەسىلىلىرىدە ھازىرغىچە  
بايان قىلىنمىغان مەزمۇنلار  
بولمىغاچقا، مەن ئۇ كىتاب  
توغرىسىدا باشقا ئايرىم يازما  
تەييارلىماسلىقنى قارار قىلدىم.

ب د ت نىڭ يەرلىك مىللەتلەرنىڭ  
ھوقۇقى ھەققىدە 2007-  
ماقۇللانغان بىر باياناتى بار  
بولۇپ، ئۇنى "توپباغ" ئىسمىلىك بىر  
قېرىنداشىمىز ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە  
قىلىپ چىقىپتۇ. مەن ئۇنىڭ  
ئۇيغۇرىمىز ۋە مەرىپەتتىكى تور بەت



ئادرېسنى مۇشۇ يازمىنىڭ  
ئاخىرىغا كىرگۈزۈپ قويدۇم. مەن  
ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ باياننامىمۇ بىر  
قېتىم ئوقۇپ بېقىشىنى تەۋسىيە  
قىلىمەن.

مەن يېقىندا تور ئارىلاۋىتىپ،  
"بىر دېھقاننىڭ مائارىپ نازارىتىگە  
يازغان خېتى" دېگەن بىر يازمىنى  
كۆرۈپ قالدىم. بۇ دېھقان  
قېرىنداشىمىز ناھايىتى ئەتراپلىق  
پىكىر قىلغان بولۇپ، قىزىققۇچىلار  
ئۇنى بىر قېتىم كۆرۈپ باقسا  
بولدىكەن. ئۇ خەتنىڭ تور بەت  
ئادرېسىمۇ مۇشۇ يازمىنىڭ ئەڭ  
ئاخىرىدا بار.

ئامېرىكىلىق مەشھۇر كىشىلىك  
ھوقۇق پائالىيەتچىسى مارتىن لۇتېر

كىڭ (Martin Luther King) مۇنداق دەيدۇ: "مەلۇم بىر ئىش ئۈچۈن ئۆلۈشنى خالىمايدىغان ئادەم ياشاشقا لايىقەتلىك ئەمەس" (ئىنگلىزچە "A man who won't die for something is not fit to live"). مېنىڭچە ھەر بىر ۋىجدان ئىگىسى ۋە ھەر بىر غۇرۇر ئىگىسى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئانا تىلى ۋە مىللىي مەدەنىيىتى مارتىن لۇتېر كىڭ كۆزدە تۇتقان ھېلىقىدەك "بىر ئىش" بولالايدۇ. چۈنكى خۇددى ۋېنگرىيەلىك يازغۇچى ئاندراس سۈتو (Andras Süto) ئېيتقىنىدەك، "ئۆز ئانا تىلىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرى بولغان ئىنسان ئۆز ھاياتىنىڭ مەنىسىدىنمۇ

ئايرىلىدۇ". مەن ئالدىنقى يازمامدا  
كوۋېي (Covey) ئەپەندىنىڭ  
"پرىنسىپ" نىڭ نېمە ئىكەنلىكى  
ھەققىدىكى بايانلىرىدىن ئازراقنى  
تونۇشتۇرۇپ ئۆتتۈم. مەن ئۇنىڭدىن  
بۇ يەرگە يەنە ئازراق قوشۇپ  
قويۇشنى مۇۋاپىق كۆردۈم:

ئوخشىمىغان كىشىلەر ئۆز ھاياتى  
ئۈچۈن ئوخشىمىغان نەرسىلەرنى  
مەركەز قىلىپ تاللايدۇ. مەسىلەن،  
ئائىلە، پۇل، خىزمەت، كەسىپ،  
ھوقۇق، دوست، دىن، دۈشمەن،  
ئويۇن-تاماشا، ئۆز-ئۆزى ۋە  
پرىنسىپ قاتارلىقلار. ئۆزىڭىز ئۈچۈن  
مۇشۇنداق بىر ئېنىق مەركەزنى  
تۇرغۇزۇش ئارقىلىق، سىز ئىزچىل  
تۈردە ئۆز ھاياتىڭىزنى كاپالەتكە

ئىگە قىلىدىغان مۇنداق يۇقىرى دەرىجىلىك تۆت ئامىلغا ئىگە بولالايسىز: بىخەتەرلىك، يول باشچىلىق، ئەقىل ۋە كۈچ - قۇدرەت. بولۇپمۇ، ئەگەر سىز ئۆز ھاياتىڭىز ئۈچۈن پىرىنسىپنى مەركەز قىلىپ تۇرغۇزسىڭىز، يۇقىرىقى تۆت ئامىلنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن پۇختا ئاساس ھازىرلىيالايسىز. بۇنداق بولۇشتىكى سەۋەب، نەرسىلەر داۋاملىق توختىماي ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. لېكىن، توغرا پىرىنسىپ مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغان بولۇپ، بىز ئۇنىڭدىن ھەر ۋاقىتتە پايدىلىنالايمىز. پىرىنسىپ ھېچ قانداق نەرسىگە بېقىنمايدۇ. ئۇ خاپا بولۇپ قالمايدۇ، ھەمدە بىزگە ھەر

خىل مۇئامىلىدە بولمايدۇ. ئۇ باشقىلارنىڭ ھەرىكىتىگە ياكى مۇھىتقا بېقىنمايدۇ. ئۇ مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ. ئۇ بۈگۈن بار بولۇپ، ئەتە يوق بولۇپ قالمايدۇ. ئۇنى ئوت ياكى يەر تەۋرەش ۋەيران قىلالمايدۇ. ياكى ئۇنى ئوغرى ئوغرىلاپ كېتەلمەيدۇ. پرىنسىپنى مەركەز قىلغان ھايات بىلەن بىللە مەۋجۇت بولىدىغان يول باشلامچى بىلەن ئەقىل توغرا يول خەرىتىسىدىن، ئىشلارنىڭ قانداق يۈرۈشىدىن ئىبارەت، بۇرۇن قانداق يۈرۈشكە ئىگىدىن، ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىن قانداق يۈرۈشىدىن ئىبارەت، ئۇچۇدقا كېلىدۇ. توغرا يول خەرىتىسى بىزنىڭ قايسى مەنزىلگە

يەتمەكچى ئىكەنلىكىمىز ۋە ئۇ  
مەنزىلگە قانداق يېتىدىغانلىقىمىزنى  
ئېنىق چۈشىنىۋېلىشىمىزنى كاپالەتكە  
ئىگە قىلىدۇ. بىز ئەمەلىيلەشتۈرگىلى  
بولدىغان ۋە ئەقىلگە مۇۋاپىق  
سان-سېفىرلاردىن پايدىلىنىپ  
ئۆزىمىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى  
ئىشلىرى توغرىسىدا توغرا قارار  
ئالالايمىز. بىزنىڭ ئۆز ھەرىكىتىمىزنى  
تاللاش ئەركىنلىكىمىز بار، لېكىن ئۆز  
ھەرىكىتىمىزنىڭ نەتىجىسىنى بەلگىلەش  
ئەركىنلىكىمىز يوق. ھەر بىر پرىنسىپ  
ئۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان مەلۇم  
تەبىئىي ئاقىۋەتلەر بىلەن بىللە  
مەۋجۇت بولىدۇ. بىز پرىنسىپ بىلەن  
ماسلاشقاندا ئۇنىڭدىن ئىجابىي  
نەتىجە كېلىپ چىقىدۇ. بىز

پرنسپنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ  
ئىش تۇتساق، ئۇنىڭدىن سەلبىي  
ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدۇ. ئەمما  
پرنسپلار ھەر بىر ئادەمنىڭ  
ئۇلاردىن خەۋىرى بولۇش -  
بولماسلىغىدىن قەتئىينەزەر ھەممە  
كىشىلەر ئۈچۈن ئورتاق بولغاچقا، بۇ  
خىل چەكلىمە ئۇنىۋېرسال بولىدۇ.  
بىز توغرا پرنسپلارنى قانچە كۆپ  
بىلسەك، بىزنىڭ ئاقىلانى ئىش  
كۆرۈشتىكى شەخسىي  
ئەركىنلىكىمىزمۇ شۇنچە زور بولىدۇ.  
بىز ئۆز ھاياتىمىزنى دەۋر بىلەن  
مۇناسىۋەتسىز، مەڭگۈ ئۆزگەرمەس  
پرنسپلارغا مەركەزلەشتۈرۈش  
ئارقىلىق، ئۆزىمىزنىڭ ئۈنۈملۈك  
ياشىشى ئۈچۈن يول ئاچالايمىز.

قىسقىسى، پرىنسىپ باشقا بارلىق مەركەزلەرنى توغرا ئورۇنغا قويۇشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم مەركەزدىن ئىبارەتتۇر.

كەڭگەيس (Kangas) خانىم قاتارلىق بۇ 4 مۇتەخەسسس ئۆزلىرىنىڭ ئىككى پارچە "مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي ماقالىسى" دا ئوتتۇرىغا قويغىنى بۇنىڭدىن بۇرۇنقى 200 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە يۈز بەرگەن يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل ساھەسىدىكى تارىخىي ئىشلار ئارقىلىق تولۇق ئىسپاتلانغان توغرا پرىنسىپ يىاكى تەبىئىي قانۇنىيەتلەردىن ئىبارەتتۇر. شۇڭلاشقا ئۆزىمىزنىڭ ئانا تىلى ۋە



مىللىي مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، بىز ئۇيغۇر دىيارىدا چوقۇم ئۆز ئانا تىلىمىزدا ئېلىپ بېرىلىدىغان مەكتەپ تەربىيىسىنى يولغا قويۇشىمىز، "قوش تىللىق مائارىپ" تۈزۈمىنىمۇ چوقۇم ئۇنىڭ ئەسلى مەنىسى بويىچە يولغا قويغۇزۇشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلماسلىق بىر مىللەتنى چوقۇم زاۋاللىققا يۈزلەندۈرىدۇ. مەن بارلىق ئۇيغۇر ئەمەلدارلار ۋە ئۇيغۇر مائارىپچىلىرىنىڭ بۇ ئىشتىن تولۇق خەۋەر تېپىشىنى، ھەمدە ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، ئۇيغۇر بالىلىرىنى ھازىرقى تۇيۇق يولدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشىنى سەمىمىيلىك بىلەن ئۈمىد قىلىمەن.

مەن بۇ يازمامنى ئىلھام توختى  
ئەپەندىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرى بىلەن  
ئاخىرلاشتۇرمەن (مەنبەسى مۇشۇ  
يازمىنىڭ ئاستىدا): «ئۇيغۇرلار  
ئىچىدىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم  
كىشىلەر نۆۋەتتە ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇق-  
مەنپەئەتلىرىنى سۈكۈت ئىچىدە  
قولدىن بېرىپ قويماقتا! مەن  
ئېيتىمەنكى، ھەر بىر كىشى، ھەر بىر  
مىللەت ئىززەت-ئابروي ساھىبىدۇر.  
جۇڭگونىڭ قانۇنى جۇڭگو پۇقرالىرى  
مىللەت، جىنس، دىن...  
ئايرىماستىن، بارلىق ھوقۇقلاردا  
باپ-باراۋەر، دەپ ئېنىق  
بەلگىلىگەن. بىراق، رېئال تۇرمۇشتا،  
ئۇيغۇرلارنىڭ قانۇنى ھوقۇق-  
مەنپەئەتلىرى ئۈزلۈكسىز دەخلى-

تەرىزگە ئۇچرىماقتا، ھەتتا بەزى  
ھۆكۈمەت ئورگانلىرىمۇ  
ھاماقەتلەرچە بەلگىلىمىلەرنى  
چىقىرىپ، ئۇيغۇرلارنى  
كەستىمەكتە!! ھەي، ئۇيغۇرلار!  
سىلەرنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتلىرىڭلار  
دەخلى-تەرىزگە ئۇچرىغاندا،  
كانىيىتىڭلارنى قويۇۋېتىپ ئۆز  
ئاۋازىڭلارنىڭ ئاڭلىتىڭلار! ئاۋامنىڭ  
نادانلىقى ھاكىمىيەتنىڭ  
ئۇياتسىزلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.  
ھاكىمىيەتنىڭ ئۇياتسىزلىقى ئاۋامنى  
نادان ھالەتتە قالدۇرىدۇ.»

تەھرىرلىگۈچى: مەرىپەت تورى  
<http://www.meripet.org> دىن  
ئۇيغۇر.

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر

ۋە ئۇلارنىڭ ئەس-سەھىپىگە  
مۇناسىۋەتلىك تور ئادرېسلىرى  
توپلىمى:

[1] 2004-يىلى ئېلان قىلىنغان  
1-قېتىملىق «مۇتەخەسسسلەر  
ئىلمىي ماقالىسى» (ئىنگلىزچە):

[http://www.tove-skutnabb-  
kangas.org/pdf/PFII\\_Expert\\_pap  
er\\_1\\_Education\\_final.pdf](http://www.tove-skutnabb-kangas.org/pdf/PFII_Expert_paper_1_Education_final.pdf)

[2] يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقى  
ھەققىدىكى ب د ت  
باياناتنامىسى (لاتىن يېزىقى):

[http://www.uighurbiz.cn/forum/  
viewthread.php?tid=1195&extra  
=page%3D1](http://www.uighurbiz.cn/forum/viewthread.php?tid=1195&extra=page%3D1)

[http://www.meripet.com/Acade  
my/bdt.htm\\_0ئىmy/ 2009](http://www.meripet.com/Academy/bdt.htm_0ئىmy/ 2009)

[3] ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئالدىنقى 3

قىسمى (كونا يېزىق):

1-قىسىم:

<http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-1.html>

2-قىسىم:

<http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-60320.html>

3-قىسىم:

<http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-62748.html>

[4] «بىر دېھقاننىڭ مائارىپ

نازارىتىگە يازغان خېتى»:

<http://bbs.xabnam.com/read.php?tid-98236.html>

[5] ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئەسلى مەنبەسى بولغان «مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي ماقالىسى»:

[http://www.un.org/esa/socdev/  
unpfii/documents/E\\_C19\\_2008\\_  
7.pdf](http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf)

[6] يەرلىك مىللەت تىلى ھەققىدىكى خەلقئارا مۇتەخەسسسلەر يىغىنلىرى

[http://www.un.org/esa/socdev/  
unpfii/en/EGM\\_IL.html](http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/EGM_IL.html)

[7] ئىلھام توختى: «بېيجىڭ ئايرۇدرۇمىدىن فرانسىيە دەگاۋللى ئايرۇدرۇمىغىچە»:

[http://www.uighurbiz.cn/forum/  
viewthread.php?tid=1178&extra  
=page%3D1](http://www.uighurbiz.cn/forum/viewthread.php?tid=1178&extra=page%3D1)